

Grigo bitės

Smulkiosios tautosakos tyrinėtojo, lietuvių patarlių ir priežodžių visuminio leidinio sumanytojo ir rengėjo, profesoriaus Kazio GRIGO atsivérimas žmogui iš „Liaudies kultūros“, Liudvikui GIEDRAIČIUI – taip pat nekaltai gyvenančiam šiame pasaulyje.

Pirmiausia gal derėtų pristatyti pačią patarlę: kas ji, kas tai per daikčiukas, kas per išskirtinybė tautosakoje, kas per vertybė, kad Jūs jai net visą gyvenimą paskyrėt, prie jų aruodo, kaip sakoma, dantis pravalgėt?

Tas daikčiukas – kalbos elementas, sąlygiškai pastovus žodžių junginys. Mes, lietuviai, kaip ir kitomis kalbos kalbančios tautos, turime jų ištisą masyvą, kurio vaidmuo ir vieta kalbinės informacijos srautuose kasdien jaučiama. Šnekamoji kalba sintaksiniu lygmeniu susideda iš dvejopų duomenų klođų. Vienas – kiekvienu atveju savaiip, kas kaip išmano, kaip kam išeina, konstruojami sakiniai ir frazės, iš kurių formuojami didesni diskursai – pasakojimai, dialogai, replikos, šūksniai ir dar daug kas, o kitas yra sąlygiškai pastovūs tradiciniai žodžių junginiai – patarlės, priežodžiai, frazeologizmai. Švytėdami meninių įvaizdžių ir lakoniškų loginių formulų šviesa, pastarieji vienetai, ypač patarlės, galima sakyti, yra tautos mentaliteto išraiška. Visuminiam lietuvių patarlių leidiniui bus lemta parodyti, kad tai sunkiai įsivaizduojamo dydžio ir svorio dvasinės kultūros ir kalbos istorijos turtas.

Ar galima patarles vadinti liaudies išminties išraiška?

Vien j išmintį nevertėtų visko suvesti, nors čia tos išminties tikrai labai daug. Kalbėdami patarlių vaizdais, žmonės ne tik dalijasi patirtimi ir išmintimi, bet nevengia ir pašiepti, ironizuoti, reikšti sąmojį, kuriame kiek tik nori ir nekaltų pastebėjimų, ir šiurkščių nešvankių užuominų.

D. Sauka yra išsakės mintį: Jūsų požiūriu, kiekviena patarlė – „neišsemiamama kaip šulinys“.

Apie patarlių neišsemiamumą kalbėčiau pirmiausia ta prasme, kad jų yra neišsemiamai daug. O atskiros patarlės daugiaprasmiškumą galima pripažinti tik iš dalies. Daug tradicinių patarlių turi labai konkretiai apibrėžtas prasmes. *Obuolys nuo obels netoli ritasis* – visada sakoma, kalbant apie tėvų ydas, kurias paveldėjo vaikai. */ kurį pirštą pjausi, tas skaudés* – kurį vaiką (geras jis ar blogas) ištiks nelaimė, vis tiek jo bus gaila. *Kumele gimus, pavalkę nevengs...*

Žiauri patarlė...

Pasamprotuojama apie merginų daliaj: anksčiau ar vėliau tenka ištekėti. Ir nieko daugiau.

O aš supratau: lemtis – visagalė: jei tau nulemta būt, tarkim, vergu, tai ir liksi...

Apsirikai, bet nelabai. Tai tavo individuali interpretaci-

ja, ir ji suprantama. Daugelio patarlių loginiai, sintaksiniai modeliai patogūs aktualizuoti įvairius panašius dėsningumas. Antai iš gausių prierašų, kuriuose patarlių vartotojai ir rinkėjai aiškina tekstu prasmes, matyti, kad lietuviai, sakydami *Lig laiko ąsotis vandenj neša* arba *Puodas vandenj neša, kol ąsa nutrūksta*, visada turėdavo omeny nedoro elgesio baigtį – išaiškinimą, pasmerkimą, bausmę. Bet nenustembame kartais išgirdami ir kitokį šio įvaizdžio apibendrinimą: žmogeliui sekési, sekési, o štai ir ištiko nelaimė. Arba: buvo tvirtas kaip ažuolas, kalnus vertė, o štai netikėtai brakšt ir palūžo...

Būtų labai įdomu šnektelt apie patarlių istoriją, kaip jos iš viso susiklostė, kuriame žmonijos vystymosi tarpsny...

Minėjau, kad patarlė – pirmiausia kalbos vienetas, tad jos ištakų reikia ieškoti būtent kalbos formavimosi kely. Žmogaus sąmonei ir kalbai ištobulėjus tiek, kad pradėta apibendrinti pastebėjimus, įspūdžius, patirtį, atskirois ištartys imta kartoti daugelio. Taip ir prasidėjo įspūdingesnių apibendrinimų tradicija...

O mīslė?

Ji, manyčiau, vėlesnė. Patarlė – atviras palyginimas, sugretinimas, mīslė – jau užslaptinto palyginimo menas, anot Aristotelio, – „gerai padaryta metafora“.

Ar turi patarlės savo „aukso amžių“? Esu atkreipęs dėmesį į pastabas, esą humanizmo, reformacijos laikais (XVI a.) jos itin suklastėjo: E. Roterdamiečio, M. Liuterio, P. Melanchtono raštuose gausu patarlių...

Humanizmas, renesansas – plataus atsivérimo kitų kultūrų menui ir išminčiai epocha. Neliko nepastebėti senovės graikų, roménų literatūroje, filosofiniuose traktatuose, kuriuose raštuose sutinkami „sparnuoti žodžiai“, aforizmai, sentencijos bei panašūs dalykai, egzistuojantys ir to meto gyvosiose kalbose. Erazmas Roterdamietis patarles išgarsino, 1500 m. paskelbdamas stambų tekstu rinkinį *Adadžija* (*Adagia*), vėliau kelis kartus papildytą ir skelbtą pakartotinai. I ji nusižiūrėjė vokiečiai, vengrai, lenkai kartojø šio leidinio tekstus, pridėdami savo tautinius atitikmenis. Nyderlandų dailininkas P. A. Briugelis (Bruegel) išleido net albumą, kuriame iliustravo daugelį populiarų patarlių. Reformatai mėgo cituoti ir skelbtai Biblijos knygų patarles, ieškojo jų atitikmenų savomis kalbomis.

O būtent mūsų, lietuviškų patarlių fondas: iš kur sukauptas, kokios gal pirmosios raštuose užrašytos?

Mūsų patarlių fondas kaupėsi nuo pirmųjų lietuviškų raštų. Garsioji *Dievas davé dantis, Dievas duos ir duonos* – pirmasis lietuviškos patarlės įrašas – J. Bretkūno *Postiléje*. Kalbėdamas apie Dievo globą, rūpinimasi žmonėmis, J. Bretkūnas šią patarlę pavartojo pridurdamas, kad taip „sako lietuvininkai“. Patarlės *Žmogus žmogų ryja kaip žuvis žuvį mintį įspūdingai plėtojo* K. Sirvydas *Punktuose sakymų*, šio svieto galinguosius lygindamas su didžiosiomis žuvimis, kurios mažasias gaudo, ryja, sukramto... Didžiausia patarlių fondo dalis – šimtų tautosakos rinkėjų rankraštiniai rinkiniai, saugomi Lietuvių tautosakos rankraštyne. Viena kita – iš įvairių archyvų, senų ir naujų leidinių.

Kaip apibūdintumėt patarlių būklę šiandienos šnekamojoje kalboje?

Patarlės neatsiejamos nuo gyvosios kalbos. Kol kuria kalba bus kalbama, tol joje bus vietas ir patarlėms, priežodžiams. Tik šiandien jų sfera, aišku, siaurėja, nes darbartinės informacijos priemonės, vertimams kompiuteriu skirti žodynai formalizuojant kalbas. Subtilūs dalykai, turintys perkeltines prasmes, neparankūs šiai komunikavimo formai. Vaizdingosios patarlės jai neįkandamos. Bet gyvojoje kalboje patarlių nevengiama. *Dovanotam arkliui / dantis nežiūri* – dažnai išgirsti ir šiandien, kai kalbama apie labdarą...

Tas dievaitis, tas „gudrusis“ kompiuteris – „neperkanda“ patarlės...

Visomis kalbomis kalbantiems lengviau keistis informacija naudojant kompiuteriuose logines ir matematines formules, schemas, simbolius (tam prigaminta įvairiausių programų), negu užsiiminėti metaforų vertimais. Formalizuota vaizdų kalba, metatekstai sumenkina meninių tekstu žavesį. Internetinės informacijos terpėje patarlės, atrodo, visai arba beveik visai nevartojamos. Yra tik patarlių „bankai“.

Mano (atsiprašau už tokį atskaitos tašką) galvočiaus bendrakursis P. Skirmantas sakė kompiuterizuojuojas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto patarlių kartoteką. Ką tai reiškia?

Valstybinei lietuvių kalbos komisijai remiant, Institute ruošiamas viso lietuvių patarlių fondo duomenų kompiuterinis bankas, į kurį jau įvesta daugiau kaip 20 000 tekstu ir informacija apie juos. Naudojamas Petro Skirmanto šiam darbui pritaikyta programa. Petras stebi jos veikimą, ją nuolat tobulina. Kompiuteris padeda norimą patarlę lengvai surasti, parankus tekstu analizei, įvairių duomenų klasifikavimui, apskaitai. Mūsų kaimynai estai jau yra įvedę į internetą net porą patarlių leidinių.

Kas ta antipatarlė?

Vakaru kraštuose pastebima tendencija juokais iškraiptyti tradicinių patarlių vaizdus, suteikiant jiems kitas, dažnai priešingas reikšmes. Pavyzdžiu, tarptautinės patarlės *Klysti yra žmogiška* (lot. *Errare humanum est*) formulė vokiečių pakeista į *Klysti yra vyriška*, patarlė *Ranka ranką mazgoja, kad abi būtų baltos perdirbtą į Ranka ranką maz-*

goja, ir abi nešvarios. Panašiai kartais pajuokaujama ir lietuvių. Plg.: *Be darbo néra skarbo ir Nuo darbo nebūsi bagotas, tik kuprotas*. W. Miederis yra išleidęs vokiečių („Antisprichtwörter“) ir amerikiečių („Antiproverbs“) antipatarlių rinkinius. Kiek žinau, tokį leidinį turi ir suomiai.

Kokius „naujus vėjus“ antipatarlés liudija: tradicinių vertibių pervertinimą, neigimą?

Be abejo, niekas nepriima tokijų išdaigų už gryną pinigą. Jos suprantamos kaip šiuolaikinio inteligenčio išdykiavimo forma, kaip pagunda pasišaipyti iš tradicinės didaktikos postulatų.

Tai – „gerai“ ar „blogai“?

Čia jau galima ir balsuoti... (Pasijuokim! – L. G.) Save priskiriu prie „patarlininkų“, tad sakyčiau, kad paveldą išsaugoti ir branginti vis dėlto kilniai negu jų menkinti...

Koks Jūsų éjimo į tuos „patarlininkus“ kelias? Esat vadinas paremiologijos Lietuvoje pradininku. Kaip pats apibūdintumėt: ką radot šioje srityje, ką nuveikėt?

Nepadoru būtų vaizduoti, kad iki manęs nieko nebuvo. Buvo tekstu publikacijų, pradedant nuo S. Daukanto ir F. Šleicherio. Tarpukario metais Krėvės iniciatyva išleisti trys tekstu tomelai. Galima sakyt, nebuvo teorinių darbų. Žinau tik porą apžvalginį straipsnių (P. Büténo „Švietimo darbe“, 1930 m. ir J. Baldžiaus „Gimtajame krašte“, 1941), kelis – mokykliniuose vadovėliuose (M. Miškinio, Z. Kuzmickio ir kt.). Kaimynams latviams, estams sąlygos buvo palankesnės – nebuvo spaudos draudimo. Latvis J. Lautenbachas stambioje knygoje (1915 m.) gretino lietuvių, latvių, kitų Europos tautų patarles, P. Bikertas tarpukario metais net trijų tomų knygoje rašė apie savo tautos estetikos atspindžius patarlėse. Ką bekalbėti apie senas raštijas turėjusius vokiečius, lenkus, rusus. Lietuvoje sovietmečiu daug kas pradėta vos ne tuščioje vietoje.

O mano įnašas į lietuvių tautosakos mokslą ir paremiologiją tikrai kuklus. Stokojau talento. Na ir gana... Neigi vardinsiu tuos kelis leidinius ir pluoštą straipsnių?

Visa laimė, kad ne tik pagal tai, kaip žmogus pats save apibūdina, bet ir pagal jo darbų vaisių galima spręsti apie žmogų... Kokį esama patarlių tyrimo metodų? Kaip apibūdinat savajį?

Jei nekalbėsime apie senąsias folkloristikos mokyklas – mitologinę, antropologinę, suomių (ši sukūrė ir propagavo istorinį geografinį metodą) ir kitas, liks kelis žodžius tarti tik apie vadinamuų semiotikų paremiologijai skirtų darbų metodiką, dominavusią XIX a. antroje pusėje. Šios krypties atstovų darbuose patarlės – kalbos kaip universaliausios ženklių sistemų dalis. Jos analizuojamos atsižvelgiant į skirtinges tekstu struktūros lygmenis, patys tekstai vertinami jų struktūros, linijinių (sintagminių) ir vertikalių (paradigminių) santyklių aspektu. Kūrinių semantika, sisteminimo būdai – vieni iš svarbiausių struktūrinės analizės tikslų... Savo metodui vardo neturiu, nes bet ką rašydamas apie metodą niekada nepagalvojau. Nenusiminciau, jei kas jį pavadintų eklektiku. Panašiai kaip minėti suomių mokyklos atstovai, tirdami pasakas, stengiuosi

Prof. Kazys Grigas su žmona ir anūkais.

aiškintis kiekvienos atskiro patarlės istoriją. Tai darau klasifikuodamas ir lygindamas visus man prieinamus variantus, o jų sisteminėje kartotekoje kartais būna ne dešimtys, bet šimtai. Jie įvairuoja, tad galima sutelkti į grupes (versijas), be to, būna suplaukę iš įvairių Lietuvos vietų, užrašyti įvairiu laiku. Iš grupių sudėties, variantų, struktūros žymių apytikriai sprendžiu apie patarlės tipo istorinę raidą, apie santykius su kaimo buitimis ir kultūra. Pasitaiko iškalbingų detalių. Lyginu ne todėl, kad tai daryti mokė suomiai, savo metodą vadinę ne tik istoriniu geografiniu, bet ir lyginamujuo, o todėl, kad man taip išeina. Jei patarlė būna tarptautinė, tenka leistis į dar platesnius vandenims. Ieškau atitikmenų kitomis kalbomis, lyginu. Beje, suomiai visai nesidomėjo kūrinių stilistika – lygino tik siužetus ir motyvus, o man jdomi ir meninė išraiška. Iš jos ši tą galima spręsti ir apie kūrinio raidą. Žavi mane ir šnekamosių kalbos stilistikos priemonių įvairovė. Kai kuo pri-tampu prie semiotikų metodikos.

Ką Jūs įžiūrit esant vertingiausiai patarlėse?

Kiek man beliko į jas „žiūréti“ – ir toliau stengsiuos bendrauti su jomis kaip su mažais, bet iškalbingais tau-tos dvasinės kultūros, jos istorijos liudytojais. Man patarlė pirmiausia – kultūros ir meno vertybė, kultūros istorijos detalių atspindys. Tuo būdu itin svarbus patarlių vi-sumos pažinimas...

Atrodo, savaime priartėjom ir prie to konkretaus, pakinusio pradėti būtent šią šneką – prie lietuvių patarlių ir priežodžių tekstu višuminio leidinio pirmojo tomo, ką tik

pasirodžiusio iš spaustuvės. Kas tai per išskirtinybė, kad jis taip reikšmingai tautosakininkų buvo sutiktas? Juk patarlių rinkinių, mes minėjome, buvo ir anksčiau.

Nė kiek neabejoju, kad didelę dalį patarlių ir priežodių, kuriuos šiandien skaitome rinkiniuose, lietuviai šnekėdami vartojo ir iki mūsų pirmųjų raštų pasiodymo. Tačiau nieko konkretaus ir nenugincijamo negali pasakyti, kol neturi nė vieno teksto, išreikšto juodu ant balto. Bet kokie samprotavimai neperžengs teorinių numatytių lyg-mens. Tik turint nenugincijamus pavyzdžius galima kalbėti apie kūrinio formas, turinį, jo santykį su atitinkama kultūra. Juo daugiau turėsi patikimų duomenų, tuo išsa-mesnis ir tikresnis viso to palikimo vaizdas tau atsivers. Tai supratus ir nusižiūrėjus į kitų tautų analogiškas tekstu-sankaupas, buvo ryžtasi pradėti rengti spaudai išsamų, šių dienų mokslo lygi atitinkantį lietuvių patarlių ir priežodžių leidinį.

Kokie parengiamieji darbai būtini tokiam leidiniui?

Parengiamasis darbas ne ką menkesnis už tomų rašymą. Pradedant nuo J. Bretkūno ir M. Daukšos *Postilių*, K. Sirvydo *Punktų sakymų*, daugelio kitų senųjų rankraščių bei leidinių, esančių įvairiuose archyvuose bei bibliotekose, ir baigiant šiuolaikiniais rinkiniais bei leidiniiais tau-tosakos rankraštynu, į kartotekines kortelles reikėjo išrašyti daugiau kaip 200 000 patarlių ir priežodžių tekstu su visa papildoma informacija apie juos. Kartotekavimo darbas truko daugiau kaip dvidešimt metų. Pradžioje dirbau vienas, tekstus užrašinėti pasitelkdamas studentų grupes.

Vėliau pavyko gauti etatinę kartotekos tvarkytoją. Sutelkti, suklasifikuoti tekstai dabar sudaro vieningą lietuvių patarlių ir priežodžių fondą. Jį turint, jau buvo įmanoma rengti ir visuminį leidinį.

Kada numatoma ji užbaigt? Kiek per visus 5 tomos jame bus patarlių vadinamuų tipų? Kaip nusakytumėt tokio leidinio reikšmę?

Nedrįstu sakyti, kada visi penki tomų išeis. Jei rengėjai, redaktoriai ir darbo sąlygos nepasikeis, kiekvieno tomo parašymas užtruks ne mažiau kaip trejus metus. Pirmaji rašėme daugiau kaip penkerius, bet tai buvo bandymų metai. Dabar eis greičiau. Per visus tomos susidarys apytikriai 15 000 patarlių ir priežodžių tipų publikacija. Sa vaip tai bus tautos dvasinės kultūros istorijos paminklas, šnekamosios kalbos stilistikos pavyzdžių lobis.

Ir niekas nebegalės ištarti, kad lietuvių neturi ar neturėjo patarlių?

Mokyklos laikais yra tekė girdėti intelligentus samprotaujant: „Tai čia šita, matyt, iš vokiečių“. Arba: „Šitą lietuvių nusiklausė iš rusų“. Kai kas gal ir tikrai nusiklausa yta ir perimta, bet dauguma patarlių – nei vokiečių, nei rusų, nei lietuvių, o visų. Bet kiekviena kalba reiškiami vaizdingieji posakiai turi ir savo vietinį prieskonį. O priežodžių ir frazeologizmų dauguma tikrai vietinė, į kitas kalbas neišverčiamas.

Ar Jums šito leidinio puslapiai šnara apie gyvenimo išsiplidymą?

Šis vežimas su manim pradėjo važiuot ir jau, tikiuosi nebesustos. Riedės ir po manęs.

Daugelis tautų tokius, be abejo, jau turi...

Nepasakyčiau, kad daugelis. Vokiečiai turi XIX a. antrojoje pusėje K. F. V. Vanderio sudarytą penkių tomų patarlių žodyną, lenkai 1969–1972 m. išleido trijų tomų (ketvirtas t. – rodyklės) leidinį. Ypač pavyzdingai sudarytą trijų tomų tezaurą 1980–1985 m. išleido estų paremiologai. Kitos Europos tautos, kiek žinau, turi stambių vienatomių leidinių, bet jie minėtiems trims neprilygsta.

Ką smulkiosios tautosakos baruose, Jūsų supratimu, darytumėt toliau?

Tai jau bus ateinančiųjų kartų darbas... Manyčiau, labai reikia išsamių, stambių teorinių studijų apie lietuvių patarles. Reikia mīslų kapitalinio leidinio.

Nežinau, kas iš to išeis, bet vis tiek labai norisi apie patarles paklausti dar vienu, mus apibūdinančiu, požiūriu. L. Kudirkienė yra suminėjusi apie dešimtį tik lietuviškai žinomų patarlių, užrašytų šiame tome. „Mylék kaip dūšią, krésk kaip grūšią“. „Kas skaito, rašo, duonos neprasto“. „Vienam Dievas pareidamas, kitam išeidamas“... Kiek turim būtent lietuviškų patarlių, ką jos liudija apie mus? Ir apskritai: kiek patarlės atspindi tautos mentalitetą?

Nesakyčiau, kad kiti kokio nors turinio patarlės neturi. Gali būti kitokio modelio, kitokios išorinės struktūros, bet vidinės struktūros, prasmės, idėjos požiūriu – abejotina. Banalokai šiandien atrodo daugybės apie patarles rašiusių leidėjų ir tyrinėtojų, beje, ir mano, samprotavimai apie

atitinkamos tautos išminties, patirties, moralės ir estetikos normų atspindžius patarlėse. Gal kiek prasmingiau būtų kalbėti ne apie atspindžius, o kalbos atmintį. Tai jis su savo žodynu ir pastoviaisiais žodžių junginiais šiandien mena daug ką, kas prieš šimtus, gal ir tūkstančius metų buvo kasdienybė, o šiandien yra istorija. Tai jos, patarlės, priežodžiai, frazeologizmai yra gyva dalis to, kuo iki šiol gyvename: nuo giliai prasmingų būties apmąstymų, atodūsių iki linksmo, kartais nešvankaus juoko.

Kokia prasme tad galima kalbėti apie kurios nors tautos patarlių savitumą?

Patarlių kūrybai būdingi garsų sąskambiai, o jie kiekviena kalba išgaunami savaip organizuojant posakius. Ko gero, visomis Europos kalbomis yra užrašyta tokio tekstu modelio patarlė: *Puodas katilą /puodą bara/ pajuokia, o abu suodini/aprūkė/ pajasi.* Turi tokį ir lietuvių, bet mūsų kalba plačiausiai vartotas sueiliuotas modelis *Juokiasi puodas, kad katilas juodas.* Tai galbūt tereiškia, kad toks, lietuviškas, šios patarlės žodžių žaismas, garsų derinys – itin vykės.

Bet, dabar – vienu kitu žodžiu norėtysi užsiminti ir apie Jus...

O, aš nenoriu apie save. Nenoriu... (Vėl pašnekovu ilgas juokas – L. G.)

Tai va – aš ir žinau, kad Jūs apie tai nenorit... Kartą tarybiniais laikais, užėjęs į Tautosakos sektorius, nusistebėjau, kiek ant Jūsų stalo knygų, knygelių, prirašinėtų lapų. Tepasakėt: „A, kas čia aš... „Pisčikas“. Kai pernai Jūsų 75-erių metų jubiliejaus proga pasiūliau pokalbj „Liaudies kultūros“ žurnalui, vėlgi tepasakėt: „A, kas čia aš... Va po metų turėtų būti atspaustintas mano dešimtmecio darbo vaisius – lietuvių patarlių visumos pirmas tomas, tada tikrai bus pakankamas pagrindas ši tą ir šnektelt...

Na, žinoma.

Jūs nuolat tarsi slepiat save. Visiškai toks pat, matau, yra ir, tarkim, Leonardas Sauka, dabartinis Instituto direktorius (darau tokią išvadą ne vien todėl, kad ir jo niekaip neprišnekinau pokalbiui). „Nepasidavé“ kadaise ir Norbertas Vėlius tardamas: „Tik apie darbą, tik apie mokslą“, bet man, kaip tam vilkui į mišką, būtinai rūpi žiūrėti ir į žmogų, nors pačiam, atsiprašau, geriau – nematomam... Gal tai – lyg iš kokios tautosakinės, anoniminės, beasmenės, bendruomeninės pasaulėjautos versmių... Gal tai, sakyti, archetipiška tarp šioj srity dirbančiųjų...

Jaučiu daug savo „silpnų pusiu“. Viena iš jų būtent ši: matau save menką tarp menkų. Kas mane palaikė, teikė stiprybęs?.. Ogi tautosaka. Nuo pat pirmų dienų, kai tik gavau prie jos prisilytėti... Šventa pareiga tai atliki kuo doriau, sąžiningiau, prasmingiau, su regima nauda ateicių, žmonėms, visuomenei, kultūrai, jos raidai, mūsų gana nelaimingos tautos kultūros paveldo išlaikymui, iškėlimui, apsaugojimui nuo nuvertinimo, nustūmimo. Patarlės – gana platus tautos dvasinės kultūros plotas. Įsisukau į jį, ir jaučiu, kad iš jo neišbrisiu. Nebuvau produktyvus, man sunkiai sekasi rašyti, prigaminu daug broko, apsi-

žiūriu, atmetu, vėl, ir vėl iš naujo... Pasaka be galo. Ne bent tik – stengiausi, kiek leido mano prigimtis...

„*Grigas*” – net mūsų tautosakoj susijęs su darbštumu, darbų gausumu... Prisiviré kaip *Grigas* putros. Prisidaré kaip *Grigas* alaus. Kelk, jau *Grigo ratai ant stogo*. *Grigo darbų nejveiksi*. *Grigo bičių nesusemsi*...

Matai, žmogus su amžiumi – vis tiek ši tą sukrapšto... Patarlémis užsiiminėjančių Lietuvoje beveik nebuvu. Tai va, tokiu būdu kiek ir prasikiši. Bet šiaip čia to mano... (Mano – L. G. – juokas.) Na, atvirai kalbant, kartotekos padarymas, daugiatomio apmatų parengimas, pirmasis tomas – vis šis tas...

Jūsų darbų bibliografijoje mirga Simono Daukanto pardė. Jau nuo pat pokario. Ar tai atsiskirtina?

Neabejinguosius tautos likimui jis visada žavéjo ir traukė...

Neužsigaukit, bet darbštumu, sakycią, esate panasus į Simoną Daukantą: atkakli „darbo pelé” (S. Daukantas sakė „vargo pelé”). Tarybiniais laikais, kada, būdavo, beužėitum (net ir labai anksti) į Tautosakos sektorių, ką rasi, ką ne – judu su Norbertu Vėliumi prie popierių – būtinai...

Tai kas... Darbštumas dar nėra žmogaus kilnumo požymis... Tik – kai jauti darbo potraukį, jautiesi esas tarp brangių, net šventų dalykų... (Gera ilga tyla – L. G.)

Žodžiu, Jums eit į darbą gera?

Gera.

Ar taip visada ir buvo?

Tai jau... Kai tapau vyresniuoju moksliiniu bendradarbiu – du ménesciai atostogų! Visa laimė, kad žmona turėdavo tik ménesci. Tai jau tą ménesci priterastas būdavau išvažiuot ir į kaimą, į jos bei savo téviškes. Net pajūrį keliom dienom pasiekdavome. Bet džiaugdavausi, kai jai baigdavosi atostogos. Tada ji – į savo, aš – į savo darbą.

Gal šitaip jau galima šnekėti ir apie žmogaus laimę?

Gal...

Kur Jūsų gimtinė?

Pagirių kaime prie Vilkijos.

Kaip ten buvo, kad, žinau, mokétés sodininkystés mokykloje?

Ai, – vaikystę siekiantys dalykai... Aš gi pradéjau mokyklos suaugęs. Baigiau gretimam, Miškalaukio, kaime buvusią pradinę mokyklą, o po to ganiau karves. Į gimnaziją manęs tévai neįstengė leist, nors labai troškau. Sulaukęs penkiolikos, 1939-aisiais, „Ūkininko patarejų“ perskaičiau skelbimą apie priėmimą į sodininkystés mokyklą: ten esą duoda bendrabutį, išlaiko. Ir išvažiavau. Po dvejų metų baigiau tą mokyklą. Praėjo karo pirmoji audra. Paskui atėjo vokiečiai. 1941-ujų rudenį pradéjau dirbtį Kauno botanikos sodo vaistinių augalų skyriuje. Maitinausi tuo, ką atsi-veždavau iš namų – algos maistui neužtekdavo... ir vis svajojau apie gimnaziją. Dar karves ganydamas, bandžiau susirašinėti su tokia savišvietos mokykla, siuntinėjusia mokymo priemones norintiems įgyti vidurinį išsilavinimą. Bet ir tai buvo per brangu. Neįstengéme. Teko mokyklos sava-

rankiškai. 1942-aisiais po Naujujų metų ryžausi laikyti egzaminus į suaugusiuų gimnazijos antrą klasę. Viską išlai-kiau nesunkiai, tik ta algebra, tie jos a, b, 2x, 3y... Mano aplinkoj niekas nesugebėjo paaiškinti, kas tai per monai... Na, bet praleido mane. Direktorius Košys (aukštasis kilnus vyras buvo) „*Pasivysi*“ pasakė. Po metų Vilkijoje pradėjo veikti baigama suformuoti gimnazija. Nusprendžiau per-eiti į ja, bet man jau metų buvo perdaug: netilpau į nor-mas, kokiose klasėse kokio amžiaus turėjai būt... Į trečią klasę nebetikau, tad émiau ruoštis per klasę šokti. 1942-ujų rudenį laikiau egzaminus į penktą klasę. Susidraugau-vau su pradinės mokyklos mokytoja A. Janauskaitė, mažute, neišvaizdžia, bet labai kilnia moterim. Ji man padėjo susirasti mokytoją matematikos egzaminui pasiruošti... Na į laikiau į penktą klasę. Bet čia – piešimas. Mokytoja émė šnekėti apie kažkokia „perspektyvą“, liepia pavaizduot bė-gius. Nubréžiau dvi juostas, ir viskas. „Kaipgi, – sako, – į tolį jie eina siauryn“... Bet visi kiti dalykai sekési – buvau gerokai apskaitės. Ganydamas karves, buvau perskai-tės visas mokyklos bibliotekélés knygas, kiek jų ten buvo. Tai ir patekau į penktą klasę. Tada dvejus metus pabuvau tikru mokiniu! Dvejus metus pabuvau tikras gimnazistas. Laimingiausi mano gyvenimo metai! Ejo balsūs, sunkūs karo metai. Duonos užteko, bet neturtingai gyvenom: 15 hektarų žemės, tévas buvo pageriantis. Ne alkoholikas, bet mégdavo. Ne iš pavyzdinguų ūkininkų. Bet – aprengdavo šiokia tokia skrandute, įtaisydavo batukus šiokius tokius... Téviškė buvo už 5 km nuo Vilkijos gimnazijos. Vaikščioda-vau pésčias. Tarp kitko, Vytautas Kubilius – dar iš toliau... Iš mokyklos dažnai žirgliodavome kartu. Pasidarém gimnazijoje dideli literatai, mane būrelio pirmininku išrinko (nieko aš ten netikau į tuos pirmininkus): almanachą tokį, sien-laikraštį leidom, literatūros vakarus rengém... Baigiau penktą ir šeštą klases. O buvo – aštuonios. Atėjo broliai rusai, (1944-ieji), paskelbė mobilizaciją. Šeimoj buvom keturi bro-liai, ir visiems ta mobilizacija grésé. Iš visos seniūnijos, at-rodo, tik vienas vyras išėjo į tą armiją, visi slapstémés... Mokytoja, kurią jau minėjau – tokia menkutė, mane globo-jo... Ji labai gerai sugyveno su gimnazijos kapelionu. Nué-jo pas jį, susitarė, man nieko nesakydami už mane parašė prašymą į Kauno kunigų seminariją... Kapelionas rekomen-daciją pridėjo. Tik ką praėjės frontas, susisiekimo su Kau-nu jokio (garlaiviai dar néjo), ji su tais dokumentais pésčia nudrožė į Kauną (30 km), grįžo su kruvinom kojom, susi-rado mane ir padavé pažymėjimą, kad aš priimtas į Kuni-gų seminariją... (Ilgas kartus tylėjimas – L. G.)

Koks to tikslas?

Kunigų neémė į armiją. Apsigyvenau Kaune pas pažystamus tokioj landynikėj šaltoj, Vilniaus gatvėje. Žmo-gus jaunas, sažinė jautri... Būdavo, matau pro langą: su-gaudytų vyrų pulkelius varo, varo. Galvoju: ir aš turiu būti su jais, kuo aš geresnis. Seminariją belankydamas, ruo-šiausi brandos atestato egzaminams. Pavasarį ryžausi juos laikyt „Aušros“ berniukų gimnazijoje. Seminarijos pažymė-jimą slépiau, negalėjau rodyti – éjau tik su šeštos klasės

pažymėjimu. Viską išlaikiau... Bet štai pasikviečia mane gimnazijos direktorius Treigys ir sako: esi nelankęs septintos klasės, kurioj mokoma lotynų kalbos, – teks laikyt lotynų egzaminą... Ateinu to egzamino, o mokytojas, nežinia kažkodėl buvęs man palankus, ir sako: „Blogai, profesorius Račkauskas paskirtas egzaminuot...“ O aš, užslėptas seminaristas, tą lotynų kalbą visų nuostabai kuo puikiausiai išlaikiau... 1945-ujų rudenį padaviau pareiškimą į Kauno universiteto Filologijos fakultetą. Lankiau trečią kursą, kai prasidėjo didysis „valymas“, „liaudies prieshū“ šalinimas iš Universiteto. Buvau apkaltintas neigiamą įtaką kurse darąs. Tada ir V. Kubilių išmetė, V. Ambraza, A. Čepaitė-Baltrūnienė, daug kitų. Masiškas „netarybiškų elementų“ metimas iš Universiteto. Žinai, ūkininkų vaikas, kaimietis. Drovu buvo viešai rodyti tariamą „tarybinį sąmoningumą“... Prieš pat išmetimą vokiečių kalbos dėstytoja Holcmanienė buvo uždavusi visai grupei parašyt po referatą vokiečių kalba. Rašiau apie G. Kelerį, rašytoją, kuris, pasirodo, buvo kairuoliškas, simpatizavo Fr. Engelso idėjomis. Parašiau pirmas, dėstytojai referatas patiko, prašė paskaityti visam kursui. Nuėjo ji su tuo referatu pas Universiteto partorgą, émė prašyt, kad manęs neišmestų... Po pusės metų tąsymo gavau „malonę“: išmestas, bet su teise laikyt egzaminus eksternu. Reikėjo susirasti darbo, o niekaip negalėjau, nes visur reikalavo pristatyti charakteristiką, o ji buvo – „pašalintas iš universiteto“. Kurso draugės S. Bartininkaitės dėdė ar tetėnas Naujokaitis buvo Kriukų gimnazijos direktorius. Ji pašnekéjo su juo, liepė nuvykti. Nuvykau. Direktorius pasiūlé parašyt pareiškimą dirbtį mokytoju. Nuvažiavo jis su tuo pareiškimu į Šakius, kažkaip apéjo Švietimo skyriaus vedėjā, apsiéjo be charakteristikos – ir gavau dėstyti gimnazijoj lietuvių bei lotynų kalbas. Mokytojaudamas važinėjau į Universitetą laikyt egzaminų... Taip, metai po metų, savarankiškai ruošdamasis, laikiau egzaminus. Filologijos fakultetas jau buvo perkeltas į Vilnių, kai 1951 m. gavau diplomą... Būdamas penktame kurse, kartą laikiau filosofijos istorijos egzaminą pas E. Meškauską, tuomet Filologijos fakulteto dekaną. Po egzamino jis ir sako: „Na, ko gi tau tuo eksternu būt! Parašyk pareiškimą, brūkstelésiu rektoriui rezoliucija, ir būsi studentas“. O, kad apsidžiaugiau! Tuo metu jau gyvenau Vilniuje. O, kad užviré košé! Émė ieškot išmetimo iš Kauno universiteto priežasties... Taip tąsė apie dvi savaites... Prof. Jankauskas, tuometinis prorektorius, matydamas tą situaciją, ir sako: „Žinai ką, baik tu eksternu. Vis tiek popieriai nelabai švarūs, gali užklūt...“ Taip ir liko. Būdamas penktą kurso studentas, V. Kubiliui patarpininkavus, patekau dirbtį į Istorijos institutą bibliotekininku. Čia, tarp istorijos knygų, buvo saugomas ir Lietuvių tautosakos rankraštynas. Tai buvo lyg tas patarlės „šiaudas“, per kurį peržengės, – jau radau kelią...

Klausausi Jūsų, ir savaip malonu girdét, kaip žmonés, nepriklausomai nuo sąlygų, valdžių, gali padéti vieni kitiams. Yra tokia knyga „Žmonés man buvo geri“. Ar galé-tumét taip pasakyti?

Tai va – dažnai ir pagalvoju: atrodo, niekam nebuvo tokis geras, kokie man buvo kai kurie žmonés... Jų buvo daug daugiau nei čia suminėjau. Atrodo, aš niekam negalėjau tiek padéti: néjau į viešumą, vadovaut – man bėda, psichika neleidžia kam nors ką peiktino pasakyti...

Labai atsiprašau, taip atkakliai siekės, kad ši tą papasakotumét apie save. Nes manau, kad apie knygas, mokslo darbus mokslininkai dar turės galimybę išsakyti (ir išsakys) viską ne vieną ir ne du kartus, o mes, žmonés, – atėjė išeinate, ir jau nebeturim progos... Ačiū Jums. Šių „egzaminų“ pabaigai – dar pora bendresnio pobūdžio klausimélių. Šiandien dažnai girdim esą patriotišumas, tautišumas – atgyvena, XIX a. pelėsiai ir pan. Kaip Jums tai skamba?

Visais laikais visokių žmonių būta. *Kur nueisiu, ten namai, kur numirsiu, ten kapai.* Tradicinė, bet kosmopolitizmu dvelkianti patarlė. Tačiau neabejoju, visada buvo kur kas daugiau žmonių, branginančių tautos savastį, visada buvo pasišventėlių gyventi ir dirbtį su savaisiais, savame krašte. Mano prigimčiai vis déltą jau šitie vargšai idealistai mielesni. Kaip jau kam... Manyčiau, bent 90 proc. mūsų tautos žmonių šiandien jaučia, kad jie yra bendruomenė, gyvenanti savo žemėj, kuriant savas vertėbes, norinti išsilaikeyt kaip visuma, ginanti tautos kalbos gyvastį. Manau, kad šitas jausmas, troškimas nejveikiamas.

Bet tarp etnokultūrininkų labai gyvas ir nerimas, kad Lietuva itin sparčiai praranda savitumą, savo veidą...

Tai va... Ir tai, matyt, tiesa. Svetimumas veržte veržiasi, o atsvara silpnoka. Tas kosmopolitinis komerciškumas, tas pasinešimas į materialumą, protų smelkimasis į užsienį, tautiškumą nustumiantys modernėjimo elementai, anglų kalbos agresija... Visa tai, aišku, siaurina savos kultūros zonas. Bet, manyčiau, nestinga ir protingu, dorų, gerau susivokiančių intelligentų, politikų. Dabar tik savotiškas gal pasimetimo metas, atėjės su tom krizėm. Aš tikiu, kad turim atsilaikeyt. Liks, egzistuos mūsų tautinis tapatumas. Turim atsilaikeyt! Būkيم optimistai, šiaip ar taip!

(Tinka žvaliai nusijuokti! – L. G.)

Grigo bitės

Grigas' bees. It is a Lithuanian saying meaning an abundance of something, i.e. the abundance of the stars in the sky.)

The discussion on proverbs between Liudvikas Giedraitis and the paremiologist professor Kazys Grigas is published. Proverbs are the layer of the immutable traditional sayings reflecting the mentality, experience, wisdom and psyche of the nation. The period of creating proverbs coincided with a time when man started to model his impressions, feelings, considerations and collations. Approximately 200 thousand items of Lithuanian proverbs are contained by Lithuanian folklore material stock. On the initiative of Grigas, an originator and investigator of Lithuanian proverbs a full collection of Lithuanian proverbs is being prepared for the press.

Marijos Gimbutienės palikimas: archeomitologinis Europos civilizacijos šaknų tyrinėjimas

Joan MARLER

Sunku įvertinti pavienio mokslininko įtaką kuriai nors specifinei sričiai... O kartais, kai tam tikros pažiūros sukelia įvairių, skirtinių nuomonių srautą ar inspiruoja testi tyrinėjimus, jų įtaka dar labiau sustiprėja. Šie pasvarstymai ypač tinka kalbant apie Mariją Gimbutienę (Polomé, 1997:102).

Konferencija apie „giliašias Europos šaknis”, vykusi Milane dvidešimtojo amžiaus pabaigoje, buvo puiki proga panagrinėti vyraujančius, kai kuriose disciplinose aiškiai išreikštus požiūrius į Europos civilizacijos užuomazgas ir ankstyvąją raidą. Jokia diskusija šiuo klausimu nebūtų pilnavertė, neįvertinus novatoriško Lietuvos ir Amerikos archeologės Marijos Gimbutienės (1921–1994), kurios tyrimai ir interpretacijos jau daugiau kaip 40 metų yra svarbiausių debatų apie Europos genėzė centre, indėlio.

Dirbdama Harvardo universiteto Rytų Europos archeologijos moksline bendradarbe, Marija Gimbutienė pasišventė postpaleolitinių Europos ištakų tyrinėjimui. Monografijoje „Rytų Europos prieistorė” (*The Prehistory of Eastern Europe*, 1956) ji pirmoji įvertino ir apibendrino visus archeologijos tyrinėjimus, vykdytus nuo Baltijos iki Šiaurės Kaukazo iki 1955 m. Iki šio Gimbutienės darbo, dėl politinių ir lingvistinių barjerų, Vakarų mokslininkams prieinami buvo tik pavieniai Rytų Europos prieistorės fragmentai. Tarp kitų šių tyrimų dėka atsiradusių darbų¹ paminėtinis „Baltai” (*The Balts*, 1963), „Žalvario amžiaus kultūros Vidurio ir Rytų Europoje” (*Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, 1965) ir „Slavai” (*The Slavs*, 1971). Šie tyrinėjimai patvirtino, „koks svarbus yra tarpdisciplininis darbas, t.y. lingvistikos, mitologijos, archeologijos ir istorinių duomenų derinimas” (Gimbutas, 1997:xvii). Naujają metodologiją ji pavadino *archeomitologija*.

Gerai mokėdama Rytų Europos kalbas, Gimbutienė turėjo unikalią galimybę, derindama lingvistinę paleontologiją ir archeologijos duomenis, postuluoti protoindoeuropiečių (PIE), kuriuos, pagal savitus pilkapius, ji pavadino „kurganais”, tėvynę. Kurganų hipotezė, pirmą kartą pristatyta 1956 m., o vėliau keletą dešimtmečių tobulinta, teigia, kad kurganų kultūra susiformavo iš šiaurė nuo Kaukazo V-ame tūkstantmete pr. Kristų, ir tūkstantmečiuose perduodama žymiai ankstesnes datas (1970). „Kai radiokarbono (datavimo) dėka ši chronologija tapo aiški, buvo galima interpretuoti ir daugelį kitų problemų. Paaiškėjo, kad Rytų ir Vidurio Europa pasiekė aukštą civilizacijos lygį ir jau turėjo metalurgiją bei raštą maždaug apie 5500–4300 m. pr. Kr. 1972 metais, norėdama apibūdinti Europos kultūrą prieš indoeuropiečius, įvedžiau „Senosios Europos” terminą” (Gimbutas, 1997:xviii).

Iš pradžių Gimbutienės chronologija rēmėsi stratigrafija ir palyginimu su Artimujių Rytų bei Egipto tipologijomis (Gimbutas, 1960). Kai atsirado radiokarbono technologija ir dendrochronologija, ji restruktūrizavo kurganų teoriją, nurodyma žymiai ankstesnes datas (1970). „Kai radiokarbono (datavimo) dėka ši chronologija tapo aiški, buvo galima interpretuoti ir daugelį kitų problemų. Paaiškėjo, kad Rytų ir Vidurio Europa pasiekė aukštą civilizacijos lygį ir jau turėjo metalurgiją bei raštą maždaug apie 5500–4300 m. pr. Kr. 1972 metais, norėdama apibūdinti Europos kultūrą prieš indoeuropiečius, įvedžiau „Senosios Europos” terminą” (Gimbutas, 1997:xviii).

1967–1980 metais Marija Gimbutienė buvo penkių svarbių neolito laikotarpio objektų kasinėjimų Bosnijoje, Makedonijoje, Graikijoje ir Italijoje projektų vadovė. Ikvėpta šiose vietovėse rastos kultūrinės neolito medžiagos nepaprasstumo ir simbolikos turtingumo, jis visą dėmesį sutelkė į tarpdisciplininius Senosios Europos meno, religijos ir socialinės struktūros tyrinėjimus. Per kasinėjimus Graikijoje, Sitagrojuje (kartu su Colin Renfrew) ir Achilleion'e, pavyzdžiu, buvo rasta šimtai antropomorfinių statulėlių, dauguma jų buvo moteriškos, bei daugybė kulto reikmenų, atspindinčių „mažas, apskurusias turtingo statinio, sudarančio to laikmečio mitinį pasaulį, liekanas” (žr. Gimbutas, 1986:225–301, 1989:171–250).

Knygos „Senosios Europos dievai ir deivės” (*The Gods and Goddesses of Old Europe*, 1974) ir „Deivės kalba” (*The Language of the Goddess*, 1989) pateikia archeomitologinę Senosios Europos meno ir simbolikos, atskleidžiančią „darinių ir pastovių ideologinę sistemą”, analizę. Žymiausias Gimbutienės veikalas „Deivės civilizacija” (*The Civilization of the Goddess*, 1991) aprašo Senosios Europos kultūrų gyvenimo būdą, religiją, socialinę struktūrą, raštą ir jų išnykimą.

Šio straipsnio tikslas yra parodyti, kad Gimbutienės kurganų hipotezė nėra tik paprasta formulė, taikytina „ordoms įtūžusių arių, kurie ištrūko iš Rusijos stepių ir įsibrovė į ligiamasias istorinių lingvistų gramatikas” (Mallory, 1989:258). Fundamentalius kalbos, valdymo, ekonomikos, socialinės struktūros ir religinių nuostatų pokyčius sėlygojo sudėtingi išorinių ir vidinių transformacijų, vykusių per du tūkstantmečius, procesai. Tą faktą, kad indoeuropiečių kultūra neišsirutuliojo iš Senosios Europos tradicijų, patvirtina

diametralus jų socialinių ir mitinių sistemų priešingumas. Protoindoeuropiečiams atsikrausčius į Europą maždaug tarp 4500 ir 2500 m. pr. Kr., Senosios Europos ir indoeuropiečių kultūrų modeliai susiliejo, ir tai padarė didžiulę įtaką tolesnei Europos raidai. Kultūrinis to periodo nepastovumas palengvino indoeuropiečių tradicijų plitimą tarp žmonių, kurių turbūt net neturėjo tiesioginių kontaktų su stepių kurganais. Kiekvieną indoeuropiečių kultūrą Europoje galima apibūdinti remiantis jos substrato ir superstrato elementais. Ignoruodami šią „kultūrų koliziją”, negalėsime adekvačiai suprasti, kaip susiformavo Vakarų civilizacija.

Senosios Europos civilizacija

Tarp VII-o ir V-o tūkstantmečio pr. Kr. Senosios Europos gyventojų centruose Graikijoje, Balkanuose, Adrijos jūros regione ir Moldavijoje–Ukrainoje atsirado gerai suplanuotos gyvenvietės, mišrus augalininkystės ūkis, amatų specializacija, daugybė skulptūros ir keramikos dirbinių, metallurgija ir sudėtingos ritualinės tradicijos. Nors kiekvieno regiono materialinė kultūra yra savito stilus, iš gyvenimo būdo modelių, laidosenos ir simbolikos matyti, jog egzistavo panašūs ekonomikos, socialinės struktūros ir religinių nuostatų modeliai. Kaip rodo neindoeuropietiškas substratas su vietovardžiais, asmenvardžiais ir genčių vardais bei žemės ūkio, technologine ir socialine terminija, seniausios kalbos, kuriomis kalbėta Europoje, buvo ne indoeuropiečių (Gimbutas, 1988b:454; Barber, 1989; Haarmann, 1996; Mallory, 1989:180; Meid, 1997; Paliga, 1989).

Daugiau kaip du tūkstančius metų Senosios Europos kultūros džiaugėsi stabilia, taikia raida. „Tai buvo senos tradicijų, atsinaujinimo ir užtikrintumo istorijos... kur beveik neegzistavo akivaizdžios giminystės linijos ar kitokia vidinė diferenciacija (Whittle, 1996:121). Toks ilgas ir nepertraukiamas kultūrinės atminties perdavimas subrandino subtiliai išpuoselėtas kultūros tradicijas, simbiozę su specifiniais kraštovaldžiais, bendradarbiavimu pagrįstą pusiausvyra tarp bendruomenės narių. Colin Renfrew šio laikotarpio ūkininkus apibūdina kaip „egalitarinius valstiečius”, kurių visuomenėse „tikriausiai nebuvo absolūčiai jokio hierarchinio išsisluoksniaivimo: jų materialinė kultūra tikrai to neatspindi... Nėra jokio pagrindo teigti, kad ten egzistavo paveldimas vado rangas, ir tikrai nėra jokių įrodymų, bylojančių apie specializuotą funkcionalų gyventojų pasiskirstymą į karius, dvasininkus ir paprastus žmones” (Renfrew, 1987:253).

Iki V-o tūkstantmečio pr. Kr. šiose kultūrose vyko rafinuota materialinės kultūros raida ir akivaizdžiai nebuvo hierarchinės valdžios bei organizuotos karybos, todėl Gimbutienė šias kultūras apibūdino kaip pirmąją Europos civilizaciją: „Aš atmetu prielaidą, kad civilizacija reiškia tik androkratines karių visuomenes. Bet kurios civilizacijos generatyvinė bazė priklauso nuo jos meninės kūrybos laipsnio, estetinių pasiekimų, nematerialių vertybų ir laisvės, kurių dėka gyvenimas igauna prasmę ir teikia džiaugsmą visiems jos piliečiams, taip pat nuo teisių ir galių subalansavimo tarp lyčių” (Gimbutas, 1991:viii).

Senosios Europos rašto, būtino civilizacijos atributo, pėdąsakų rasta Vinčos, Tisos, Karanovo, Diminio, Kukutenio-Tripolės, Petresti, Lengjelio, Butmiro, Biuko (Bukk) ir Linijinės keramikos kultūrose. Linijinis raštas, pasirodęs dviem tūkstantmečiais anksčiau nei šumerų raštas, VI-ame ir V-ame tūkstantmetyje pr. Kr. tapo universaliu daugelio pažangiausių Senosios Europos kultūrų bruožu. Simbolų ir linijinių ženklių deriniai, išrežti ant verpstukų, audimo staklių svarlių, moteriškų antropomorfinių statulėlių, aukojimo indų ir ižadinių paaukojimų, byloja apie vystymasi religinio konteksto rėmuose, galbūt kaip *ex votos*. Šių ženklių ir klasikinio I-ojo tūkstantmečio pr. Kr. Kipro rašto panašumas tiesiog stulbinantis. Kalibruoto radiokarbono datavimo dėka buvo patvirtinta, kad Senosios Europos raštai, palyginti su kultūros centrais Mesopotamijoje, Egipte ir Artimuosiuose Rytuose, yra nepaprastai senas, ir tai liudija apie tenykštę Senosios Europos raštingumo raidą (Gimbutas, 1991:308–321; Haarmann, 1989, 1996, 1997; Marler, 1997:56–57).

Senosios Europos religija ir socialinė struktūra

Altoriai, apeiginiai reikmenys, grakštūs keramikos dirbiniai, šventyklių modeliai, kultinės miniatiūros bei tūkstančiai antropomorfinių ir zoomorfinių skulptūrėlių, randami visoje Pietryčių ir Rytų–Vidurio Europoje rodo, kaip plačiai buvo praktikuojamos ritualinės apeigos. Dauguma atpažistamų atvaizdų yra moteriški, ir tai atspindi centrinę moterų padėti namų ir augalininkystės sferose (Hodder, 1990:61–63).⁴ Soste sédinčių moterų statulėlės iš Tisos kultūros Vengrijoje papuoštos sudėtingu tekstiliiniu ornamentu; šimtai Vinčos statulėlių iš Serbijos yra stilizuotos moterys–paukščiai, užmaskuoti lokiai ar kitokios ritualinės statulėlės, bylojančios apie žmonių, gyvūnijos ir mitinių karalysčių ryšį.

Gimbutienė tokią moters įvaizdžių daugybę interpretuoja kaip šventumo apraišką. Ji vartoja tokius terminus kaip „Deivė“, taip pat ir „Didžioji Deivė“, t.y. savokas, kurias patvirtinta istorijos, protoistorijos ir prieistorės dokumentai⁵ (Bolle, 1997:89; žr. taip pat Della Volpe, 1997; Dexter, 1980, 1997; Haarmann, 1996:13, 18–21; Hodder, 1990:64–65; Meid, 1997:127–129; Everson, 1989). Kosmogoniškoji Deivė nėra įsprausta į vaisingumo ir motinystės rémus, ji suvokama ir kaip immanentinis Šaltinis viso to, kas miršta ir atgimsta gyvenimo cikluose.⁶ „Visi Deivės pavaldai buvo visos Gamtoje esančios gyvybės vienybės simbolis. Jos galia slypėjo vandenye ir akmenyje, kape ir oloje, žvėryse ir paukščiuose, gyvatėse ir žuvyse, kalvose, medžiuose ir gėlėse. Iš čia kilo tas holistinis ir mitologinis-poetinis suvokimas, kad visa tai, kas yra Žemėje, yra šventa ir paslaptinga“ (Gimbutas, 1989:321).

Augalininkystė užsiimantys žmonės yra glaudžiai susiję su metų laikų kaita. Padidintą ciklinių kaitų įsisąmoninimą liudija gausybė dinamiškų raštų, išpieštų ir išrežtų ant gerai išdegostos Senosios Europos keramikos: ritmiškai susijungiančios spiralės, zigzagai, apskritimai apskritimuose, susiraitančių ir išsiraitančių gyvačių figūros (ypač Butmiro, Karano-

vo, Biuko, Kukutenio/Tripolės ir Linijinės keramikos/LBK⁷ tradicijose). Senosios Europos namai, kaip ir tie, kurie buvo rasti Vinčos, Tisos ir Karanovo kultūrose, buvo tiek iš viena, tiek iš išorės išpiešti geometriniais raštais, netgi trijų dimensijų spiralėmis (Hodder, 1990:54–55).

„Žmonių bendruomenės nuostatas galbūt sankcionavo sasajos su dieviškaja šventų būtybių, iš kurių jis gavo kilmę, bendruomene“ (Whittle, 1996:8). Ypatinges Whittle'o dėmesys protėvių reikšmingumui atitinka Gimbutienės pateiktą protėvių garbinimo motinos linijos giminytė pagrijoje sistemoje interpretaciją. Ankstyvojo neolito laikotarpiai moteris ir vaikus laidodavo po namų grindimis bei tarp pastatų, o tai rodo, kad gyvenamosios zonas tikriausiai buvo laikomos tiek protėvių, tiek gyvujų sfera. Vėlyvojo neolito laikotarpiai gana dažni buvo egalitariniai bendruomeniniai palaidojimai, pavyzdžiu, megalitinėje Vakarų Europos tradicijoje, kur protėviai tebebuvo gerbiami.

Duomenys iš gyvenviečių ir kapinynų, taip pat ir lingvisiskos, mitologijos ir istorijos tyrimai rodo, kad Senosios Europos visuomenės buvo matrilineinės, matrifokusuotų ir egalitarinės. Šią socialinę sistemą Gimbutienė vadina *matriline* (Gimbutas, 1991:294–296, 324–349; 1999:112–125). Šios schemos kaip substrato ypatybės išliko iki istorinės eros. „Subalansuotą, ne patriarchalinę ir ne matriarchalinę socialinę sistemą atspindi religija, mitologija ir folkloras, taip pat ir Senosios Europos bei Minoinės kultūros socialinių struktūrų studijos, tokios sistemos egzistavimą patvirtina matrilineinės sistemas elementų tēstinumas senovės Graikijoje, Etrurijoje, Romoje, Baskijoje ir kituose Europos kraštuose“ (Gimbutas, 1989:xx).

Senosios Europos religinė simbolika, laidosena ir socialinė struktūra buvo visiškai kitokia nei socialinė ir mitologinė indoeuropiečių sistema, kuri pradėjo skverbtis į Europą V-o tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje.

Kurganų hipotezė⁸

Šiuolaikinių geologinių studijų dėka buvo nustatyta, kad mezolito ir ankstyvojo neolito laikotarpiais Juodoji jūra buvo gėliavandenės ežeras ir užémė žymiai mažesnį plotą nei dabar. Labai tikėtina, kad iki-indoeuropietiškos ir ne-indoeuropietiškos bendruomenės patraukė prie jo krantų vėlyvojo Driaso sausros metu. Tokia aplinka būtų buvusi palanki prekybai, žemdirbių bendruomenių susikūrimui ir pirminei protoindoeuropiečių raidai. Apie 5600 m. pr. Kr. Bosforo sąsiauriu staiga prasiveržė jūrinis vanduo, ir per dvejus metus Juodoji jūra pasiekė dabartinį lygį (Ryan and Pitman, 1998). Pietryčių Bulgarijoje atrastos vario amžiaus gyventės, nuskendusios Juodojoje jūroje, po vandeniu atsidūrė ir archeologiniai objektai Varnos žiotyse (Whittle, 1996:137). Kai jų namus pasiglemžė jūra, žmonės greičiausiai pasitraukė, ir tai galėtų paaiškinti tiesioginį išsvyvusių kultūrų, pavyzdžiu, Vinčos kultūros atsiradimą Balkanuose ir LBK, tvirta trajektorija sklidusios į Vidurio Europą, ekspansiją. Šis svarbus įvykis turbūt paveikė ir pastoralines bendruomenes, gyvenusias į šiaurę nuo Juodosios jūros. Šio atradimo impli-

kacijos yra didžiulės, ateityje jos dar paskatins atlikti daug naujų tyrimų.

VI-ame tūkstantmetyje pr. Kr. stepių zonoje nuo Dniepro iki Volgos randama duomenų apie vis mobilesnes bendruomenes, kurių pagrindinis užsiemimas buvo gyvulių auginimas (Shnirelman, 1992:130). „Ši chronologija taikytina ne vienos grupės evoliucijai, o keletui įvairių stepių tautelių, kurios turėjo bendras tradicijas, apimančias plačius laiko ir erdvės parametrus“ (Gimbutas, 1991:352). Atrodo, kad šios tautelės praėjo ilgą susiliejimo procesą, kurio rezultatas buvo bendros morfologijos ir leksikono konsolidacija (Gimbutas, 1997:307; Mallory, 1989:195; Anthony, 1991:196; Lehmann, 1990).

Arklio prijaukinimas, davęs galingą transporto priemonę, tarp Rytų Ukrainos ir Šiaurės Kazachstano tikriausiai buvo baigtas iki 5000 m. pr. Kr. ar net anksčiau (Bokonyi, 1987; Gimbutas, 1991:353).¹⁰ Pirmoje V-o tūkstantmečio pr. Kr. puseje Volgos žemupio baseine pasirodo vyrų palaidojimai duobėse, virš kurių supilti *kurganai* (apskriti pilkapiai). Juose randama prestižinių ginklų, kurie parodo ir karybos svarbą, ir socialinės hierarchijos įsigalėjimą. Keramikai būdingos kiaušinio formos taurės su grūstų kriauklelių priemaišomis, puoštos taškeliai, įraizėliai ir šukų įspaudais. Įkaipią panašumas ir arklio kulto pėdsakai kapinynuose, kuriuos skiria tūkstančiai kilometrų, leidžia teigti, kad Kaukazo ir Šiaurės Ponto stepių tautos buvo nepaprastai mobilios ir paaikeė tarpgentinius ryšius. „Arklių panaudojimas jojimui įgalino penkis kartus išplėsti potencialiai eksplloatuotinas teritorijas ir sukėlė konfliktus dėl lokalizuotų gamtinių išteklių, kurie anksčiau buvo faktiškai nepasiekiami“ (Anthony, 1986:302).¹¹

Gimbutienė sukūrė „kurganų kultūros“ terminą norėdama apibūdinti mobilias, pastoralines, teritorines gentis, kuriuos, manoma, kalbėjo protoindoeuropiečių kalba, išplitusia į Europą, Centrinę Aziją, Anatoliją ir Artimuosius Ryttus apie 4500–2500 m. pr. Kr. (Gimbutas, 1997:354). Nors kai kurie mokslininkai abejojo kalbos ir dirbinių sąsajomis su specifinėmis etninėmis grupėmis (Renfrew, 1987; Anthony, 1991:194–195; Makkay, 1992:194), Gimbutienė akcentavo ryšį tarp viso komplekso bruožų, aptinkamų tarp Volgos vidurupio, Uralo ir Kaukazo kalnų, ir Dono bei Dniepero žemupio baseinų atsiradimo ir šiose vietovėse gyvenusių protoindoeuropiečių kalba šnekėjusių žmonių. Kurganų kultūra rekonstruojama pagal PIE terminijos leksikoną ir verifikuojama pasitelkiant archeologijos duomenis, lyginamasias indoeuropiečių studijas ir Ponto apylinkių, Volgos–Kaspijos regiono aplinkos bei ekonomikos medžiagą. Toks multidisciplininis tyrimas parodo, kad čia egzistavo pastoralinė ekonomika su žemdirbystės užuomazgomis, buvo prijaukitas arklys, vyravo teritorializmas, karyba ir patriliinijinė, patriarchalinė socialinė sistema (Mallory, 1989:123–124; Whittle, 1996:137; Gimbutas, 1991, 1997; Best, 1989:337). Galvijų puldinėjimo ir vyriškų dangaus dievų garbinimo motyvai yra labai dažni mitinėse indoeuropiečių schemose (Brenne man, 1997:239–240).

Gimbutienė postuluoją tris svarbiausius kurganų žmonių įsiveržimus į Europą nuo V-o tūkstantmečio pr. Kr. vidurio iki III-o tūkstantmečio pr. Kr. vidurio. Šių įsibrovimų pasekmė buvo ilgaamžių Senosios Europos kultūrų žlugimas, PIE dialektų sklaida ir hibridinių visuomenių, susideančių iš Senosios Europos ir indoeuropiečių elementų, atsiradimas. Ne-indoeuropietiškos socialinės, meninės ir mitologinės tradicijos įvairiose vietovėse išliko kaip substrato likučiai. „Jeigu sutinkame su Gimbutienės požiūriu į tris eksplasių į vakarus etapus, pamatysime, kad jie įtikinamai siejasi su trimis pagrindinėmis indoeuropiečių kalba šnekaniomis grupėmis Europoje“ (Lehmann, 1997:241).

Nors PIE asocijuojami su laiko parametrais, apimančiais maždaug 4500–2500 m. pr. Kr. (Gimbutas, 1991:401; Mallory, 1989:255), protokalbos irimas tikriausiai prasidėjo būtent tuo metu, kai vis daugiau ir daugiau neindoeuropiečių kalbos vartotojų, gyvenančių toli nuo jos kilmės vienos, pasisavino IE. Kurganų žmonės pirmiausia atnešė protokalbą ir kultūrą į Europą specifinio etninio konteksto rėmuose, tuo tarpu indoeuropietiški kultūriniai ir lingvistiniai modeliai plito tarp tenykščių gyventojų, kurių tūkstantmetės tradicijos buvo sugriautos. Nereikėjo tiesiogiai išstumti Senosios Europos gyventojų, kad įvyktų radikalūs pasikeitimai. Kultūros, kurios buvo „kurganizuotos“ keliomis kartomis anksčiau, paveikė kitas grupes, kurios galbūt niekados neturėjo tiesioginių kontaktų su kurganais iš stepių.

I-oji kurganų banga (Stogo-Chvalynsko žmonės), apie 4400–4300 m. pr. Kr.

Klestinčius Dniepro–Dono kultūros atstovus kromanjoničius, gyvenusius Srednij Stogo gyvenvietėje žemutiniame Dniepro baseine V-ojo tūkstantmečio pr. Kr. viduryje, pakėtė aukštesni, grakštesni žmonės, genetiškai susiję su protokurganų (Chvalynsko) gyventojais iš Volgos regiono (Gimbutas, 1986:306, 1997:358–359). Turtinguose šių ateiviu kai puose su akmenų sampilais, priešingai nei kolektyviniuose Dniepro–Dono palaidojimuose, randamos krūvos ginklų, o jų keramika turėjo grūstų kriauklelių priemaišų ir buvo puošta saulės motyvais. „Tokių staigū pasikeitimų negalima paaiškinti vietinė evoliucija“ (Gimbutas, 1991:357).¹² Dereivkoje, kaip ir kitose Dniepro žemupio regiono gyvenvietėse, esantys ritualiniai palaidojimai byloja apie arklio kultą. Randami elnio rago žąslai yra įtikinamas įrodymas, kad buvo jodinėjama arkliais (Telegin, 1986; Gimbutas, 1991:361; Anthony et al., 1991:94–100). Kalibruotos radiokarbono datos siekia V-o tūkstantmečio pr. Kr. antrają pusę.

Dniepro upė buvo natūrali riba, skirianti Senosios Europos rytinių pakraštį nuo stepių žmonių. Į vakarus nuo Dniepero buvusios Kukutenio–Tripolės kultūros (apie 4800–3500 m. pr. Kr.) atstovai buvo „įvairiapusiški, kaimuose gyvenantys vario amžiaus žemdirbėjai, kurie nuo Srednij Stogo skyrėsi keramikos technologija, metalurgija, gyvenviečių organizacija, architektūra, laidojimo apeigomis, statutėlių ritualais, ličio technologija ir tikriausiai fiziniu tipu“ (Anthony, 1991:209). Ši turtinga Senosios Europos kultūra sukūrė įspū-

dingas technologijas, išvystė dailių, gerai išdegstę keramikos dirbinių gamybą. Didžiausiuose regioniniuose jos centruose ilgainiui atsirado net iki 2000 namų. Kukutenio–Tripolės kultūra atsilaikė prieš pirmajį kurganų žmonių antplūdį, tačiau atsirado įtvirtintos gyvenvietės ir jose pasirodė svetimos keramikos su grūstų kriauklelių priemaišomis ir virveline puošyba, o tai liudija apie kontaktus su stepių žmonėmis. Puičios kokybės Kukutenio–Tripolės indai buvo gabenami į Pon-to gyvenvietes kaip prestižiniai daiktai.

Bandydama paaškinti pirmąsias kurganų migracijas į Pietryčių Europą, Gimbutienė neignoruoja aplinkos faktorių. Dél stepių išdziūvimo VI-ame ir V-ame tūkstantme-tyje pr. Kr. pastoralinės bendruomenės tikriausiai buvo pri-verstos kovoti dél didesnių ganyklų plotų. Prekyba taip pat buvo stiprus motyvas, skatinęs stepių žmonių judėjimą. Kaip rodo ankstyviausi kurganų kapai Moldavijoje, apie 4400 m. pr. Kr. prekeivai pradėjo keliauti iš Dniepro žemupio ir Volgos žemupio regionų Juodosios jūros pakrantėmis Dunojaus baseino, Karanovo–Gumelnitos kultūrų arealo link.¹³ Moldavija buvo svarbi kryžkelė tarp Balkanų ir Ponto stepių (žr. Manzura et.al., 1995). Stepių žmonės traukė į jūros uostus, pavyzdžiui, Varną, prekiauti variu, kuris po to buvo vežamas atgalios keletą tūkstančių kilometrų iki pat Volgos žemupio regiono (Gimbutas, 1991:121). Prekeivai galėjo tarnauti ir kaip žvalgai, teikdavę informaciją apie naujajį pasienį.

Henrieta Todorova rašo, kad visoje Bulgarijoje neolito laikotarpio ūkis buvo natūrinis, egzistavo ekonominė bendruomenės narių lygybė, darbo pasidalijimas pagal amžių, ir, visų greičiausia, matriliiniinė šeimyninių santykių organizacija (Todorova, 1978:7). Antroje V-o tūkstantmečio pr. Kr. pusėje Varnoje, nepaisant bendro egalitarinio konteksto, pasirodo turtingi vyrių kapai (Gimbutas, 1991:118–121, 338; Chapman, 1991:168; Whittle, 1996:96–97). Toks perėji-

mas į nelygybę galėjo prasidėti dėl kontaktų su kurganais iš šiaurės, taip pat ir dėl naujos turto, įgyto intensyvios vario gamybos bei prekybos titnagu, grafitu ir obsidianu dėka, koncentracijos. „Ten atsiradusios naujos aiškiai iš šiaurės kilusios formos organiškai persipynė su vietinėmis tradicijomis ir transformavosi Trakijos eneolito dvasia” (Todorova, 1978:42).

Kurganų pastoralininkai gyveno mažomis grupėmis, ir „jų įsiveržimo į Senąją Europą negalima laikyti organizuota masine invazija, kurios pavyzdžių žinome iš istorinių laikų“ (Gimbutas, 1991:359). Nepaisant to, jie sugebėjo siaubti ir niokoti, kaip rodo Nicolai Merpert kasinėjimai eneolito ir žalvario amžiaus telyje aukštutinės Trakijos slėnyje Pietų Bulgarijoje (Krivodol–Salcuta fazės, priskiriamos Karanovo VI). Visas kaimelis buvo sudegintas, o žmonės buvo rasti namų viduje, gulintys „groteskiškomis pozomis“, kai kurie su su-traiškytomis kaukolėmis. Ta vieta buvo išlyginta, ir joje buvo įkurta žalvario amžiaus gyvenvietė (Merpert, 1997:70–77). Tokio paties pobūdžio kaimelių sunaikinimai pasikartojo kitose Bulgarijos vietose, ir tai byloja apie „kovą prieš stepių klajoklius“ (Todorovos citata iš Merpert, 1997).

Anthony, Telegin ir Brown (1991) teigia, kad kultūri-niai arklio prisijaukinimo atgarsiai Šiaurės Amerikos lygu-mose gali pasitarnauti kaip modelis, leidžiantis rekonstruoti arklio panaudojimo jojimui pasekmes vario amžiaus Euro-poje: „Sėslūs, augalininkyste besiverčiantys kaimiečiai, kurių gyvenvietės upių slėniuose buvo gyvenimo ir ekono-minės veiklos centrai, tapo žaibiškų raitų prieš antpuolių aukomis, prieš, kurių jie negalėjo nei pavyti, nei nubausti. Daugelis šių kaimelių buvo apleisti, o jų gyventojai, norėdami apsiginti, tapo raitais medžiotojais“ (Anthony et al., 1991:98).

Šis aprašymas atitinka Gimbutienės pateiktą daugelio Se-nosios Europos gyvenviečių žlugimo interpretaciją. Vis dėl-to ji pabrėžia, kad „transformacija iš Senosios Europos kultūros į kurganizuotas kultūras nebuvo tik paprastas proce-sas, kurio metu ateiviai nušlavė tenykščius gyventojus ir už-émė jų vietą. Daugelyje vietovių tenykščiai gyventojai išliko ir sudarė gyventojų daugumą“ (Gimbutas, 1997:360–361). Šią sudėtingą situaciją asimiliacijos, okupacijos, penetraci-jos ir difuzijos aspektais analizavo Zdzisławas Sochacki's (1988:185–186). Anot Sochacki'o, *asimiliacija* vyko tose vie-tose, kur tenykščiai gyventojai buvo nuolat žlugdomi ir ab-sorbuojami, pavyzdžiui, Usatove, Černavodoje ir Ezerove; *okupacija* vyko ten, kur gyveno daug stepių žmonių, bet vie-tinė raida nebuvo žlugdoma, pavyzdžiui, Didžiojoje Vengrijos plokštumoje; apie *penetraciją* galima kalbėti ten, kur ne-naikinant autochtoninių kultūrų pasirodė pavieniai mate-rialinės kultūros (pavyzdžiui, palaidojimai kurganuose) pė-dsakai; *difuzija* reiškia stepių elementų perkėlimą be realaus stepių žmonių persikėlimo. Sochacki'o požiūriu, „stepių in-vaziją padariniai nebuvò vien tik išskirtinai ‘katastrofiški’“ (Sochacki, 1988:185–186).

Nuo Juodosios jūros kurganų žmonės migravo aukštyn Dunojaus upės slėniu į Vinčos ir Tisos kultūrų žemes Vidu-

rio Balkanuose ir dar toliau į Vidurio Europą, kur per tūkstantį metų okupavo beveik 700 gyvenviečių. Visose vietovėse, kur atsirado saviti kurganų kapai, Senosios Europos kultūros tradicijos ir senieji gyventojų centrai buvo žiauriai su-niokoti arba apleisti. Negalima nejvertinti tokio kultūrinio niokojimo reikšmės. Labiausiai nukentėjo Varnos, Karanovo–Gumelnitos, Vinčos, Lengjelio ir LBK kultūros. Šio laikotarpio kultūros chaosas pagimdė kažką panašaus į „tamsiuosius Balkanų amžius“ (Mallory, 1989:238). Karanovo telis, kuriame gyventa beveik du tūkstančius metų (apie 6000–4200 m. pr. Kr.), buvo paliktas. Daugelyje Bulgarijos ir Rumunijos telių randamas ryškus sterilus sluoksnis, stratigrafinius protarpis, susiformavęs gyventojams išsikrausčius, kuris atspindi daugiau kaip penkių šimtų metų laikotarpi. Čia vėl apsigyventa tik po IV-ojo tūkstantmečio pr. Kr. vidurio (Gimbutas, 1997:359, 1991:401; Whittle, 1996:126, 128). „Kurganams sužlugdžius Varną, Karanovo ir Vinčą, prasidėjo kai kurios permaninos Jugoslavijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje ir toliau į vakarus, Dunojaus aukštupio, Elbės aukštupio ir Oderio aukštupio baseinuose. Kultūrinės ribos ištirpo Vinčos gyventojų grupelėms pajudėjus į Vakarų Vengriją (kur jos galiausiai tapo „Balatono“ kompleksu) ir į Kroatiją, Bosniją bei Slovéniją (kur vėliau tapo „Lasinja“ grupe). Lengjelio žmonės migravo palei Dunojaus aukštupį vakarų ir šiaurės link, į Vokietiją ir Lenkiją“ (Gimbutas, 1991:363).

Mažesnės ir labiau išsisklaidžiusios gyvenvietės buvo kuriamos kalnuotoje Transsilvanijos vietovėje ir olose, Alpių rytuose, Vidurio Slovénijoje ir Kroatijos Karste, kur nebuvu gyventa nuo paleolito laikų, ir tai rodo, koks išskirtinis dėmesys buvo skiriamas gynybai.

Sandor Bokonyi tvirtina, kad pirmieji prijaukintų arklių požymiai Europoje „akivaizdžiai atitinka tris „kurganų žmonių“ atėjimo į Senąją Europą bangas. Vienintelis skirtumas yra absolutinės datos: Gimbutienė vartoja kalibruotas karbono–14 datas, o manusios yra nekalibruotos“ (1987:138). Seniausias Vidurio Europoje rastas įrodymas yra arklio kaukolė iš Tisos atšakos, Tiszapolgar kultūrinio arealo kapo Rytų Vengrijoje, datuojama apie 4300 m. pr. Kr. (Bokonyi, 1987:137). Prijaukintų arklių (pagal Peske iš Ostmo, 1997:228) rasta Lengjelio archeologiniuose objektuose Slovakijoje, datuojamuose 4000 m. pr. Kr.

Kaip Europoje prasidėjusio smurto atspindžiai palei aukštus upės krantus Dunojaus vidurupyje ir žemupyje iški-lo virtinė piliakalnių. Iki Tiszapolgar fazės V-o tūkstantmečio pabaigoje naudojamų telių buvo likę labai mažai. Gyvenvietės buvo mažomis grupelėmis išsibarsčiusios paupio lygumos landšafte, o tai neatspindi įprastų apsigyvenimo modelių. Imantrių Tisos kultūros keramiką pakeitė paprasti dirbiniai, o garsiosios jos statulėlės išnyko (Whittle, 1996:78). Anthony (1991:208) šią situaciją komentuoja teigdamas, kad „keleto įsibrovėliškų Srednij Stogo tipo kapinynų atsiradimas Vengrijoje ir Transilvanijoje toli gražu neprilygsta masiniam liaudies judėjimui...“ Gimbutienė pabrėžia, kad išblaškyta vietinė kultūra vis dar gyvavo, tačiau jau buvo galima pastebėti ir socialinių permanentų, atispindinčių protoeu-

ropoidinio tipo vyru kapuose su buožėmis, parodančiomis aukštesnį jų statusą. Dauguma gyventojų buvo Viduržemio jūros arealo tipo žmonės. Tiszapolgar kultūra tėsėsi iki IV tūkstantmečio pr. Kr. vidurio, kol ją galutinai užliejo kurganiuota Badeno kultūra (Gimbutas, 1991:363–364).

Archeologijos duomenys iš IV tūkstantmečio pr. Kr. pradžios atspindi naują stabilumą. Kurganizuotos Senosios Europos kultūros (pavyzdžiui, vėlyvoji LBK, kuri Dunojaus aukštupio ir Reino aukštupio regionuose perėjo į Rossen kultūrą) toliau vystėsi savo linkme (žr. Gimbutas, 1991:361–366). Vidiniai elito dominavimo ir vis labiau menkstančio moterų statuso atvejai tapo norma. Naujos kalbos formas tikriausiai atsirado vykstant lingvistiniam procesui, kurio metu tenyštes tarmes išstumė labiau dominuojantys indoeuropiečių dialektai.

Daugelyje regionų Senosios Europos gyvenviečių modeliai, sudėtingos amatų tradicijos, linjinis raštas ir religinė raiška išnyko, o kitose vietovėse tam tikri elementai išliko ir vėliau tapo užslėptomis naujų hibridinių visuomenių potekstėmis. Bulgarijoje Karanovo–Gumelnitos ir Varnos kultūras pakeitė kurganizuotas kompleksas, vadintamas I Černovoda, su įtvirtintomis gyvenvietėmis, įrengtomis ant aukštų upių terasų. Šie žmonės augino arklius ir kitus gyvulius, medžiojo, vertėsi primityvia augalininkyste ir gamino prastai išdegtus keramikos dirbinius su grūstų kriaulelių priemaišomis, primenančius keramiką, randamą į šiaurę nuo Juodosios jūros. Kukutenio–Tripolės, Piltuvėlinių taurių (TRB) kultūros ir vakarinės LBK (Linjinės–juostinės keramikos) kultūros egzistavo dar keletą šimtmecčių.

Daugelyje regionų iškyla visas kompleksas kurganų bruožų su gyvenvietėmis kalvose, dominuojančiu pastoraliniu ūkiu, arklių auginimu, arklio kultu, vyru dominavimo pradžia, karinga elgsena, stipréjančia androkratine socialine struktūra, į dangišką sferą orientuota religinė simbolika ir dailiosios keramikos bei vario tradicijų menkėjimu ar net praradimu. Ekonomikos ir socialinės struktūros permanentos siejamos su ideologijos ir religinių nuostatų pasikeitimui.

II-oji kurganų banga (Maikopo žmonės), apie 3500 m. pr. Kr.

IV-ame tūkstantmetyje pr. Kr. Šiaurės Ponto regione kurganų kultūros vystymasis tėsėsi. Gerai žinomi didžiuliai piliaiakalniai ir šimtai pilkapių, priklausančių Maikopo kultūrai, egzistavusiai į šiaurę nuo Kaukazo ir Juodosios jūros. Čia vis dar gyvavo pastoralinis ūkis, nors kai kuriose vietovėse buvo ükininkaujama piliakalnių papédėse. Nepaprastai puikiai įrengti kapai su pomirtiniais nameliais, kai kurie iš jų puošti raižiniais, vaizduojančiais karius, ginklus, arklius, šunis ir saulės simboliką, byloja apie hierarchines gentis ir vadovaujančias šeimas. Turtingų vyru kapuose randami bronziniai durklai ir vežimų modeliai (Gimbutas, 1991:369).

Didžioji Kukutenio–Tripolės kultūra (apie 4800–3500 m. pr. Kr.) galiausiai susiskaidė į kurganizuotą Usatovo kultūrą (apie 3400–2900 m. pr. Kr.). Jos baigtis primena Gulmenitos/VI Karanovo fragmentaciją ir žlugimą Dunojaus žem-

upyje. Urbanistiniai Kukutenio–Tripolės centrai, kuriuose gyvendavo iki dešimties tūkstančių žmonių, ištuštėjo. Virš aukštą padėtį turėjusių žmonių kapų buvo pilami sampilai, o tenykščių žmonių kapai tebuvo nepastebimi palaidojimai eilėmis išdėstytose duobėse (Gimbutas, 1991:371). Anthony nuomone, Usatovo pilkapynuose palaidotas „durklą valdžiusių karių elitas, kariai, kurie dažniausiai mirdavo dėl muštinį kaukolės žaizdų ir kurie išnaudojo paskutiniuosius išlikusius Tripolės žembirbius iš kaimyninių aukštumų“ (Anthony, 1991:212).

Apie 3500 m. pr. Kr. žmonės iš šiaurinių Ponto vietovių keliavo per Vakarų Ukrainą, šiauriau nuo Karpatų kalnų, Lenkijos ir Vidurio Vokietijos link, į TRB kultūros žemes. Pasak Telegino (Ostmo, 1997:288), jie atsivedė arklius ir atsinešė virvelėmis puoštą keramiką. Sie žmonės taip pat keliavo į pietvakarius, į Rytų Rumuniją. Gynybiniai įrengimai Černovodoje ir kitose prie Juodosios jūros pakrančių esančiose gyvenvietėse liudija apie pasipriešinimą antrajai kurganų bangai. Tuo metu atsirado keturratis vežimas, plūgas ir žalvario metalurgija. Šios technologijos ryškiai padidino naujai susiformavusią kurganizuotą kultūrų galimybes išgyventi ir, suintensyvindamas oportunistinę ekologinių ir socialinių aplinkybių eksplotaciją, paspartino indoeuropiečių kalbos plitimą.

IV-asis tūkstantmetis pr. Kr. buvo stiprėjančio pastoralizmo ir anksčiau buvusių stabilių visuomenių fragmentacijos metas. Sėslūs žemdirbiai, prisirišę prie žemės ir priklausomi nuo sezoninių reikmių, yra labiau pažeidžiami nei mobilūs pastoralininkai, kurių privalumas yra gebėjimas prisitaikyti. „Kaip rodo daugybė pavyzdžių iš istorijos, tipiškas pastoralinių Eurazijos stepių visuomenių bruozas yra jų stulbinantis sugebėjimas absorbuoti visiškai skirtingas etnolinguistines grupes“ (Mallory, 1989:260–261).

Hibridinės kultūros, kurios susiformavo po antrosios kurganų ekspansijos, apima Badeno kompleksą (Vinčos substratas) Dunojaus vidurupio baseine, Ezero (Karanovo substratas) Bulgarijoje ir Rutulinių amforų žmones (TRB sub-

stratas) Rumunijoje, Vakarų Ukrainoje, Lenkijoje ir Vokietijoje (Gimbutas, 1997:363). Daugelis Senosios Europos telių virto piliakalniais. Prisimenant Šiaurės Ponto tradicijas, palei Dunojų ir į šiaurę nuo Egėjo buvo statomi akropoliai, vadų, kontroliavusiu aplinkines teritorijas, tvirtovės (Gimbutas, 1991:371). Vietiniai žemdirbiai tapo žemesniaja klase, panašiai kaip viduramžių feodalizmo sociumo stratigrafijoje. „Badeno–Černovodos komplekso atsiradimas Pietryčių Europoje iš tiesų reiškė staigų „Senosios Europos“ keramikos, architektūros, gyvenviečių organizacijos, metalurgijos ir apeiginį tradicijų žlugimą“ (Anthony, 1991:208).

Toliau Anthony teigia, kad „negalima kildinti Badeno iš stepių“, nors, „kaip ir stepėse, čia pastebimas naujas bruozas – buivolų traukiamų ratuotų transporto priemonių ir arklių reikšmingumas“ (1991:208). Gimbutienės požiūriu, Badeno kompleksas nebuvo tiesioginio stepių žmonių atėjimo ir vietinių ištūmimo pasekmė. Vis dėlto naujas režimas, kurio ekonominės, lingvistinės ir ideologinės šaknys glūdi Ponto stepių regione, radikalai transformavo vietinius gyventojus (Gimbutas, 1991:371–377).

Meninės Senosios Europos tradicijos nebuvo visiškai prarastos. Puikios kokybės keramikos dirbiniai su Senosios Europos simbolika randami kaip prestižiniai daiktai piliakalniuose ir turtinguose kapuose po sampilais, tačiau jų nebeliko paprastuose kaimuose ir kapuose. Badeno kapinynai byloja apie žmonių ir gyvulių aukojimą bei didžiulę socialinę nelygybę. Badeno ir Rutulinių amforų kultūrose Vidurio Europoje apie 3000 m. pr. Kr. kartu su žymiais vyrais buvo laidojama po porą buivolų. Indoeuropiečių mitologijoje buivolų pora asocijuojasi su vyriausiaja dievybe, „Dangaus Šviesos Dievu“ (Gimbutas, 1997:343). Stilizuotos moters–pelėdos formos urnos sudegintiems palaikams „primena daug senesnes tradicijas“ (Whittle, 1996:126), kuriuos siekia Senosios Europos Deivę Pelėdą, siejamą su mirtimi/regeneracija.

Po visą Rytų–Vidurio Europą pasklido iš Šiaurės Ponto kilusi metalurgija ir dirbtuvėlės, gaminusios kirvius ir durklus iš arseno bronzos. Šiaurės Vakarų Badeno visuomenėse dominavo ūkininkavimas, o kitos vietovės, pavyzdžiui, Rytų Vengrija ir Šiaurės Jugoslavija pirmiausia buvo pastoralinės. Iš Vučedolio kultūros, gyvavusios po Badeno kultūros pačioje III-ojo tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje, žinomi maždaug penki šimtai piliakalnių su metalurgijos veiklos pėdsakais, hibridinės keramikos ir simbolikos tradicija¹⁴ ir vadų kapai su žmonių aukomis – dažniausiai *suti*, susideginusiu žmonų, palydovų ir vaikų palaidojimai (Gimbutas, 1991:371–377).

Ant Karanovo telio (IV tūkstantmečio vidurys – III tūkstantmečio vidurys pr. Kr.) buvo pastatytas žalvario amžiaus akropolis, atspindintis Senosios Europos ir kurganų tradicijų susiliejimą (žr. Gimbutas, 1991:378–379). Gimbutienės ir

Renfrew kasinėtas Sitagroi telis, apimantis 3500 metų, ankstyvajame žalvario amžiuje taip pat drastiškai pasikeitė: dekoruota keramika ir moteriškos skulptūrėlės, turėjusios simbolinę reikšmę, visiškai išnyko, be to, randama medžiagos, liudijančios apie namų deginimą (Renfrew et.al., 1986:190–203, 482).

Rutulinių amforų kultūros gyventojų protėviai, atvykę į šiaurinės Europos lygumą su antraja kurganų bangą, gyveno kartu su kitais žmonėmis TRB teritorijoje¹⁵ nuo IV tūkstantmečio antrosios pusės ir III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje. Ir pusiau klajokliškoje Rutulinių amforų kultūroje, atsiradusioje po TRB (Telegin, 1986:106), ir Maikopo kultūroje mirusieji buvo laidojami akmeniniuose pomirtiniuose nameiliuose, o laidojant aukšto rango vyros buvo auksinami tiek gyvuliai, tiek žmonės. Tipiškos amforos – su kriauklelių ir augalinėmis priemaišomis, puoštos įraižėliai, taškeliai ir virvelių įspaudais, dažnai dekoruotos saulės motyvais – tėsė Šiaurės Ponto regiono tradicijas. Gimbutienės nuomone, norint suvokti vėlesnių kultūrinų grupių kilmę ir indoeuropiečių kalbų evoliuciją, ypač svarbu suprasti, kaip Rutulinių amforų kultūra galiausiai assimiliavo TRB. „Šioje simbiozėje yra šiaurės indoeuropiečių šeimos, iš kurios vėliau išsiivystė kelty, italų, germanų, baltų ir slavų kalbos šaknys“ (Gimbutas, 1997:364; 1991:381–384).

IV tūkstantmečio pabaigoje didesnėje Europos dalyje atsirado nauji kultūriniai kompleksai. Daugelis neindoeuropiečių, iš pradžių vartoję dvi kalbas, tuo metu tikriausiai jau buvo pasisavinę indoeuropiečių kalbą, galbūt norėdami gauti galimybę naudotis ištekliais ir gamyba, statusu ar saugumu, kuriuos kontroliavo naujas elitas (Mallory, 1989:156, 258–259; Whittle, 1996:127). Europoje protokalbos skilimas į regioninius dialektus vyko tuo pačiu metu kaip ir hibridinių visuomenių formavimasis. Suardžius Senosios Europos visuomenių stabilumą ir atsiradus indoeuropietiškiems modeliams, elito dominavimo sistemos buvo įamžintos jų pačių vidinių trajektorijų dėka.

Radikalios kultūros ir religinių nuostatų permainos aiškiai matomas toli į vakarus, Šiaurės Italijos, Šveicarijos ir Po upės baseino Alpių slėnuose. Šiaurės Ponto tipo pilialkalniai, kapai ir akmeninės stelos, vaizduojančios saulės simboliką, indoeuropiečių dievus su ginklais (galbūt tai Dangaus Šviesos Dievas ir Perkūno Dievas), buivolų poras ir kitus vaizdus, yra visiška priešingybė Senosios Europos simbolų tradicijoms (Gimbutas, 1997:371, 396–399).

III-oji kurganų banga (Yamna žmonės), apie 3000–2800 m. pr. Kr.

Tuojo po 3000 m. pr. Kr. nuo Volgos stepių kilo dar viena, trečioji kurganų banga. Kaip rodo tūkstančiai Yamna tipo (kapai duobėse) palaidojimų visuose Balkanuose ir Rytų Vengrijoje, kur rasta 3000 kurganų kapų, tai buvo iš tiesų galingas išsiveržimas (Mallory, 1989:241; Dumitrescu, 1980).

Ši infiltracija vėl sukėlė gyventojų persikraustymus ir drastiškus etninės Europos konfigūracijos pokyčius. Rytų ir Vidurio Europos kultūros, kurganiuotos per pirmasias dvibangas, buvo nublokstos į Šiaurės Europą, Pietų Skandinaviją, Rytų Baltijos arealą ir Vidurio Rusiją.

Yamna kurganų antplūdis tikriausiai nustūmė vėlyvosios Rutulinių amforų kultūros gyventojus tolyn į Šiaurę ir Šiaurės rytus bei paskatinę Virvelinės keramikos–kovos kirvių komplekso susikūrimą. Gimbutienė kategoriškai neteigia, kad stepių žmonės ir Virvelinės keramikos kultūros žmonės būtų turėję tiesioginių kontaktų. Jų socialinė hierarchija, laidosena, pastoralizmas ir kiti stepių kultūros elementai buvo paveldėti iš Rutulinių amforų kultūros (Gimbutas, 1991:392–393).

Ryškiausi ankstyvosios Virvelinės keramikos kultūros periodo, „bendro europietiško horizonto“ (apie 3000–2600 m. pr. Kr.) bruožai yra rutulinės amforos su radialiniais raštais (saulės simbolika), taurės su virvelių įspaudais ir vyru kapai su kovos kirviais pomirtiniuose nameiliuose po žemų sampiliu. Didžiulės permainos skrido iš Vidurio Europos į Šiaurės vakarų Vokietiją, rytinių Baltijos arealą, Pietų Skandinaviją, Dniepro aukštupio baseiną ir Vidurio Rusiją. Regioninės variacijos priklauso nuo kultūrų, su kuriomis plėsdamas susidūrė (ar kurias absorbavo) Virvelinės keramikos kultūra (Thomas, 1992:6, 10).

Judėdama vakarų link, į Šveicariją ir Prancūziją, Virvelinės keramikos kultūra susidūrė su vietinėmis grupėmis, kurį šaknys siekė Vakarų neolito tradicijas su kolektyviniais kapais ir kurios neturėjo jokių požymių, bylojančių apie politinę struktūrą su vado valdomomis gentimis. Nors reakcijos buvo skirtinos, Virvelinės keramikos žmonių atėjimas stimuliavo socialinius–politinius pokyčius. Tose sésliose grupėse, kuriose gyventojų tankumas buvo didžiausias, atsiranda gynybinės karybos ir „antrinio vado valdomų genčių“ požymiai. Po ilgalaikių kontaktų su Virvelinės keramikos kultūra sésliose Lucherz–Auvernier grupėse, gyvenusiose Švei-

carijos ežerų rajone, prasidėjo žymi transkultūracija ir galiausiai atsirado vada. Dėl Virvelinės keramikos kultūros įtakos vélyvojo vakarų neolito Senos–Oise–Marne variantas rytiniame Paryžiaus baseine taip pat ugdė daugiausia virus, „kurie tikriausiai suvaidino tam tikrą vaidmenį atitolinant Piltuvėlinių taurių kultūros modelių perėmimą iki Varpių taurių kultūros laikų” (Rowlett, 1991).

Varpių taurių kultūros žmonės, žirgais jodinėję pastoralininkai (apie 2500–2000 m. pr. Kr.), greičiausiai susiformavo kurganizuotose Serbijos teritorijose kaip Vučedolio ir vélyvosios Yamna tradicijų perėmėjai, sprendžiant iš ginkluotės, laidosenos (taip pat ir kremacijos bei inhumacijos procesių), keramikos technikos ir simbolikos panašumų. Jų žygis į Vakarų Europą „užbaigė neramų karių bendruomenių migracijų periodą prieš prasidedant kultūrinei stabilizacijai ir naujų grupių, kurios vėlesniais laikais tapo žinomas kaip atskiros indoeuropiečių kalbų grupės, formavimuisi” (Gimbutas, 1997:366, 1991:390–391).

Graikija ir Egėjo jūros arealas

Šiaurės Vakarų Balkanuose į pietus ir į vakarus brovėsi Vučedolio kultūra – Badeno kultūros ipėdinis – galiausiai, turbūt per Albaniją ir Adrijos jūrą, pasiekusi Peloponeso pusiasalį. III-ojo tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje jie čia konstravo pilkapius ir įsitvirtino kaip maža valdančiojo elito grupė (Gimbutas, 1991:388–389). Leukas saloje yra trisdešimt trys kurganai, kurie pagal kapų struktūrą, īkapes ir laidojimo papročius primena Usatovo kurganus iš Šiaurės Ponto regiono (Gimbutas, 1979, 1997:259).

Žemyninėje Graikijos dalyje Senosios Europos tradicijos egzistavo beveik keturis tūkstančius metų iki pat to laiko, kai iš šiaurės atėjo trečiosios kurganų bangos palikuonys. Egėjo jūros areale Minoinė civilizacija ypač suklestėjo Kretos saloje II-ojo tūkstantmečio pr. Kr. viduryje, o vėliau ją infiltravo indoeuropiečiai (Mikénai). „Staigus” Kikladų ir Minoinės civilizacijos iškilimas jau nebéra mišlė, turint omenyje Senosios Europos paveldą, kuris neišnyko indoeuropiečių pastoralininkams išibrovus į Pietvakarių Europą ir atgijo Egėjo jūros areale. Jokios paslaptys nebegaubia ir „staigaus” archajiškos graikų civilizacijos iškilimo, išskaitant ir tikrą perversmą sukėlusį graikų alfabeto ištobulėjimą (Haarmann, 1996:7).

Arkliai ir indoeuropiečių kalbų vartojantys žmonės pasirodė tuo pačiu metu, kai vélyvojo neolito kultūros tame regione buvo sugriautos ir pamirštos (žr. Mallory, 1989:66–71; Gimbutas, 1977:309–311). Prasidėjo socialinis ir ideologinis chaosas, kuris nebuvo pažabotas ir klasikinio graikų laikotarpio metu. Ne taip paprasta buvo išrauti gilias ilgamžių, stabilių, matrifokusuotų kultūrų tradicijas. Atrodo, kad Homero laikų poezija, epai ir legendos stengiasi pateisinti siaubingą socialinę, politinę ir ideologinę kovą. Eric Neumann (1955) rašo: „Graikų mitologija yra visų pirma savimonės, kovojančios dėl nepriklausomybės nuo motinos įvaizdžio, kovos su drakonais mitologija, ir ši kova turėjo lemiamą įtaką dvasinei Graikijos reikšmei”. „Nors tenka pri-

pažinti, kad Graikų antikoje dominuoja patriarchališka indoeuropiečių pasaulėžiūra, tenykščiai priešindoeuropietiškos kilmės elementai ir idėjos buvo įamžintos mitologijoje (pavyzdžiu, atsiminimai apie Didžiąją Deivę), amatuose (pavyzdžiu, dekoratyvinę keramikos raštų motyvai), socialinėse rašto funkcijose (pavyzdžiu, išrai ant statulėlių) ir kitur” (Haarmann, 1996).

Išvada

Senosios Europos civilizacija pasiekė aukščiausią kultūrinės raidos pakopą V-ajame tūkstantmetyje pr. Kr., ir tai buvo įmanoma tik dėl ilgalaikio dinamiško stabilumo, kurio netrikdė sisteminių kariavimai. Tradiciniai kultūriniai įpriciai, pavyzdžiu, socialinė giminystės linija ir laidosena, yra nepaprastai konservatyvūs ir sunkiai pakeičiami. Dramatiškos transformacijos, vykusios Europos socialinėje struktūroje, ekonomikoje, kalboje ir religinėse nuostatose IV-e ir III-e tūkstantmetyje pr. Kr., nebuvo vien tik vidinė elito dominavimo evoliucija, prasidėjusi nuo paprastesnių, egalitariinių struktūrų. Gimbutienės iškelta kurganų hipotezė kalba apie progresyvią dvių visiškai skirtingų ideologijų ir socialinių sistemų koliziją. Trys kurganų žmonių, atėjusių į Europą tarp maždaug 4500 ir 2500 m. pr. Kr., bangos atnešė visą virtinę stepių bruožų, kurie daugiau ar mažiau pasklidė tarp tenykščių gyventojų. Šie bruožai – tai hierarchinė, patriarchalinė socialinė struktūra, karyba, žalvario metalurgija, ginklai, jodinėjimas arkliais, pastoralinis ūkis, dangaus dievų garbinimas, keramikos dirbiniai su grūstų kriauklelių priemaišomis, puošti taškeliai, šukų ar virvelių išpaudais, saulės simbolika ir elitiniai kapai su sampilais, kuriuose dažnai randami žmonių ir gyvulių paukожimai.

Visuomenės vis labiau sluoksniavosi. Kai kuriose vietovėse Senosios Europos tradicijos buvo sunaikintos arba inkorporuotos į naujas hibridines visuomenes. Kitose vietovėse skirtingą laiką vieni šalia kitų egzistavo ir tenykščiai, ir svetimi elementai. Tiesioginiai ir netiesioginiai kurganų atėjimo padariniai sukėlė ilgalaikį kultūros nestabilumą, pašatinusi žmones, galbūt ir neturėjusius tiesioginių kontaktų su stepių žmonėmis, perimti agresyviuosius jų bruožus. Kai kuriose Senosios Europos kultūrose kaip apsauginė prieemonė prieš mobilių, kurganizuotų grupių antpuolius atsirado „antrinių vadų institucija“. Gilias šaknis turintys kultūriniai ir mitiniai Senosios Europos modeliai išliko indoeuropiečių tradicijų superstrate kaip vos juntama potekstė. Daugybė indoeuropiečių kalbų atsirado dėl sudėtingų įvykių, susiliejimų, persidengimų ir lingvistinių pasikeitimų, kurie tešesi tūkstančius metų.

Neįmanoma adekvaciai suprasti Vakarų civilizacijos sūiformavimo ir tolimesnės raidos, neįvertinus turtingo tenykščio Senosios Europos kultūrinio pamato, sudėtingų jo susimaišymo su indoeuropietiškomis tradicijomis procesų, be navoriškų Marijos Gimbutienės tyrinėjimų, atskleidusiu didžiules žemėkas šios nerimastingos sajungos gelmes.

Iš anglų kalbos išvertė Dalia MERKEVIČIENĖ

- Pilna Marijos Gimbutienės bibliografija (iki 1996 m.) publikuojama veikale „Iš protėvių karalystės” (*From the Realm of the Ancestors*, Marler, 1997).
  - Nuorodas į Gamkrelidžę ir Ivanovą rasite: Gimbutas, 1985:185–202; 1997:301–314. Nuorodas į Renfrew rasite: Gimbutas, 1988a:714; 1988b:453–456; 1997:334–337, 338–344.
  - „Mišrus augalininkystės ūkis” reiškia tokį ūkininkavimą, kai derinama gyvulininkystė ir saikingas medžiojimas bei rankiojimas artimiausioje aplinkoje.
  - Todorova (1978:83) rašo, kad daugiau kaip 90 proc. statulėlių, kuriuos buvo rastos Bulgarijoje IV tūkstantmetyje pr. Kr. (nekalibrutas datavimas) yra moteriškos lyties. Iš 250 statulėlių, rastų Sitagroi, nė vienos negalima identifikuoti kaip vyriškos (Gimbutas, 1986b:226; Hodder, 1990:61).
  - Ucko (1963) atmeta mintį, kad statulėlės vaizduoja deives, ir teigia, kad jos galėtų būti lélės ar žaislai. Nors jo koncepcija yra labai pasaulietiška, mažos antropomorfinės statulėlės iš tiesų galėjo iškūninti šventus atributus, kaip parodo Hopi Kachinas, simbolizuojančius, pavyzdžiu, kosmines jégas.
  - „Didžioji Deivė” nereiškia moteriškos monoteistinio Dievo versijos, tai yra Šventosios Visaties, apsireiškiančios nesuskaičiuojama daugybe pavidaļų, idėjos.
  - LBK reiškia *Linearbandkeramic*, kuri buvo taip pavadinta dėl krevatinijinių keramikos raštų.
  - Gimbutienės kurganų hipotezės raida užfiksuota rinktinė 1952–1993 m. straipsnių antologijoje, knygoje „Kurganų kultūra ir Europos indoeuropeizacija” (*The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe*, 1997), redaktörės Miriam Robbins Dexter ir Karlene Jones-Bley.
  - Sąvoka „iki-indoeuropietiškas” kartais naudojama kalbant apie te nykščiusių europiečius, gyvenusius iki indoeuropiečių atėjimo. Šiuo atveju ji žymi žmones, kurie buvo PIE protėviai (žr. Lehmann, 1997).
  - Sandor Bokonyi nurodo IV-ojo tūkstantmečio vidurį, kaip nekalibrutą arklio prijaukinimo Ukrainoje datą (Bokonyi, 1974:238, 1987:136), kuri, jo manymu, atitinka kalibrutą Gimbutienės chronologiją.
  - Anthony remiasi nuoroda apie arklio panaudojimą Šiaurės Amerikoje kaip situacijos Ponto aplylinkėse Kaspijos regione analogija.
  - Gimbutienė nesutinka su Teleginu (1986) ir Anthony (1986), kurie mano, kad Strednij Stog yra ventinis darinys, kilęs iš Dniepro–Duno kultūros. Gimbutienės manymu, Dniepro–Dono kultūra priklauso Senajai Europai (1997:358–359).
  - Priešingai nei paprasti egalitariniai Senosios Europos duobiniai kapai Moldavijoje, kurganų kapai dažniausiai išrengti žymiausiems vyrams, kai kada kartu laidotos sudegintos žmonos ir vaikai, iš kaus dėti ginklai (pavyzdžiu, titnago kirviai, ietys ir durklai) yra arklio kultą liudijanti medžiaga.
  - Vazos, primenančios Vinčos Deivę Paukštę, kaip ir Senajai Europai svetimi saulės motyvai, neišnyko (Gimbutas, 1991:376).
  - Atrodo, kad Šiaurės Europos TRB kultūra (Trichterbecherkultur) susiformavo V-o tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje, po to, kai Lengjelio žmonės pajudėjo į Lenkiją ir Vidurio Vokietiją (dėl grandinių reakcijos, prasidėjusios po pirmosios kurganų bangos), joje jaučiama Brūkšniuotosios keramikos (vėlyvosios LBK), kurganizuotų Rossen kultūros ir mezolitinio Elerbeko–Ertebiolés substrato įtaka (Gimbutas, 1991:127–128).
- NUORODOS:**
- Anthony, David.
1986 „The ‘Kurgan Culture’, Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration. *Current Anthropology* 27 (4): 291–304.
- 1990 „Migration in Archaeology: The Baby and the Bathwater” *American Anthropologist* 92:895–914.
- 1991 „The Archaeology of Indo-European Origins”. *Journal of Indo-European Studies* 19 (3–4):193–222.
- Anthony, David, Dimitri Y. Telegin, and Dorcas Brown.
1991 „The Origin of Horseback Riding”. *Scientific American*, December: 94–100.
- Barber, Elizabeth.
1989 „Archaeolinguistics and the Borrowing of Old European Terminology”. *Journal of Indo-European Studies* 17 (3–4):239–250.
- Best, Jan.
1989 „Comparative Indo-European Linguistics and Archaeology: Towards a Historical Integration”. *Journal of Indo-European Studies* 17 (3–4): 335–340.
- Bökonyi, Sándor.
1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1987 „Horses and Sheep in East Europe”. In *Proto-Indo-European: The Archaeology of a Linguistic Problem. Studies in Honor of Marija Gimbutas*. S. N. Skomal and E. C. Polomé, 136–144. Washington, D. C.: Institute for the Study of Man.
- Bolle, Kees W.
1997 „The Great Goddess”. In *Varia on the Indo-European Past*. M. R. Dexter and E. C. Polomé, eds., 83–102.
- Brenneman, Walter, Jr.
1997 „On the Wings of a Dove: Archaeomythology and a New Humanism”. In *From the Realm of the Ancestors*, J. Marler, ed., 237–246.
- Chapman, John.
1991 „The Creation of Social Arenas in the Neolithic and Copper Age of S. E. Europe: The Case of Varna”. In *Sacred and Profane*. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion. Oxford, 1989. Monograph 32: 152–171. P. Garwood, P. Jennings, R. Skeates, and J. Toms, eds. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology.
- Della Volpe, Angela.
1997 „The Great Goddess, the Sirens and Pathenope”. In *Varia on the Indo-European Past*. M. R. Dexter and E. C. Polomé, eds., 103–123.
- Dexter, Miriam Robbins
1980 „The Assimilation of Pre-Indo-European Goddesses into Indo-European Society”. *Journal of Indo-European Studies* 8 (1–2): 19–29.
- 1998 „The Frightful Goddess: Birds, Snakes and Witches”. In *Varia on the Indo-European Past*. M. R. Dexter and E. C. Polomé, eds., 124–154.
- Dexter, Miriam Robbins and Edgar C. Polomé, eds.
1997 *Varia on the Indo-European Past: Papers in Memory of Marija Gimbutas*. Journal of Indo-European Studies Monograph 19. Washington, D. C: Institute for the Study of Man.
- Dumitrescu, Vladimir.
1980 *The Neolithic Settlement at Rast*. BAR, International Series, 72.
- Everson, Michael.
1989 „Tenacity in Religion, Myth, and Folklore: The Neolithic Goddess of Old Europe Preserved in a Non-Indo-European Setting”. *Journal of Indo-European Studies* 17 (3–4): 277–295.
- Gamkrelidze, Thomas, and V. Ivanov.
1985 „The Ancient Near East and the Indo-European Question”. *Journal of Indo-European Studies* 13 (1–2): 3–91.
- Gimbutas, Marija.
1956 *The Prehistory of Eastern Europe. Part I: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area*. American School of Prehistoric Research, Harvard University Bulletin No. 20. Cambridge, MA: Peabody Museum.
- 1960 „Culture Change in Europe at the Start of the Second Millennium B. C. A Contribution to the Indo-European Problem”. *Proceedings of the Fifth International Congress of Anthropology, Selected Papers, Philadelphia, 1956*, 540–552. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- 1963 *The Balts. Ancient Peoples and Places*, vol. 33. London: Thames & Hudson.
- 1965 *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*. The Hague: Mouton.
- 1970 „Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth, and Third Millennia BC”. *Indo-European and Indo-Europeans*. Proceedings of the 1966 Indo-European conference, Philadelphia, PA. G. Cardona, H. M. Hoenigswald, and A. Senn, eds., 155–197. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 1971 *The Slavs. Ancient Peoples and Places*, vol. 74. London: Thames & Hudson.
- 1974 *The Gods and Goddesses of Old Europe: 7000–3500 BC. Myths, Legends, and Cult Images*. London: Thames & Hudson; Berkeley / Los Angeles: University of California Press.
- 1977 „The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe”. *Journal of Indo-European Studies* 5 (4):277–338.

- 1979 „The Three Waves of Kurgan People into Old Europe, 4500–2500 BC”. *Archives Suisses d'anthropologie générale* 43 (2):113–137.
- 1982 *The Goddesses and Gods of Old Europe*. London: Thames & Hudson; Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- 1985 „Primary and Secondary Homeland of the Indo-Europeans: Comments on Gamkrelidze–Ivanov Articles”. *Journal of Indo-European Studies* 13 (1–2): 185–202.
- 1986 a „Kurgan Culture and the Horse”. Review of „The ‘Kurgan Culture’” by David Anthony. *Current Anthropology* 27 (4): 305–307.
- 1986 b „Mythical Imagery of Sitagroi Society”. In *Excavations at Sitagroi*. C. Renfrew, M. Gimbutas, and E. Elsler, eds., 225–289.
- 1988 a „Accounting for a Great Change”. *London Times Supplement*. June 24–30:714.
- 1988 b „Review of Archaeology and Language by C. Renfrew”. *Current Anthropology* 29 (3):453–456.
- 1989 *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization*. San Francisco: Harper & Row.
- 1991 *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*. J. Marler, ed. San Francisco: Harper San Francisco.
- 1992 „The Chronologies of Eastern Europe: Neolithic through Early Bronze Age”. *Chronologies in Old World Archaeology*, vol. 1. R. W. Ehrich, ed., 395–406. Chicago and London: University of Chicago Press.
- 1997 *The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe*. Selected articles from 1952–1993. M. R. Dexter and K. Jones-Bley, eds. *Journal of Indo-European Studies Monograph No. 18*. Washington, D. C.: Institute for the Study of Man.
- 1999 *The Living Goddesses*. M. R. Dexter, ed. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Gimbutas, Marija, Shan Winn, and Daniel Shimabuku, eds.
- 1989 *Achilleion. A. Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400–5600 BC*. *Monumenta Archaeologica* 14. Los Angeles: Institute of Archaeology, University of California.
- Haarmann, Harald.
- 1989 „Writing from Old Europe to Ancient Crete: A Case of Cultural Continuity”. *Journal of Indo-European Studies* 17 (3–4): 251–275.
- 1996 *Early Civilization and Literacy in Europe. An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- 1997 „Writing in the Ancient Mediterranean: The Old European Legacy”. In *From the Realm of the Ancestors*. J. Marler, ed., 108–121.
- Hodder, Ian.
- 1990 *The Domestication of Europe*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lehmann, Winfred.
- 1989 „The Current Thrust of Indo-European Studies”. *General Linguistics* 30 (1):1–52.
- 1997 „Frozen Residue and Relative Dating”. In *Varia on the Indo-European Past*. M. R. Dexter and E. C. Polomé, eds., 222–246.
- Makkay, János.
- 1987 „The Linear Pottery and the Early Indo-Europeans”. In *Proto-Indo-Europeans*. S. N. Skomal and E. C. Polomé, eds., 165–184.
- 1992 „A Neolithic Model of Indo-European Prehistory”. *Journal of Indo-European Studies* 20 (3–4):193–238.
- Mallory, James.
- 1989 *In Search of the Indo-Europeans*. London: Thames & Hudson.
- Manzura, I., E. Savva, and Bogataya.
- 1995 „East-West Interactions in the Eneolithic and Bronze Age Cultures of the North-West Pontic Region”. *Journal of Indo-European Studies* 23 (1–2):1–51.
- Marler, Joan, ed.
- 1997 *From the Realm of the Ancestors: An Anthology in Honor of Marija Gimbutas*. Manchester, Conn.: Knowledge, Ideas & Trends.
- Meid, Wolfgang.
- 1997 „The Indo-Europeanization of Old European Concepts”. In *From the Realm of the Ancestors*. J. Marler, ed., 122–129.
- Merpert, Nicolai.
- 1997 „The Earliest Indo-Europeanization of the North Balkan Area in Light of a New Investigation in the Upper Thracian Valley”. In *From the Realm of the Ancestors*. J. Marler, ed., 70–77.
- Neuman, Erich.
- 1955 *The Great Mother. An Analysis of the Archetype*. Princeton University Press.
- Østmo, Einar.
- 1998 „Horses, Indo-Europeans and the Importance of Ships”. *Journal of Indo-European Studies* 25 (3–4):285–326.
- Paliga, Sorin.
- 1989 „Proto-Indo-European, Pre-Indo-European, Old European Archaeological Evidence and Linguistic Investigation”. *Journal of Indo-European Studies* 17 (3–4):309–334.
- Polomé, Edgar C.
- 1997 „The Impact of Marija Gimbutas on Indo-European Studies”. In *From the Realm of the Ancestors*. J. Marler, ed., 102–107.
- Renfrew, Colin.
- 1989 *Archaeology and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renfrew, Colin, Marija Gimbutas, and Ernestine Elster, eds.
- 1986 *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, vol. 1. *Monumenta Archaeologica* 13. Los Angeles: Institute of Archaeology, University of California.
- Rowlett, Ralph M.
- 1991 „Western ‘Old European’ Response to Early Indo-European Chiefdoms”. *Journal of Indo-European Studies* 19 (1–2):93–122.
- Ryan, William, and Walter Pitman.
- 1998 *Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*. New York: Simon and Schuster.
- Sherratt, Andrew, and Susan Sherratt.
- 1988 „The Archaeology of Indo-European: An Alternative View”. *Antiquity* 62:584–595.
- Shnirelman, Victor A.
- 1992 „The Emergence of a Food-Producing Economy in the Steppe”. *Journal of Indo-European Studies* 20 (1–2):130.
- Skomal, Susan N., and Edgar C. Polomé, eds.
- 1987 *Proto-Indo-European: The Archaeology of a Linguistic Problem. Studies in Honor of Marija Gimbutas*. Washington, D. C.: Institute for the Study of Man.
- Sochacki, Zdzisław.
- 1988 „The Ezero Culture and the Invasions of the Steppe Peoples”. *Journal of Indo-European Studies* 16 (3–4):185–194.
- Telegin, Dimitriy Ya.
- 1986 *Dereivka: A Settlement and Cemetery of Copper Age Horse Keepers on the Middle Dnieper*. Oxford: BAR International Series, No. 287.
- Thomas, Homer.
- 1992 „The Indo-European Problem: Complexities of the Archaeological Evidence”. *Journal of Indo-European Studies* 20 (1–2):1–29.
- Todorova, Henrieta.
- 1978 *The Eneolithic Period in Bulgaria in the Fifth Millennium B.C.* Vesela Zhelyaskova, trans. Oxford: BAR International Series, No. 49.
- Ucko, Peter.
- 1963 „The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines”. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 92:38–54.
- Whittle, Alasdair.
- 1996 *Europe in the Neolithic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą
tarptautinėje konferencijoje „Le radici prime dell'Europa“
1999 m. spalio 27–28 d. Milane, Italijoje.

The Legacy of Marija Gimbutas: an Archaeomythological Investigation of the Roots of European Civilization

Joan MARLER

By this review-article the most important aspects of the interdisciplinary theory on the civilization of Ancient Europe by the world-known archaeomythologist Marija Gimbutas (1921–1996) are revealed by Joan Marler, a biographer, publisher and associate of Marija Gimbutas. *Liaudies kultūra* is observing the 80th anniversary of its most famous fellow country-woman's birth by this publication.

Žvejų vieta Lietuvos kultūroje

Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

Objektas – žvejo asmuo ir jo vieta XIX a. pabaigos – XX a. Lietuvos visuomenėje. Tikslas – parodyti žvejų ir žemdirbių kultūrų savitumus, atskleisti žvejų ir žydu santykų prigimtį, aptarti moterų pozūrių į žvejus, išryškinti žvejų pasaulėjautos specifiką, nustatyti žvejo „ligos“ esmę. Metodas – istorinis lyginamasis. Išvada: Lietuvos žvejų kultūra XX a. pabaigoje nėra praradusi genetinio ir natūrifilosofinio vystymosi pagrindo, nors svetimų etnosų ir religijų invazija deformavo visas jos sudedamąsių dalis: visuomenę, žvejų, ichtiofauną, kraštovaizdį. Nepakitusi išliko tik žvejybos, kaip žmogaus susitikimo su Dievo pasauliu, sakralinė prigimtis. Žuvavimo aktas tiek, kiek jis yra žmogaus individualus moralinis imperatyvas gamtoje matyti dialogo partnerį, kiek jis yra tylus, juslinis būties prasmės ieškojimo kelias, apima dvasios lygmenį, kuris iš tikrujų susijęs su autentiška baltiškaja pasaulėjauta. Šia prasme žuvavimas esti igimtas žmogaus poreikis semtis dvasios stiprybės iš to, kas gимta. Betarpiskame žmogaus sąlytyje su Tėviškės gamta šešis šimtmecius prarusenisi baltiškosios pasaulėjautos kibirkštélė yra reikšmingiausias žvejų įnašas į Lietuvos kultūrą.

Lietuvoje itin daug vandenų, buvo gausu ichtiofaunos ir, suprantama, žvejų, tačiau žvejo asmenybė ir jo vieta XIX a. pabaigos – XX a. Lietuvos visuomenėje netyrinėti. Imdamiesi šio uždavinio *a priori* konstatuosisime, kad žvejų veikla yra įtaikojama visuomenės socialinių, materialinių ir dvasinių charakteristikų. Būtent, 1) visuomenės etnosocialinės struktūros kaip terpės, iš kurios žvejai būna kilę, kurioje gyvena ir kuriai dirba, 2) visuomenės ar atskirų jos grupių žuvų faunos poreikio bei 3) visuomenės požiūrio į jos gyvenamą ir įvaldomą kraštovaizdį. Pastaras aspektas žvejybos tyrinėjimams svarbus dėl to, kad žvejų veikla yra tiesiogiai susijusi su kraštovaizdžiu, nors nukreipta tik į vieną jo objektą – ichtiofauną. Tačiau gamtoje pragyvenimo veiklą visto, taigi ir vidaus vandenų ekologinę būklę lemia visa kraštovaizdžių eksploatuojanti visuomenė. Nuo jos veiklos pobūdžio priklauso gamtos gyvybingumas. Jei intensyvi, trumparegiška ūkinė veikla išsekina gyvosios gamtos potenciją, žmonės pralaimi: ichtiofauna ima skursti ir nykti. Kai praradimai tampa akivaizdūs, visuomenė mėgina taisytį padėtį ribodama savo appetitus: suregistroja išnykusias žuvų rūšis ir bando saugoti nykstančias, t.y. draudžia ar riboja jų gaudymo priemones, vietas, laiką. Taip iš žvejų atimama duona. Būdamai tik tarpininkais tarp visuomenės ir pirmynkštės gamtos, žvejai nesijaučia kalti dėl vandenų užterštumo, žuvų išteklių mažėjimo ir nykimo, todėl bando apeiti įstatymais jiems primestus aprabojimus. Tarp žvejų ir visuomenės atsiveria praraja, nes suvaržymų nepaisantis individas tampa nusikaltėliu (*brakonieriumi*) ir yra įstatymo persekiojamas. Šitos sąsajos etnologui leidžia teigti, kad žvejų kultūra egzistuoja ne kažkur už ar šalia visuomenės,

o yra grandinės visuomenė–žvejai–ichtiofauna–kraštovaizdis dalis. Taip suprasta žvejyba susieja gyvus etninius ir gamtinius organizmus, todėl tyrinėjant žvejybos istoriją būtina derinti antropologinius ir gamtos mokslus.

Šiame darbe plačiai remiuosi 1992–1999 m. ekspedicijose savo apklaustų 322 žvejų informacija, saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne (toliau – ES).

Žvejai. Iki Antrojo pasaulinio karo ežerų nuomotojams savo darbo jėgą teikė kaimo proletari – nuskurdę bežemiai ir mažažemiai valstiečiai, kurių „kišenės buvo dykos“. Ypač pragyvenimo neužtkirino nederlingos Džūkijos žemės, todėl žvejyba (kaip grybavimas ir uogavimas) čia buvo svarbus pajamų šaltinis. Lietuvoje tada nebuvo įstatymo, reguliuojančio samdos santykius. Darbdavys ir samdinys susitarėdavo dėl algos, maisto, rūbų, tarnavimo laiko ir sąlygų. Kad samdiniai nevagiliautų vertinę žuvų, kasdieniniam valgiui nuomotojai duodavo jiems smulkį žuvelių. Dėl to Lietuvoje gyvavo pagrsta nuomonė, kad „gaudytis žuvis – alkanų darbas“. Šio teiginio esmė ta, kad jei skurdžius žuvaus, tai jis neelgetaus ir jo šeima nebadaus.

Žvejai dažnai buvo įvairių tautybių. M. Znamierowskos-Prüfferowos duomenimis, 1927–1929 m. Trakų ežeruose žvejais dirbo lenkai (katalikų tikėjimo), rusai (sentikiai) ir gudai (stačiatikiai). Darbo metu jie daugiausia kalbėjo mišria gudūrusų kalba, nors savo mikroaplinkoje bendravo lenkiškai. Samdomu žveju dirbo vienas kitas karaimas, tačiau žvejybos terminijoje jų kalba nevertota.¹

Ežeringoje Aukštaitijoje žvejais samdėsi daugiausia rusai (sentikiai). Neturėdami žemės arba turėdami jos per mažai, kad išgyventų, šie darbštūs žmonės Lietuvoje dirbo sunkius ir noperspektyvius darbus: kirtę mišką, pjovę lentas, skaldę akmenis, kasę griovius, grindę kelius ir pan. Neturtingų, tačiau energingų ir stiprių jaunų vyrų saviraiškai reikėjo erdvės ir laisvės. Daugelis tad pirmenybę teikė sunkiam žvejo darbui, kurį dirbant asmeninės savybės (ištvermė, kantrybė, sumanumas) leido kilti profesinės karjeros laiptais: atsakingos vyriausiojo žvejo pareigos buvo užimamos pagal patyrimą, taigi – ir amžių. Be to, ne vienas prie ežero augęs jaunuolis žuvauti mėgo nuo mažumės. Svarbi ir ta aplinkybė, kad, apsigyvenę Lietuvoje, sentikiai nepakeitė etninio stereotipo. Jie puoselėjo savo kultūrą ir tradicijas, laikėsi privalomu pasninko dienų, per kurias buvo draudžiamā valgyti mėsą ir pieną. Tada jie mito žuvimis (daliniai *ichtiofagai*), o žvejai smulkmės gaudavo už darbą. Darbo rinkoje buvo vertinamas rusų profesionalumas ir mobilumas. Pavyzdžiu, ponas Henrikas Gratauskas, valdės Viešinto ir Jurgiškių ežerus (dab. Anykščių r.), neturtingus sentikius su šeimomis žuvauti atsiveždavo iš Molėtų ir apgyvendindavo savo

Juodkrantės žvejai. 1956 m. Vacio Miliaus nuotr. ES, neg. 5085.

dvare. Daug rusų (sentikių) žvejais dirbo ir sovietams okupavus Lietuvą.

Tarpukario metais Vilnijos krašte žvejais daugiausia dirbo sugudėjė lietuviai, Ančios ežero apylinkėse ir Suvalkų apskrityste – sulenkėjė lietuviai ir vienas kitas lenkas, Dzūkijos ežeruose – dzūkai, Žemaitijoje – žemaičiai. Mišri žvejų etninė sudėtis Eišiškių, Švenčionių, Trakų, Vilniaus apskrytyse atsispindėjo žvejybos įrankių pavadinimuose, nes darbo metu žvejai „šnekėjos visaip”, t.y. specifine (lietuviška–gudiška–lenkiška–rusiška) žvejų kalba.²

Nors žvejai rasdavo bendrą kalbą, bet kaip žmogus žmogui, taip ir žvejys žvejui buvo nelygu. Apklausų metu, vertindami savo polinkį žvejoti, vyrai pagrįstai išskyre du momentus: 1) ekonominį būtinumą, 2) emocinį prieraišumą. Pirmasis argumentas būdingesnis žvejams profesionalams, antrasis – mēgėjams. Jų visiškai atskirti negalime, nes mēgėjas dažnai buvo potencialus profesionalas, retai – atvirkščiai. Tad kalbant apie žuvaujančius žmones, reikia minėti tiek ekonomines, tiek psichologines, dvasines šios veiklos paskatas, nors duomenys apie pastarąsias daugiau susiję su pokario metais.

Ežerų žvejyboje, ypač žiemą žuvaujant didžiaisiais tinklais, darbo procesai buvo nelygiareikšmiai. Daugelis pareigybų (ekecių kirtėjų, karties stūmikų, *bobos* sukėjų, tinklo traukėjų ir kt.) atitiko eilimio darbininko profesiją. Pavyzdžiu, asmuo, nelabai nutuokiantis apie žuvį ir jų gaudymą, galėjo visą gyvenimą sekmingai kirsti eketes ir vadintis žveju, tačiau tokio darbininko ir vyriausiojo žvejo žinios dažnai iš esmės skyrėsi. Skyrėsi jie ir tuo, kad darbininkui šis darbas galėjo būti atsitiktinis, o tikras žvejys manydavo galis dirbtį tik tokį darbą.

Žvejai ir žemdirbiai. Lietuviai amžiais gyveno prie vandenų, tačiau XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje tautos dauguma pirmenybę teikė sukultūrintai erdvei, kur augino javus ir gyvulius. Valstiečių gaminami ir vartojami maisto resursai iš esmės

leido jiems atsiriboti nuo „laukinės” gamtos malonių. Sykiu ši aplinkybė glaudino jų tarpusavio priklausomybę ir vientisumą, teikė pranašumą prieš žvejus, kurie dirbo nesukultūrintoje erdvėje ir savinosi iš jos „gamtinį” produktą.

Nieko stebétino, kad amžininus domino vien matoma, pragmatinė žvejų veiklos pusė, ir tai ne tiek rezultatyvumo, kiek naudingumo prasme. Žydų samdinių ir su žydais „iš pusės” žuvavusių *pakraštinių* vaidmuo lietuvių etnoso gyvenime buvo menkas. Rūpindamiesi savo ir artimųjų išlikimu, dalį „savųjų” žuvų jie suvartodavo, dalį vietos kaina parduodavo perpirkliams. Nors samdomi žvejai iš žuvavimo šiaip taip pragyveno, tačiau psichologiškai jų, kaip ir kitų žydų tarnų („žydbernių” ar „žydmergių”) socialinis prestižas buvo žemas, jie buvo laikomi varganais, svarbiausia, priklausančiais nuo kitataučių, netgi nekrikštų, žmonėmis.³ Samdomus žvejus labiau gerbė kaimo varguomenė, talkindavusi jiems už smulkias žuveles. Sotūs bendruomenės nariai žuvis vertino kaip proginių ir pasninkų valgį, pažvairinantį „riebų” racioną, ir pripažino mēgėjus, kurie po individualios ar kolektivinės žūklės tinkline priemone laimikiu dalijosi su kaimynais. Meškeriotojų (buvo toleruojamai meškeriojantys vaikai ir seneliai, taip pat grytelinkai ir amatininkai: kalviai, kriauciai, šiaučiai ir kt.) statusas buvo žemiausias. Kai mo žmonių supratimu, mēgėjai nebuvò žvejai, jie tik „ot, grėbojo” (žuvavo krytimi), luokijo ar meškeriotojo. Žvejais buvo vadinami asmenys, žuvavę tinklais ir iš žuvų gyvenę.

Artojams pirmokyštė žvejų kultūra buvo laukinė, neįprasta, svetima. Menkas jų naudingumo visam sociumui laipsnis vertė manyti, kad žvejai užsiima kažkuo nerimtu, kad iš žuvies gyvena dykaduonai ir tinginiai, o žvejoja jie todėl, kad nenori dirbti. Žuvaujančių tam, kad galėtų pramisti, veikla nejaudino kolektivo ir reiškė lyg kažką žemesnio, esančio opozicijoje stabilių maisto produktais apsirūpinantiems žemdirbiams ir gyvulių augintojams. Kodėl? Dėl to, kad „žvejai nemoka pasirūpinti ateinančia diena. Bet tai ir neįmanoma. Žuvį kada pasigauni, tada valgai”.⁴ „Žuvų gaudymas yra loterija. Išloše – ir turi. Tai priklauso nuo laimės... ir oro”.⁵ Kadangi žvejų pastangų vaisiai būdavo tuoju suvartojami, atsargų stygius vertė juos visą gyvenimą ieškoti maisto. Iš savo darbo susikrautu turtu jie negalėjo, o žemei dirbtį nelikdavo laiko. Žemdirbiai šito neįstengė pateisinti ir darė išvadą, kad žvejų neturto priežastis yra jų tingumas.

Žvejys – žmogus gamtoje. Žemdirbiškoje ūkinėje sistemoje su vandenimis organiškai susijusios sociumo dalies vieta buvo išskirtinė, todėl teisingai vertinti žvejų kultūrą įmanoma tik i kiekvieną jos elementą žiūrint kaip i natūralų ir būtiną. Žemdirbiškos kultūros visuomenėje žvejys – archaiškos subkultū-

ros atstovas. Jo veikla orientuota į tiesioginį tarpusavio ryšį su pirmkyšte gamta/namais, kur žmogus téra lygiavertė, maža, organiška visatos gyvybės dalis. Nors Lietuvos kraštovaizdyje daug savo grožiu ir harmonija žavinčių vietų, tačiau puikiausios iš jų – prie natūralių vandens telkinių, kurie yra žvejų darbo vieta. Ankstų rytą tekant saulei ir vakare jai leidžiantis, t.y. tuomet, kai žuvys ieško maisto, prie ar ant vandens visuomet esti žvejų. Per amžių amžius, vi suose istorijos etapuose žuvų gaudytojo vaizdas buvo ir yra puikiausias žmogaus gamtinėje aplinkoje modelis. Žvejys dirba natūralioje tyloje, todėl jis labai gerai jaučia ir girdi gamtą. Jis visą laiką budrus ir jautrus gamtos grožiui, nes būtent rytinėje ir vakarinėje prieiblandoje ji esti žaviausia. Nakčiai pamažu virstant rytu švelnios spalvos nudažo dangų, orą, miškus ir vandenį, nuo kurio pamažu nuslenka rūsti tamsa. Kol saulė dar nepakilusi virš horizonto, kraštovaizdis atrodo nežemiškai. Viskas matyt labai ryškiai, oras tam-pa skaidrus kaip krištolas, tačiau spalvos atrodo blankios, sušvelnintos, daiktų apybraižos neryškios, ir perspektiva, kaip nepakeičiamā dorovinė tiesa, atsidengia be jokių pagražinimų ir melagingo blizgesio. Kraštovaizdis atrodo tai-kus ir raminantis. Nostalgiskos ramumos sklidinas jis ir už-slenkant vakaro sutemai, kai besileidžiančios saulės nuraus-vintas dangus atispindi raibuliuojančiame vandens pavir-šiuje ir daiktai pamažu nyksta iš akių.

Nuolatinis mėgavimasis puikiais gamtos paveikslais mig-do žmogaus aistras ir pripildo širdį šventos ramybės. Visi jausmai atgauna pirmykštį savo aiškumą ir neklaidingumą, panašiai kaip ir protas, pereinantis iš abejonių tamsos į ramybę ir neginčijamo akivaizdumo pasauli. Toki išpūdį kraštovaizdis padaro moraliniais jausmais apdovanotam žmogui. Teigiami emociniai išgyvenimai praskaidrina sielą ir suteikia žmogui vi-dinės darnos pojūtį.⁶ Jis trokšta dar, dar ir dar kartą sugržti į gamtos šventovę, atstatyti ryšį tarp gamtinės ir vidinės harmo-nijos, kitaip tariant, atstatyti gelminį ryšį su visata, išgyventi dva-sinės pilnatvės būseną ir realizuoti ją, natūraliai įsijungdamas į bendrą kosmogoninį ciklą. „Saulelė teka, saulelė leidžiasi – mū-sų *rytas*, mūsų *vakaras*, – ir *vakar*, ir *rytoj*. Tokia buvo *rami* pa-gonybė, toks buvo *ramus rojus*“.⁷

Glaudus darbinis ryšys su specifine landšafto niša, žemdir-biamis svetima žvejų darbo specifika, žemas jų socialinis ir pro-fesinės statusas žvejus praktiškai, semiotiškai ir juridiškai lyg at-skyré nuo lietuvių etnoso: vyro–maitintojo įvaizdis buvo sieja-mas ne su vandeniu, bet su žeme ir ūkiu. Tiesa, šis atotrkūs ne-buvo įsisąmonintas kaip skirtingu pasaulėžiūrų priešprieša, bet reiškėsi kaip neigiamo psichologinė refleksija, pastebima tiek makro, tiek mikrosocialinėje aplinkoje. Žvejų veikla objektyviai buvo nuvertinta, patys jie prilyginti neįtakingai gyventojų kate-gorijai. Žvejo asmenybė personaliniame lygmenyje daugelio li-ko nesuprasta, o jo veiklos nematoma, sakralinė (mūsų laikų žve-jai ją vadina romantine) pusė apskritai buvo ignoruojama. Prak-tiškai atotrkūs tarp žemdirbių ir žvejų reiškėsi žemdirbių nenoru artimiau bendrauti su žvejais. P. Keraševičienė iš Babtų pris-minė, kad jos seserai tekant už Dubysos žvejo Igno Baginsk-o, tévai buvo labai nepatenkinti. Sakė „už tinginio eina“. Tačiau vėliau visi pripažino, kad Baginskų mergaitės gražiai papuoštos.

Žvejas Laurnas Stručinskas, g. 1900 m. Palivarko k., Bikėnų ap., Zarasų r. 1972 m. V. Morkūno nuotr. ES, neg. 45148.

Kai viena duktė mokėsi Kauno „Aušros“ gimnazijoje, už buto nuomą tévas žydui atsilygindavo žuvimis.⁸

Tikri žvejai į savo socialinę ir profesinę priklausomybę žiū-rejo per teigiamų emocijų prizmę, tačiau savo dvasinių išgyve-nimų neviešino, – šališkam vertintojui tai būtų atrodžiusi per-dėm nerimta veiklos paskata. Tačiau būtent dėl asmeninių iš-gyvenimų žvejai subjektyviai aukštai vertino savo veiklą, bū-tent tai neturtingus žvejus kokybiškai skyrė nuo pasituriščių žemdirbių. Nenoras knisti žemę jokiu būdu nereiškė žmogaus nenoro dirbtį. Žvejys norėjo dirbtį tegu ir sunkų darbą, bet van-dens stichijoje. Ten jį traukė širdis. Visą gyvenimą dirbę žvejais vyrai reziumavo: „Žvejo darbas sunkus, eik anas peklon... Tai ne ant žemės. Rudenį (spalio, lapkričio mėnesiais) būdavo ypač sunku, kasnakt šeši traukimai“.⁹ „Prie žvejybos darbas buvo sun-kus, tinklus reikėjo traukti rankom, apskritai darbas buvo dur-nas“.¹⁰ Tačiau išvardinės visus sunkumus senas žvejys nutils, min-timis suvoks, jog išsakyti žodžiai ne visai atitinka tikrovę, tada, užčiuopės tiesą, pridurs, kad „gal ir geriau būtų gyvenęs užsi-imdamas žemės ūkiu, bet čia patraukimas viską lémė“.¹¹

Žvejai ir krikščionybė. Subjektyvus žmogaus siekimas susi-lieti su gamta buvo ir yra slaptas, tačiau nepaprastai stiprus žvejo veiklos motyvas, leidžiantis žvejų kultūroje ižvelgti autentiško-sios (pagoniškosios) pasaulėžiūros reliktus. Kaip žinia, iki krikščioniškosios religijos esmė buvo Gamtos, jos stichinių ir kosmi-nių jégų gerbimas. Štai dėl ko krikščionybė, uoliai puolusi nai-kinti pagonių religingumą, siekė nutraukti dialoginį žmogaus ryšį su pasauliu ir savo naikinančią žvilgsnį pirmiausia nukreipė

į dialogo partnerį: šventą ažuolą, šventą upę, šventą žaltį ir kt. „stabus”.¹² Tik išrovusi iš proto patį Dievybės pradą, ji galėjo tikėtis tarp žmogaus ir Dievo įterpti bedvasių¹³, pralaimėjusi, mirti teigianti ir pomirtinį rojų žadantį Nukryžiuotąjį.¹⁴

Krikščioniškoji pasaulėžiūra, kaip viešpataujanti valstybinė ideologija ir pagrindinis socialinio elgesio regulatorius, valstiecius įtakojo labiau negu žvejus. Tai rodo aktyvesnis valstiecių bažnyčios lankymas ir pasninkų laikymasis. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius XIX a. pirmojoje pusėje rašė: senovėje klebonai, pajutę kokį nors vargdienį parapijoje šventomis dienomis į bažnyčią neinant, žvejant, darbą dirbant arba su pirkiniuose kelyje važiuojant, liepdavo dešimtininkams juos atvesti į špitolę, keletą dienų badu pamarinti, ant galo, kaip reikiant kailį išdirbus, namo paleisti. Tuo tarpu valstieciuose vyskupas buvo visai patenkintas. Jie esą geri katalikai, šventomis dienomis einā į bažnyčią, meldžiasi ir giedą, gavėjų be mėsos ir pieno, ne tik penktadieniais ir šeštadieniais, bet ir trečiadieniais mėsos nevalgą.¹⁵ XIX a. pabaigoje žvejai jau buvo drausmingesni: vos pasigirdus varpo skambėjimui, kviečiančiam tikinčiuosis į bažnyčią, luotai iš ežerų pranykdavo, nes visi žinojo, kad tuomet gaudyti žuvis – *nuodémé*.¹⁶ XX a. pirmojoje pusėje kunigai taipogi smerkė viešai ir vadino bedieviais (arba pagonimis) asmenis, kurie religinės šventės metu ar sekmadienį dvasinės paguodos ieškojo ne bažnyčioje, o gamtoje.¹⁷

Katalikai turėjo per pasninkus mėsos ir pieno produktus keisti daržovėmis, augaliniu aliejumi ir žuvimis, todėl žuvauti jiems rekomenduota „sausomis” (trečadieniais, penktadieniais, šeštadieniais), t.y. – pasninko dienomis.¹⁸ Vienok žvejų, kurie dėl darbo specifikos negalėjo sukaupti maisto atsargų, kuriu šeimos nuolatos balansavo ant bado ribos, maisto racionas buvo perdėm „liesas”. Bulvėmis, žuvimis ir augaliniu aliejumi jie mito žymiai daugiau dienų, negu to reikalavo krikščionybė. Tod

negatyvus požiūris į žvejus susiformavo ne dėl „neteisingo” (ne-krikščioniško) jų mitybos modelio, o greičiau dėl mentalinio jo vertinimo, išplaukiančio iš esminiu iikrikščioniškosios ir krikščioniškosios pasaulėjautos skirtumų.

Žvejams žuvys nebuvo joks išskirtinio dvasingumo simbolis, o tik pabodės kasdienis maistas. Savo darbo vietoje natūraliai patirdavę dvasinę religinę ekstazę, sakralumo aureole žvejai gaubė ne tai, ką valgė (žuvis), o tai, ką regėjo ir jautė, – gamtą, vandenį. Dvasinė pilnatvė, jų išgyvenama puikioje Dievo Tėvo karalystėje, buvo asmeniška, betarpiška, gili. Tuo tarpu nukankintasis Dievas Sūnus jiems buvo svetimas ir nesuprantamas kaip tik todėl, kad skatino gamtos ir žmogaus su-svetimėjimą.¹⁹ Pagonių religinis jausmas neišsiteko ankštuose krikščioniškojo tikėjimo rėmuose: pririšdama žmogaus dvasią prie kankinių, apaštalų ir pranašų vaizdinių, Bažnyčia atiminėjo iš jo gamtos pasaulį.²⁰

Dėl nuolatinio žvejų (ir medžiotojų) dėmesio ir pagarbos gamtai, dėl jų dvasinio ryšio su gamta Bažnyčia ilgai nepajegė įveikti šių gamtos vaikų religinio jautrumo. Jie nemokėjo būti idealistiskai religingi, todėl vengė bažnyčios – šaltų Dievo Sūnaus namų, pažymėtų jo kančios ir mirties ženklu. Visa savo prigimtimi žvejai buvo realistiškai religingi ir su didžiu džiaugsmu éjo į Gamtą – gyvybės sklidinus Dievo Tėvo namus po atvira padange. Jie tikėjo, kad būtent mišių metu seksis žūklauti.²¹ Poetas Marcelijus Martinaitis rašė: „Žmogus eidavo į susakrallintą gamtą įveikti savo kompleksų, susitaikyti, atgailauti, patirti gyvenimo nekasdienuškumą. Gamta jam buvo šventovė, bažnyčia, todėl per amžius į ten éjo Dievo – jo ten ieškoti, išpažinti žodžiu ir menu, o kartais vien tylėjimu, susikaupimu...“²² Tie-sa, žmogus esti dvasingas tik toje vietoje, kuri jam šventa. O ar gali būti nešventas téviškės kraštovaizdis? Kad žvejai giliau suvokė ir ilgiau išpažino autentišką baltišką religiją, pastebėjo rašytojas Romualdas Granauskas.²³

Vadinasi, valstiecių ir žvejų kultūrų skirtumai atsispindėjo ne tik mitybos sistemoje, bet ir lietuviams būdingos harmonijos tarp žmogaus ir gamtos suirime. Idealinuodami Kristą, krikščionys (sekdamis judėjais) gamtą (kuri taip žavėjo pagoni) priešino žmogui ir émė žiūréti į ją gryna praktiškai: gamta turi vien tenkinti egoizmo reikmes.²⁴ Išties žemdirbiai siekė pažinti gamtą tam, kad galėtų ją keisti, kultūrinti, o žvejai, dirbę natūraliame kraštovaizdyje, turėjo stebėti ir pažinti gamtą, kad galėtų prie jos prisitaikyti. Nemuno žvejys Vytautas Bastys (g. 1922 m.) teigė: „Tikras žvejys – tai gamtos paukštis, kuris nebijo nieko: ar ant jo lytų, ar snigtių, audros draskytų. Žvejai niekad negali pyktis su gamta, jie gali tik prie jos prisitaikyti, jie turi žinoti vėjus, mėnulio fazes, numatyti audras ir liūtis, nes žuvys savo stichijoje yra daug kartų pranašesnės už žmones (kursyvas mano – aut.)“²⁵ Taigi poreikį pažinti gamtą diktavo racionali žu-

Žvejas Stepas Krasnovas, g. 1892 m. Bikėnų k., Bikėnų ap., Zarasų r. 1972 m.
V. Morkūno nuotr. ES, neg. 45149.

vavimo praktika. Žvejai gamtą pažinojo artimai, mylėjo šį pui-kų Dievo kūrinį (Mylėti galima tik tai, kas pažistama. Biblioje savykas „pažinti“ ir „mylėti“ apibūdina tas pats veiksmažodis.) ir per tai patyrę tikrąjį dangiškumą nesuko sau galvos dėl duonos kasdieninės. Jie neužmiršo Kūrėjo ir tvirtai pasiklivė Jo valia. Tikras grožis, gilus religinis jausmas darė juos abejingus paprastiems dalykams. Žvejus su gamta siejo galingi realizmo ir dvasingumo saitai.

Tokiu būdu aiškėja, kad žemdirbių visuomenėje negatyvus žvejų vertinimas tebuvo išorinė išraiška tų poslinkių, kurie vyko žmonių psichikoje, veikiami svetimų etnosų invazijos ir religijų kaitos procesų. Žvejai, savo ruožtu, dvasinį priešiškumą Bažnyčiai reiškė įsitikinimu, kad einant žvejoti sutiktas dvasiškis – blogas ženklas: žūklė nesiseks.

Sovietiniais laikais bažnyčios nelankymą valdžia traktavo kaip sveikintiną reiškinį ir smerkė tikinciuosius, kurie švente bažnytinės šventes.²⁶ Dėl to priešiškumas tarp žvejų ir dvasininkų palaipsniu prarado prasmę. XX a. pabaigoje seni žvejai dar miglotai prisiminė jį egzistavus, o jaunus žvejus šis reiškinys stebino.

Žvejai ir žydai. Lietuvai apskrikštijus, nuo XIV a., atsivėrė keliai į naują šalį ir izraelitams (Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas 1388–1389 m., tuo po krikščionybės įvedimo, suteikė žydamas privilegiją, prilyginęs juos bajorams). Skirtingai nuo idealiai religingų krikščionių, judėjai buvo nuolatos praktiškai religingi. I gamtą izraelitai žiūrėjo bedvasiu žvilgsniu, visas gamtos grožis jiems atsiverdavo tik užkirtus gardaus maisto.²⁷ Pa-sauli, taip pat gamtos teikiamas gėrybes šie etnocentristai laikė Dievo dovana sau, t.y. Dievo „išrinktiesiems“, ir savo išskirtinį „dieviškumą“ pirmiausia siejo su košerinio (švaraus, tinkamo naudojimui) maisto vartojimu.²⁸ Maisto paskirtis – teikti žmogiškajai energijai tikslą ir kryptį, tad ir Lietuvoje įsikūré žydai griežtai laikėsi maisto išstatymų, savo dvasinę ir fizinę energiją kreipdami į Toroje deklaruojamą priesaką: „veiskitės ir dauginkitės“, idant būtų įgyvendintas amžinas ir galutinis žydų troškimas – užkariauti ir valdyti pasauly. Judėjai į mitybą žiūrėjo iš dinamiškos pusės, kaip į amžiną dvasios *progresą* ir valios *pastangas*, o krikščionys mitybos apribojimus vaizdavosi *statiškai*, kad pagal griežtą liturginę schemą, *marindami* kūnus, *gelbėtų* savo sielas. Krikščionių idėja, jog pasninkaujant ir šitaip silpninant kūną stiprinama siela, žydams buvo anatema.²⁹ Taigi pagonys kartu su krikščionybe gavo trupinius nuo judėjų stalo ne tik teologinėje, bet ir buitinėje plotmėje.

Judėjų mitybos modelyje tarp kito „švaraus“ maisto svarbią vietą užėmė žuvys: „švariomis“ buvo laikomos visos šviežios žuvys, išskyrus žuvis be pelekų ir žvynų. Košerinių maisto vartojimas izraelitų siedinamas ne tik su sotumu, teikiančiu kūnui stiprybę (fizinę potenciją), bet ir su išsivaizduojamu išskirtiniu „dieviškumu“ (dvasine potencija), todėl košerines žuvis (labiausiai potenciją didino lydekos ir česnakai³⁰) žydai noriai valgė apskritus metus kasdien, o per *šabq*³¹ ir religines šventes būtinai. O krikščionių mitybos modelyje tam tikru laiku privalomi dietiniai mėsos pakaitalai (tarp jų žuvys) buvo traktuojami kaip auka Jézui Kristui.

Žuvis (gr. *ichthys*) neatsitiktinai siejama su konfesine pro-

Žvejys kuršis Dovydas Pinkis iš Nidos.
Vacio Miliaus nuotr. 1956 m. ES, neg. 4990.

blematika. Judėjų religijoje žuvys turėjo gerai suprantamą vertybinių (tiksliau, sakralinių) atspalvių, siejamą su apeiginiu švarumu, šventumu. Tai rodo netgi paviršutinė visų šio žodžio paménimą Senajame ir Naujamajame testamente analizé. Jézus neatsitiktinai du kartus duona ir žuvimis stebuklingai pamaitina savo tévynainius, o prisikélęs iš numirusiuju ir trečią kartą pa-sirodės mokiniams (mažiausiai 7 iš 12 Jézaus apaštalu buvo žvejai) vėl padeda jiems žuvauti Tiberiados ežere, ir pusryčiams visi valgo duoną su žuvimis.³² Tokiu būdu Jézus nurodė žydamas paprasčiausią būdą išlikti ir primygintai liepė nesirūpinti rytdienai, nesisieloti dėl valgio, bet pasitikėti apvaizda ir elgtis lyg būtų padangių sparnuočiai, kurie nei sėja, nei pjauna, nei į kluonus krauna, o dangiškasis Tévas juos maitina.³³ Žydams, amžiniems „keleiviams ir ateiviams“, išlikimo svetur klausimas buvo aktualus nuo Babilono tremties laikų, todėl, dékingi už išga-ningą idėją svetimose šalyse misti duona ir žuvimis, izraelitai žuvis susiejo su Jézumi Kristumi, Dievo Sūnumi, Išganytoju (gr. posakyje *Iesus Christos The-uyios soter* ižvelgiamos pirmosios *ichthys* raidės³⁴), o žuvis tapo šventu senovės krikščionių ženklu. Išties, žuvų visame pasaulyje gausu, auginti jų nereikia, užtenka pasigauti „gerą daiką“. ³⁵ Šviežiose žuvyse yra daug vertingų baltymų, riebalų, amino rūgščių, todėl maistas iš jų ne tik sotina, bet veikia kaip antidepresantas: vartojantis jį žmogus tampa žvalesnis, pajėgesnis, gerėja atmintis. Na, o krikštytiems pagonims vietoje šviežių maistingų žuvų per pasninkus žydai pelningai parduos statines silkių.³⁶

Liesu pasninko maistu krikščionybė siekė pakylėti pagonių dvasią ir suformuoti *rojaus* arba Dangiškosios Jeruzalės įvaizdį. Tačiau tarp judėjų ir krikščionių *rojaus* sampratos buvo esminis skirtumas. Žybai sunkių darbų nedirbo, o per šabą *privilejo nedirbiti*, tik 14 kartų valgyti skanų maistą, ritualiskai mėgautis vynu, maloniai bendrauti ir palaimingai dykinėti, t.y. jie turėjo džiaugtis gyvenimu, kad pajaustų dvasinę pilnatvę ir pasijaustų esą *žemiškajame rojuje*. Krikščionių pasninkai su šventadieniu nesutapo.³⁷ Deja, per pasninkus kaimo žmonių niekas neatleido nuo darbų, o sunkiai fiziškai dirbtį ir neprivalgysti buvo tolygu savižudybės pradžiai.³⁸ Taigi judėjams egzistavo loginis ryšys tarp lengvo maisto ir lengvo gyvenimo būdo (= *žemiskasis rojus*), o žemdirbiam – krikščionims loginio ryšio tarp lengvo maisto ir sunkaus darbo nebuvo. Todėl žemdirbiai i „liesus“ pasninko valgius (tarp jų ir žuvis ar silkes) žiūrėjo ne kaip į apeiginius, „švarius“, valgomus, idant žemėje jaustusi kaip *rojuje*, bet kaip i *kūno marinimo* priemonę, *marinimąsi* iki mirties su viltimi, kad siela pateks į *pomirtinį rojų*. Iki tikrosios, religinių mitybos aprūpojimo (pasninko) esmės – *gyvybingo*, amžinai *augančio* – eilinis krikščionis „*nepriaugo*“. Gyvybingumą žemdirbiai pagrįstai siejo su sotumo jausmu, ir *žemiskojo rojaus* varatai jiems greičiau atsiverdavo žuvies užvalgius po mėsos. Tokia buvo fizinio atotrukio tarp žemdirbių ir žydams tarnavusių žvejų metafizika: žvejai valgo žuvis = lengvai valgo = lengvai dirba = dykinėja = tinginiai.

Iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje gyveno apie 240 tūkst. žydų (*ichtiofagų*) bendruomenė, gyvybiškai suinteresuota pastoviai turėti košerinio maisto, taigi ir žuvų. Žybai, Lietuvoje radę ichtiofaunos pilnus Dievo aruodus – Lietuvos vandenis, laikė žuvis Dievo dovana sau. Neatsitiktinai jų astovai buvo tapę pagrindiniais valstybinių ir privačių ežerų nuomotojais, nes žybai bemaž vieninteliai turėjo grynojo kapitalo – laisvų pinigų. Žydams reikėjo darbo jėgos, ir jie tapo žvejų darbdaviais, tačiau netapo žvejais.³⁹ Žuvavimas – išmanymo reikalaujantis nelengvas fizinis darbas – nesiderino su žydų nuostata be fiziinių pastangų turėti kuo daugiau naudos. Kelios išimties patvirtina taisykle: 1928 m. M. Znamierowska-Prüfferowa Trakuose užfiksavo, kad valkšnas užvesdavo 90–metis žydas Jankielis Chaciański, ši darbą dirbęs 60 metų, o tinklo leidėju dirbo žydas, kilęs iš Mogiliovo.⁴⁰ 1935 m. Suvalkijoje Respudos ežerą nuomavęs senas žydas Jankielis Łaznickis taipogi nuo 30-ies metų pats vadovavo didžiajai žiemos žuklei.⁴¹ Kad varganas žydelis dirbo vyriausiuoju žveju, iš senų Veisiejų (Lazdijų r.) žvejų teigė girdėjęs Boleslovas Šerkšnas (g. 1922 m.).⁴² Galimas daiktas, kad žydu šeimos, iš kartos į kartą versdamosios žvejyba, išsiugdydavo vieną kitą patikėtinį, įsimindavusį Valkšnų vietas, tačiau žvejybos terminijai žybai įtakos nedarė.

Pragmatiški žybai žuvis vertino ne tik kaip košerinį produktą, bet ir kaip prekę – žuvininkystė jiems buvo geras biznis.⁴³ Tačiau vertelgos į žuvų gyvenimo paslaptis nesigilino. Tai liudija visoje Lietuvoje gyvavęs pasakojimas, kaip žvejys dėl svorio į lydeką prikišo žvyro (akmenukų, molio, smėlio) ir pardavė žydui. Išskrodės žuvį tas pasipiktino, esą žvejys jį apgavo. Nuėjės klausia: „Ką žuvis éda?“ Tuomet žvejys žyda nesunkiai įtikino, kad lydeka tikrai minta žvyru (akmenukais, moliu). Šis pasakojimas turi ir kitą, giluminį žydų ir kitatikių tarpusavio

santykį moralą. Judėjams Tora įsakmai liepia: kas pačiam nemalonu, nedaryti to savo artimui. Tačiau, žydo įsitikinimu, *gojus*⁴⁴ jam joks artimas. Maža to, žydų principas, žydų dievas yra pats praktiškiausias principas pasaulyje, jų dievas – tai egoizmas, egoizmas religijos pavidalu. Jų egoizmas per jų Dievą paliereiškia tuo, kad savo tarnams Dievas neleidžia patirti gėdos.⁴⁵ Tokia samprata leido (ir leidžia) žydams be sąžinės graužaties apgaudinėti krikščionis ir savintis viską, kas pastariesiems priklauso.⁴⁶ Iš žydų krikščionys nelaukė nuoširdumo, nes jų principas apgaudinėti siekiant naudos buvo toleruojamas kaip elgesio stereotipas.⁴⁷ Lietuviai gerai suprato, kad šia dvasia nuo mažens auklėtą žydą apgauti sunku. Dėl to pasakojimas, kaip žvejui pavyko apgauti žuvimis mintantį, bet apie jų gyvenimą neišmanantį žydą, buvo labai gyvybingas ir su pasimégavimu perduodamas iš lūpų į lūpas.

Nepaisant neišmanymo apie žuvų gyvenimą, žybai, gyvybiškai suinteresuoti šia archajiška ūkine veikla, praktiškai sukūrė, išvystė ir savo rankose laikė žuvų rinkos monopolij. Miestuose ir miesteliuose susibūrusioms žydų bendruomenėms Lietuvos žvejai apskritus metus gaudė košerines žuvis, o pelnas atitekdavo žuvavimo organizatoriams ir perpirkliams. Trokšdami peleno, žybai į žvejybą įdiegė kapitalistines darbo organizavimo formas. Pavyzdžiu, žiemą, po žūklės traukiamuoju tinklu, žybai duodavo žvejams smulkių žuvų ir čia pat jas supirkdavo, suprantama, vienos kaina. Šis triukas didino žvejų materialinį suinteresuotumą, nes kasdien jie tikėjos taip pasididinsią sutartą atlyginimą.

XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvos kaime buvo daug laisvos nuo žemės darbo jėgos. Šią aplinkybę žybai panaudojo konkurencijai tarp žvejų didinti. Pavyzdžiu, kuomet Leizaras, nuomojės Rubikių ezerą (Anykščių r.), sumažino žvejams algas nuo 1 Lt 20 centų iki 80 centų už dieną, tie pasijuto išnaudojami, sustreikavo ir néjo žvejoti. Žydas pasikvietė Salako sentikius. Šie padirbo dvi tris dienas, kol lietuviai sugalvojo, kaip jais atsikratyti: salakiečiams vakarieniaujant per langą įmetė akmenį. Akmuo nukrito ant stalo, sudužo dubenys. Atvykėliai supyko, pasijuto nesaugiai, pabijojo nesantaikos ir, atsisakę darbo, išvažiavo. Žydas buvo priverstas taikytis su vietiniais ir pakelti jiems algą.⁴⁸

Valstybinių vandenų nuomas salygos įpareigojo nuomininkus sekti, kad jų išsinuomotuose ežeruose nežuvautų pašaliniai žmonės.⁴⁹ Pašalinius (išskyrus servitutininkus ir meškeriotojus) jie turėjo teisę pašalinti, kaip dažniausiai darė ežerus nuomavę lietuviai.⁵⁰ Tačiau gudrūs žybai vietinius gyventojus traktavo kaip išsinuomoto kraštovaizdžio sudėtinę dalį, galinčią duoti pelno ir naudos. Kita vertus, jie vengė pykdyti žmones, kad tie kerstaudami neįsaldytų į ledą dalgį. Taigi žybai leisdavo jiems žuvauti „iš pusės“. Tai reiškė, kad „pusininkai“ gali žuvauti visais turimais žūklės įrankiais, tačiau pusę laimikio privalo atiduoti nuomotojui. Žybai draudė „pusininkams“ pardavinėti žuvis turguje, tačiau jujų dalį mielai supirkinėjo vienos kaina, kuri vi suomet buvo žemesnė už rinkos kainą.

Lietuvos Respublikos metais tarp vietinių gyventojų ir žydų kildavusi kova dėl maisto visada baigdavosi varguolių pralaimėjimu. Konfliktuojančius drąsuolius žybai privesdavo ne tik prie nuostolių, bet ir žlugimo. Savo kailiu tai patyrė dzūkai iš

Simno. Kai 1927 m. Jušlonskis išsinuomavo Simno ežerą, rado ten žuvaujančius vietinius. Tarp jų buvo Babilius, turėjės 14 ha žemės, iš jos – 9 ha dirbamos, ir Žebrauskas, teturėjės 5 arus. Pastarasis buvo pasidaręs valtį ir tinklą (*bredini*). Žebrauskas su žmona, 8 vaikus palikę prižiūrėti močiutei, kasdien pasigaudavo 20–30 kg žuvų. Dalį jų parduodavo, nes žiemai reikėjo pinigo, dalį suvalgydavo. Vien žuvimis žmogus misti negali, tad Žebrauskai kasmet pas ūkininką pasisodindavo 50 kg bulvių ir už tai per darbymetį atidirbdavo. Babilius ir Žebrauskas ryžosi atmesti Jušlonskio pasiūlymą žuvauti „iš pusės“ ir buvo paduoti į „babilių“ (t.y. sklypininkų) teismą. Teismas panoro tiksliau nustatyti, kiek atsakovai išgaudo žuvų, tačiau kaimynai šito nežinojo. Giedraitis, turėjės žemės paežerėje, tegalėjo paliudyti: „Kai jie žvejodami duoda bultoku, tai net mano langai vandeniui aptaškyti“. Žvejams buvo priteista ežero nuomotojui sumokėti po 500 Lt (gera karvė kainavo 80 Lt – aut.). Jušlonskis pasiūlė baudą dovanosiąs, jei žvejai priims jo sąlygą. Kai tinklei suplyšo, Žebrauskas išėjo elgetauti.⁵¹

Gandas apie žydų susidorojimą su nepaklusniais gojais sklidė plačiai. *Baimė* vertė mažažemius ir bežemius paežeriu gyventojus sutiki su nelygiaverčiais prekiniais–piniginiais mainais, nes kaime uždirbtie nebuvo kur ir žuvavimas jiems buvo vienintelė reali galimybė šiaip taip išmaimiti dažnai gausią šeimą bei gauti šiokių tokijų pajamų. Kaimų ir miestelių varguomenės pozūrių į žvingus gamtinius vandenis taikliai apibūdino Boleslovas Šerkšnas iš Veisiejų, teigės, kad „Ančios ežeras buvo biednų žmonių motina“.⁵² Švenčionių aps. Reškutėnų k. žmonės pas žydą prašyti leidimo žuvauti važiuodavo su maišu bulvių.⁵³

Užmezgę su nuomininkais neteisėtą socialinį–darbinį kontraktą, *pakraštiniai* prarasdavo asmeninę autonomiją ir tapdavo

beteisiais žydų darbininkais, atlyginamais puse jų sugaunamų žuvų. Jų darbo sąnaudos ir darbo laikas nebuvo apmokami. Taip Lietuvoje vandenis nuomojė žydai engė vietinius gyventojus ir didino savo kapitalus. Štai kodėl Antanas Škėrys rašė, kad „su-gautų žuvų kiekiai buvo žymiai didesni už skelbiamus skaičius, nes daugelis žvejojo visai be leidimų“.⁵⁴ Iš tiesų, oficialiose nuomininkų ataskaitose *pakraštiniai* nefigūravo, o žydų niekas nekontroliavo. Kaip mena Abraomo Gamskio samdiniais dirbę Metelių žvejai: „Nusipirkо sau leidimą ir kvit, gaudо kiek nori“.⁵⁵ 1939 m. Vytautas Goštautas rašė: „Neretenybė, kad valstybės vandenų nuomininkai atsisakyti toliau nuomoti tuos pačius plotus, anksčiau jų pačių išplėšikautus. Tokie ežerai stovi be naudos gana ilgą laiką, neduodami valstybei jokių pajamų, kol juose natūraliu būdu vėl prisiveisia žuvų ir vėžių“.⁵⁶

Žydai diktavo ne tik žuvų gaudymo, bet ir realizacijos salygas. Pavyzdžiu, Jurbarko rabinas, vadovaudamas „kolektivinio sąmoningumo“ idėja, liepdavo tautiečiams nepirkti žuvų iš Nemuno žvejų lietuvių, kad galėtų užsidirbtį žydai perpirkliai.⁵⁷ Užsitikrinę žuvų prekybos monopoliją, žydai diktavo sau pankias jų kainas vietoje ir rinkoje.

Dėl nuolatinio žydų poreikio žuvims Lietuvos žvejai (samdomi, mėgėjai, net meškeriotojai) įprato žiūréti į kiekvieną žydą kaip į potencialų žuvų pirkėją. Žydai įkalbinėdavo žuvauti einančius žmones, kad sudarytų su jais kuo naudingesnes išankstines žuvų pirkimo sutartis žodžiu arba raštu. Suinteresumas buvo abipusis: žydams reikėjo žuvų, žmonėms – pinigų. Todėl Lietuvos žvejai tikėjo, kad einant žvejoti sutiktas žydas – geras ženklas, žūklė seksis.

Per Antrajį pasaulinį karą 90 proc. (apie 200 tūkst.) Lietuvos gyvenusių žydų buvo sunaikinti. Sovietiniai metais prisimin-

Paminklas žvejui Lukai Novikovui. Romualdo Mičiūno nuotrauka. 2000 m.

Paminklo Lukai Novikovui fragmentas. Romualdo Mičiūno nuotrauka. 2000 m.

Etnologė Laura Piškinaitė-Kazlauskienė su Šventosios žveju Janiu Putrimu (1903–1992). J. Gudelio nuotrauka, 1986 m.

mai apie ikišarinį žydu vaidmenį žvejų gyvenime pamažu dilo iš žmonių atminties. XX a. pabaigoje seni žmonės žvejo ir žydo susitikimą jau aiškina prieštaringai, o jauni apskritai nesuvokia, koks gali būti ryšys tarp žvejo ir žydo.

Žvejai ir moterys. Lietuvės samdomomis žvejėmis nedirbo, nes „nogražu su vyrais“. Lietuvos Respublikos metais retsykiais žvejojo moterys, kilusios iš šiaurycių Lietuvos rusų (sentikių) žvejų šeimų. Jonas Dainys minėjo, kad 1935–1937 m. žiemą ir vasarą žūklavo vyriausiojo žvejo dukra Ulijana Pankova iš Raigėnų k., Zarasų r. Ji dirbo lygiai su vyrais: „Ir irkluos sėdi, ir kalvaratų suka, ir tinklų traukia“.⁵⁸

Pokario metais lietuvės žvejojo irgi retai. Pavyzdžiui, Gerda Guoberienė (g. 1931 m.) buvo 18 metų, kai po Antrojo pasaulinio karo grįžusi iš Vokietijos prisiglaudė Rusnéje, žvejo Meirūno šeimoje. Šeimininkas buvo išsinuomavęs vandenis, bet neturėjo pagalbininko, todėl mervinai teko metus talkinti jam statant ir ištraukiant mariose tinklus. Vėliau, ištekėjusi už žvejo, ji žadėjo vyru atlikti lengvesnius darbus, nors tek davio ir irkloti. G. Guoberienė prisiminė, kad Kuršių mariose 1945–1950 m. žvejojo dvi seserys iš Kauno⁵⁹, o Nemune žvejojo kauniečiai vyras ir žmona Sasnauskai.⁶⁰

Moterys verpė siūlus tinklams, kai kur juos mezgė, – tai buvo

artimesni audimui ir mezgimui negu žvejybai darbai. Žvejai parūpindavo siūlų ir sumokėdavo už darbą. Mezgimo įrankius moterys turėjo savo. Dusios ir Metelio ežeruose nuomavęs Gamskis samdė moteris siūti, taisytu ir „apstatyti“ tinklus, o Salako moterų vienu pagrindiniu užsiėmimui buvo tinklų mezgimas.

Moterų pareiga buvo gaminti žuvų patiekalus. Kartais jos pačios pavasarį „tam kartui“ pasigaudavo žuvų bulviniais krepšiais ar mažais tinkliukais, padėdavo vyrams traukti tribradžius.

Nors vyru su moterimis nesiejo tiesioginiai darbiniai ryšiai, tačiau juos siejė šeimyniniai santykiai žvejams psychologiskai buvo itin svarbių: jie kompensuodavo silpnus makrosocialinius ryšius, neutralizuodavo socialinių-psychologinių diskomfortą. Žvejai siekė iš kartos į kartą perdutti profesines žinias tiems vyriškosios lyties palikuonims, kurie turėjo šiam darbui būtiną „patraukimą“. Lietuvoje buvo daug šeimų, kuriose žvejų kultūra ir tradicijos turėjo gilias šaknis. Jos godojo ir gyvus, ir Anapilin išėjusius savo narius. Zarasų r. Polivarkų k. paežerėje augės sentikio sūnus Luka Novikovas (1916–1984) pats turėjo 14 vaikų. Žemės buvo mažai, o ezeru aplinkui – daug. Visą gyvenimą Luka praževojo su savo šeimynyščiais ir gyveno tik iš žuvies. „Pas jį net arklys ir šunys žuvį édė“, – sakė tévo patirtį perémęs sūnus.⁶¹ Kai žvejys mirė, artimieji jį palaidojo Pabradės kapinėse ir antkapio akmenyje atminimui iškalė saulėlydį prie ezero ir valtį su amžinai nuleistais irklais (žr. nuotrauką). Kédainių kapinėse palaidotam Nevéžio žvejui Vladui Preikšai atminti artimieji mediniame paminkle išrašė:

Čia

*šalia savo senelės išgyvenusios 112 metų,
apdovanotos Viešpaties lig pat mirties gera klausa ir regėjimu,
gydžiusios kaimynus ir tvarsčiusios sukilėlius Kraujupės šlaituose,
jos sūnaus Antano Kédainių žuvininko ir muzikanto
bei jo žmonos Marijonos,
auginusiu 3 vaikus, kurių vienas, vardu Juozas, jau seniai išsisi šalia jų,
atsigulė ir antrasis judviejų sūnus,
Vladas Preikša,
kuriis išvydo saulės šviesą Kédainiuose 1912 m.,
žvejodamas ir kitaip duoną pelnydamas, išaugino 2 sūnus
ir juos bei pačią
netikėtai paliko 1970 m.,
atsiguldamas šalia savo bočių ir giminių.
Likę be tévo, sūnūs su mama lenta šią išraše ir tikisi čia atsigulsia.⁶²*

Vis dėlto ne visų žvejų artimieji suprato ir pateisino jų polinkį būtent šiai veiklai. Žiūrint iš šalies, žvejo šeimos buitis dažniausiai buvo varvana. Moterys net buvo pašiepiamos: „Boba riboko, be andaroko (sijono – aut.)“.⁶³ O prigimtis moters tokia: kuo prasčiau ji aprūpinta, tuo nelaimingesnė, ir apmaudą dažniausiai išgiežia ant kaltininko, kuris, jos giliu išitikinimu, prie vandens dykai ir neabejotinai smagiai leidžia laiką. Mat pavydas kankina moterę dar labiau negu nepritekliai. Užtai daugumos žvejų žmonų psychologinė refleksija buvo susijusi su viso sociumo dorovine opozicija žvejui. Jos irgi manė, kad „žvejyba – tinginių liga“. Moterų nesuprasti vyrai šnekėjo: „Ant žvejo

visi barasi. Ir motina, ir žmona barėsi". Sakau: „Žuvų parnešiau", o jos pyksta: „Nereikia man tavo žuvų".⁶⁴

I šeimynines negandas žvejai reagavo visoje Lietuvoje platusiu išsitikinimu, kad einant žuvauti sutikta moteris yra nelaimės (nesékmės žvejyboje) simbolis. Juk po šeimyninio kivirčo ne viena žmona „lydėjo" vyra nuo krosnies mesta malka, nuodėguliu ar prie durų stovėjusi batu. Šiuos faktus žvejai aiškinosi adverniškai: esą žmona vyrai palinkėjusi sugauti tokio didumo žuvį, koks buvo mestas daiktas. Kad toks aiškinimas neatitinka tikrovės, liudija mūsų laikų žvejų piktuo išsiskyrimo su namiškiais atvirkščias, perdien juos guodžiantis interpretavimas: „Jei geruoju žmona išleidžia, tai nesiseks, jei piktuoju – sekssis".⁶⁵ „Jei einant žvejoti žmona barasi, tai žuvys kibis, jei išleidžia geruoju ir dar įdeda pietus – sékmés nebus".⁶⁶ Geras žmogus su blogiu kovojo gerumu, nes kai kam taikus išlydėjimas iš namų, matyt, buvo retesnis už piktą rugojimą: „Kad tu paskęstum, kad gyvo tavęs nematyčiau".⁶⁷ Tačiau realiai skendo tik nelaimingų mintys: vienų – vandenye, kitų (sovietinių metais) – alkoholyje.

Sovietiniai metais, kai Lietuvos kaimo gyventojai prievara buvo aplėsti nuo žemės, požiūris į žvejybą pamažu keitėsi. Iš dyko buvimo prie vandenų plūstelėjo būriai mėgėjų, kuriems žuvavimas tapo kiek racionalesne laisvalaikio leidimo forma. Miestų žmonės nuo skurdžios buities, nykaus darbo statyboje, pramonėje ar kontoroje savaitagaliais bėgo į gamtą su meškerėmis atspalaiduoti nuo neigiamų emocijų. „Aš turiu išvažiuoti išsimėžt"⁶⁸, – taikliai pasakė vienas „Plastos" gamyklos darbininkas. Tai reiškė poreikį pabūti savimi: vienuoje susikaupti, pasijausti gamtos dalimi, vyru kompanijoje nesivaržant pasakyti „riebesnį" žodelį, pasiklausyti įvairiausią istoriją, išgerti tau- relę kitą ir... vėl grįžti į miestą. Įvairiomis kryptimis traukiniai ir autobusais migruodami iš miestų ir atgal, meškeriotojai dali-josi išpūdžiais, keitėsi patirtimi, kabliukais. Mąstymo ir elgesio stereotipai sukurdavo vyrams vienybės pojūtį. „Esame kaip viena šeima", – teigė jie.⁶⁹

Profesionalai sovietiniai metais organizavosi į žvejų brigadas, kolūkius, trestus. Žvejo profesijos statusas pakilo, nes darbas ant vandens, vyru supratimu, jų *laisvę* varžė mažiau negu priverstinis darbas kolūkyje. Kita vertus, žvejai pamažu „plukdė žuvis į šoną" („jei pro šalį žuvies neleistai, tai nepragyventai"). Tai suteikdavo jiems šansą papildomai užsidirbti. Šių motyvų vedini žvejais dažnai tapdavo žmonės be tvirtos moralinės orientacijos. Tieki profesionalų, tieki mėgėjų prestižą ēmė menkinti piktnaudžiavimas alkoholiu. Pusę amžiaus varyta ateizmo propaganda pamažu atbukino kai kurių žmonių jausmus. Ne-jautrūs grožiu i dvasios impotentai gamtoje taip trokštamo užsimiršimo be alkoholio pasiekti neįstengė, tad žuvavimas dažnam tapo tik pretekstu pabėgti iš namų išgerti, o ant laužo kepta žuvis – užkanda. Nuo XX a. 7 dešimtmečio individualus žuvų gaudymas buvo labai suvaržytas, ir daug mėgstančių žuvauti vyru tapo nelegaliai žvejais. Jų betarpišką gérėjimą gamta gožė sąžinės priekaištai dėl neteisėtos veiklos.

Sovietiniai metais iprasta tapo matyti meškeriojančias moteris. Idomu, kad jos, kaip ir vyrai, žuvavimui jaučia emocinį prie- raišumą. Rožė Lukošiūnienė (g. 1908 m.), kurią jau brandžiamo amžiuje meškerioti išmokė žento motina Martišauskienė, pasa-

kojo: „Pradžioje ji viską darė, aš tik žiūrėjau". Greitai šis užsiėmimas moteriškei ēmė patikti. „Taip mane traukė ezeran, taip meškerioti akvata. Kada buvo laiko, tada ėjau. Pasiskubindavau darbus nudirbtį, daržus nuravęti. Būdavo, nueinu ir šiokiom dienom rytais, ir saulei leidžiantis. Daugiausia su vyrais eidavau, susitarus iš anksto, jie irkluoja. Mano vyras nėra buvęs ir laive. Eidavau su guminiais čebačiokais, su sijonu. Išidėdavau lašinių, virtų kiaušinių, duonos. Bet ant ežero nér kada valgyti". Kaimynas, skolindavęs R. Lukošiūnienėi valtį, juokavo: „Pirma grabą nusipirk, tada duosiu", – nes žvejė nemokėjo plaukti. 1992 m. vasarą senutė sunkiai sirgo ir savo dvasios polékį autorei nusakė taip: „Net silpna darosi, kaip noris ezeran", o jos duktė antrino: „Net slobsta. Eitų ir sédėtų ant Čičirio amžinai".⁷⁰

1990 m. Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę paastrėjo socialinė diferenciacija, ir ichtiofauna – neregima bejėgė ir bežadė gamtovaizdžio dalis⁷¹ – tuo tapo žmonių agresijos ir moralinio nuopuolio auka. Socialiai degradavusiem asmenims žuvys – prekė, mainoma į alkoholį. Dėl šios aplinkybės XX a. pabaigoje dauguma moterų žuvaujančius virus tebevertina negatyviai, nes žuvavimą laiko vos ne girtuokliaimo sinonimu. I tai reaguodami vyrai nesékmės sinonimu tradiciškai tebelaiko moteris. Kai sutuoktiniai interesai išsiskiria, vyrai arba išsituokia, arba pamažu „surambėja" (t.y. užsidaro savyje) ir išmintingai pradeda gyventi jiems priimtiną gyvenimą. Kadangi jie mano niekam netrukda, pasidaro abejingi visoms nuomonėms ir, skatinami dvasinio diskomforto jausmą sukeliančio mikroaplinkos presingo, vėl ir vėl bėga iš namų. Ne vienas vargingas miestietis net būna priverstas rinkti ir parduoti tuščius butelius, kad „pasidarytu" litą kitą transporto bilietui.

Šiame kontekste kaip reta išimtis minėtinas panevėžiškės Stanislavos Šulskienės elgesys. Ištekėjusi už žvejo mėgėjo, moteris pradėjo meškerioti. Pradinis motyvas buvo: kad vyras neplauktų su kitais ir negirtuokliautų. Ilgainiui žmona ēmė patirti tokius pačius pojūcius, kokius patiria meškeriodamas vyras, ir sutuoktiniai tapo bendraminčiais.⁷²

XX a. pabaigoje kalbėdami apie žuvaujančias moteris vyrai nežvelgia tame nieko nepaprasto. Vadinas, tradiciškai grupuojant darbus pagal lytį, žvejyba jų sąmonėje jau nepriskiriamai prie išimtinai vyriškų darbų. Juolab kad kasmet vykstančiose meškeriotojų varžybose pastaruoju metu daugėja moterų, kuriuos net užima prizines vietas.

„Žvejo kompleksas". XX a. pabaigoje Lietuvoje daugybei žmonių bendravimas su gamta žuvaujant tebéra vienintelė dvasinės energijos išgijimo forma. Deja, vis sunkiau ir sunkiau žmonai susirasti širdžiai mielą kampelį, kur būtų švari pakrantė, tyras vanduo, gausu žuvų ir mažai žmonių. Visur krantuose polisiautojai, pakrantėse šiukšlynai, vandenys užteršti, ichtiofau-na skurdi, prastas jos skonis. Ir vis dėlto žmonės ieško ir ieško... Vieni bandydami nepasiduoti bedvasės socialinės aplinkos poveikiui, kiti bandydami ignoruoti faktą, kad Lietuvos gamta šiandien yra bedieviskai suniokota. Gal jų vilti palaiko tai, kad mūsų dienomis, kaip ir akmens amžiuje, žuvų mitybos įpročiai tebéra adekvatūs saulės atsiradimui ir pradingimui nuo dangaus skliauto. Juk žmonių gyvenimo kai kurios pusės irgi liko nepakitusios, kokios jos buvo prieš daugelį tūkstantmečių, ne-

žiūrint į per tą laiką įvykusią evoliuciją. Gal todėl Lietuvoje tūkstančiai jaunų ir senų, turtingų ir vargšų atsiduoda tauriai žuvavimo aistrai. Ir ne taip jau svarbu, kad laimikis bus menkas. Juk ne nuodėmė pasakojant jį padvigubinti.⁷³ Svarbiausia – gaivinanti pirmykštę (Gamtos) energija.

Žvejai yra jautrūs žmonės, jų būsena prie vandens ir sausumoje dažnai iš esmės skiriasi. Ši dvilypė dvasinio komforto–diskomforto jausmą galima pavadinti „žvejo komplekso“ fenomenu. Todėl ar namiškai toleruoja, ar ne, bet kokiu oru bėga žmonės pailsėti nuo kasdieninės rutinos prie vandens. Ten tyloje jie girdi paukščio trele, vandens čiurlenimą, uodžia skaidrią gaivią vėsą, junta vėjelio glamonę, regi į vandenį grimztančią dangaus paskliautę ar švarią baltą plynę aplink. Toks įprastas mėgstamos veiklos fonas apramina nervus, žmogus atsipalaudoja, pailsi, susitaiko su savimi ir kitais.⁷⁴ Kad tai svarbiausia, rodo dialogas tarp Radviliškio r. aplinkos apsaugos inspektorius A. Andrijausko ir žvejo, kuris į klausimą: „Kam mirkai kabliuką? Čia vis tiek žuvies nėra“, atsakė: „Užtai ir mirkau. Pailsėti noriu“.⁷⁵

Kad negrįžtu tuščiomis, XX a. pabaigoje mėgėjai prie vandens negali tuščiai leisti laiko, nes vidas vandenye žuvų smarkiai sumažėję. „Žvejyba – tai žmogaus pajudinimas. Čia reikia pavaikšioti, ištirti visas nežinomas vietas“.⁷⁶ Žvejai prie vandens dirba tokį darbą, kuriam reikalinga dieviška kantrybė („kantrybė – kaip minuotojo“⁷⁷), begalinis atsargumas ir... muzikalus jautrumas („žuvis gaudyti – tai kaip muziką groti“⁷⁸).

Vyrai psychologinį polinkį žuvauti išreiškia taip: „žuvauti yra malonus“, „negali nenuėjės prie upės“, „širdis traukia“. Artimieji ši polinkį vertina taip: „traukia jি prie upės kaip alkoholiką prie degtinės. Nieko jam nereikia. Pati širdis traukia. Toks malonus neįspasakytas. Bet kokiu oru eina. Kur nors krūmely pratupi, ir vis tiek gerai“.⁷⁹ Vadinas, žmogaus „širdies trauka“ vertinama kaip patologiškas reiškinys. Kodėl?

Visi tikro žvejo mėgėjo išgyvenimai prie vandens susiję su dvasine būsena, t.y. žmogaus esme, jo sugebėjimu mobilizuoti savo organizmą, įpulti į transo (azarto) būseną, užsimiršti. „Viską užmiršti, kol esi paupyje, visas dėmesys nukreiptas į žuvį. Pradžioje drebėdavo rankos ir kojos, kai didelė užkibdavo. Čia azartas, kaip kortuotojams. Kai įsitrauki į žveybą, tai jau liga. Sapnuoju, kaip plūdė neria“.⁸⁰ „Žvejyba – kaip alkoholizmo atmaina. Anksčiausiai keliesi, bet kokiu oru eini. Tai – viena pramogų rūšis“. „Žvejyba – kaip mergina. Reikia mylėti. Ji paslaptinga“.⁸¹ Humaniski žvejai mano, kad santykis su žuvimi turi būti garbingas: žvejys ne per jėgą turi paimti žuvį, bet per laimę sugauti. Jie smerkia žuvų badymą ir gaudyklų statymą per nerštą, smerkia nevisaprocius, kurie vienaip ar kitaip demonstruoja sunkią nemeilę gamtai/namams: teršia vandenį ir jų pakrančes, agresyviai trikdo tylą motorinėmis valtimis ir vandens motociklais, naikina žuvis elektros lauku ir pan.

XX a. pabaigoje ne visi žuvautojai žuvis valgo, daugumai ne laimikis svarbiausia. Akivaizdu, kad tikro žvejo veiklos praktinis tikslumas tebéra neatsiejamas nuo dvasinės žmogaus prigimties, todėl daugelis labiau vertina žūklės procesą, kaip pretekstą pabūti „laukinėje“ gamtoje, susilieti su ja. Ne atsitiktinai rašytojas Vladas Dautartas 1999 m. mintijo, kad eina jis prie upės „ne tiktais apie savo didžiąją žuvį galvodamas, bet paaišlgęs su ja pasikalbēti... Ta vakaro tyla tokia savaiminga, tokia

mistinė, ir taip aiškiai junti, kad čia žmogus ir Gamta gyvena vieną gyvenimą... Medžiai vakare nustoja šlamėti, upė nutyla, tiktais pliaukšteli kokia žuvis, ir labai toli girdisi, ypač rudenį ta tyla tiesiog pagaunanti, kai nutyla paukščiai, medžiai, tai neišgirsisi nei vežimo kokio, nei žmogaus, viskas nugrimzta į šventišką, *pagonišką* tylą... (kursyvas mano – aut.)“.⁸² Tokiam žvejui plūdė taps puikiu meditacijos objektu, privers susikaupti ir, kol ji pajudės, žmogus palengva atgaus pusiausvyrą tarp makrokosmos (Gamtos = Dievo) ir mikrokosmos (Dvasios). Atstatės vidinę pusiausvyrą žmogus patirs malonų dvasinės pilnatvės jausmą, īgaus stiprybęs.

Taigi XX a. pabaigoje regime dvejopą žvejų santykį su pasauly: 1) kovos už būvį santykį tarp Aš ir Tai – ką aš galiu suvalgyti. Tai naikinantis santykis. Kraštovaizdis tokiems žmonėms (kaip ir žydams) tampa tik priedu jų biologiniams poreikiams tenkinti, todėl nuėjė žuvauti jie neturi su kuo susitikti. Būdamas vienas, žmogus jaučia atsidūrės absoliučioje tušumoje, sveitimimo erdvėje. Tada tokis ieško tokio ir bando tušumos, susvetimėjimo baimę slopinti alkoholiu, nuo kurio juslės tik dar labiau atbunka. Dievas pasislepia. 2) Dialogo santykį tarp Aš ir Tu – upė, Tu – medi, Tu – saulėlydi, Tu – paukšti, Tu – žuvele ir daugybe kitų Tu, kurie egzistuoja patys sau, anapus žmogaus, tačiau dialoge atsiveria žmogui visa savo būties pilnatvė. Žvejo dialogas su upė yra žmogaus realus asmeninis susitikimas su pasauly, su Dievo pasauly, pirmapradis *tiesioginis dialogas su Dievu*. Tai – religinis santykis, nes Jame nėra jokio tarpininko.⁸³

Faktas, kad Lietuvoje egzistuoja tam tikra grupė pirmapradžių žmonių, kurie nėra nutraukę realaus ryšio su pasauly, kurie praktikuoja tam tikrą veikimo (žuvavimo aktas) ir mastymo (tiesioginis dialogas su Dievo pasauly) sistemą, akivaizdžiai liudija, kad krikščionybei per šešis šimtmecius nepavyko visiškai sunaišinti autentiško lietuvių religingumo, teikiančio individui būties orientacijos struktūrą ir atsidavimo („patraukimo“) objektą.

Žmogaus „patraukimas“ (t.y. neįsisąmonintas poreikis, aistra) būti prie vandens (žuvauti) visais laikais amžininkų buvo pastebimas ir vertinamas kaip jo esminis žmogiškasis faktorius. Užtat apie visiems žinomą seną žvejų žmonės šnekėjo: „Tas prie ežero (upės) dar nueina“ arba „To jau prie ežero nebematyi“. Tai reiškė, kad žmogus dar stipros arba jau nebepaeina. Panevėžio r. Krekenavos žvejys Jonas Graževičius mirė sulaukęs arti 100 metų ir iki pat gyvenimo galo eidavo su meškere prie Nevėžio. Būdavo, pusę kelio nuėjės seneliukas atsigulęs pamiegos, ir eina toliau.⁸⁴ Todėl jei prie vandens kaimiečiai pamatydavo žmogų „be patraukimo“, imdavo svarstyti: „Valgyt, matyt, nebeturi ko, tai ir eina prie ežero“.⁸⁵

XX a. pabaigoje žvejyba labiau „sirgo“ iš kaimų kilę miestų gyventojai, dėl objektyvių aplinkybių ilgesnį laiko tarpą atskirti nuo vandens. „Jei aš negaunu savaitę išeiti meškerioti, tai sergu. Žmogus prie visko pripranti. Liga čia yra“.⁸⁶ „Čia jau liga. Visą savaitę svajoju. Jei nenuvažiuoju kokį savaitgalį – pravaikšta“.⁸⁷ Žvejo „ligos“ simptomai sausumoje pradeda reikštis aistringu, nugalimų poreikių grįžti į gamtos stichiją. Tiktai ištrūkės iš kasdienio, utilitaraus, daiktiško gyvenimo į gamtą ir pasijutes laisvos erdvės dalimi, žmogus „pagyja“, t.y. pajunta savo gelmes, pakyla į dvasinę sritį, apmasto būties prasmę, ir kitočių vaistų nuo šios „ligos“ nėra. Žvejo „liga“ – tai žmogaus

dvasios polėkis, jo intuityvus siekimas suvokti save per pasaulį: per gamtą, vandenį, medžius, per tai, kas niekaip nepatenka į žmogaus veiklos, o tam tikra prasme ir kalbos akiratį, kas neįvaldoma, kas nesuvaldoma, kas yra anapus žmogaus. Šitas „anapus“ ir buvo vadinamas Dievu daug tūkstantmečių, ir dabar dar vadinamas. Bet krikščionybė per šešis šimtmečius šį žodį nuzulino, sukompromitavo, jis nebeišreiškia tos realybės, kuri iš esmės yra šventa realybė, dieviška realybė.⁸⁸ Todėl kai žmogus, laikantis rankose meškerę, *kalbasi* su upe, jis kalbasi su nežinomu, pasislėpusiu Dievui, nes tikra religija visada yra dialogas.

Aplinkiniai žinojo mylinčius savo darbą žvejus (profesinalus ir mėgėjus) ir titulavo taip: „aistringas žvejys“, „akuratas žvejys“ (žiemą užvesdavo valkšnas), „didelis žuvininkas“, „ekstra žvejys“, „karščiausias ribokas“, „kruvinas žvejys“ (su meškere nesiskiria), „patentuotas ribokas“, „prisiekęs žvejys“, „senas žvejys“ (visą gyvenimą praleido ant vandens), „tikras žvejys“ (gyveno iš žuvies), „užkerėtas žvejys“ (ir valtis darydavosi pats), „kietas“, „užkietėjęs žvejys“ (per sezoną apie 100 lydeku pagaudavo), „žvejys kaip velnias“, „vandens žasis“, „vandens, vandeninis žmogus“ (jis viską moka). Tokie „vandens žmonės“ dažniausiai būdavo arti vandens gimbė ir greta jo iš kartos į kartą gyvenę. Šiaurės rytų Lietuvoje juos vadino „ežeriniais“. K. Sargėda, gyv. Ignalinos r. Grybėnuose, prisiminė, kad sykį atėjo žmogus iš toliau. Žmona valė žuvį ir émė jas vardinti. Tas labai nustebėjo: „Tai žuviai dar ir vardas yra?“ Mat ne ežerinis buvo ir nežinojo“, – pakomentavo Sargėda.

Vandens žmogus. XIX a. pabaigoje žvejų amžininkai pažindavo iš saulės išbalintų plaukų, liešo, susiraukšlėjusio kaip pergamentas veido, išmirkusių rankų, subraižytų ir sužeistų kojų. Žvejo darbo diena prasidėdavo saulei tekant, todėl su tamsa jis išeidavo iš namų. Apdriskusiu, prasčiausiu turimu drabužiu, bassis, su užraitotomis iki kelių kelnėmis, sustiręs nuo rytinio šalčio, bėgdavo jis per daržus ir pievas prie upės...⁸⁹ 1904 m. Česlavas Chmelevskij rašė: „Žvejai – tai ypatinga liaudis ir savotiškai geranorišku būdu, ir išvaizda. Juos nesunku pažinti iš pirmo žvilgsnio, ypač meškeriotojus. Pavyzdžiu, tipiškas Lüksto ežero meškeriotojas – su žile plakuose, aukštas, truputį susikūprinęs – nosis, smakras ir skruostų raukšlės lyg nukreiptos į kažkokį vieną nematomą tašką, ir žiūrinčiam į ji nevalingai kyla spėjimas, kad tašku, sukaupiančiu visus idegusio, susiraukšlėjusio žvejo veido bruožus ir kartu visą jo démesį, yra ne kas kita, kaip siūbuojanti ant vandens nematoma plūdė... net jo ūseliai kažkaip ypattingai nukreipti į šonus ir žemyn, lyg gružlio ar ūsorio ūsai“.⁹⁰

Visais metų laikais žvejai dirbo ilgai, o poilsiaivo trumpai. Kasdien laiveliu plaukiojant, su bangomis kovojant, jų rankos tapdavo tvirtos, raumeningos. Tik patirtis ir vikrūs nagai užtirkindavo jiems pilną krepšį.⁹¹ Daug laiko praleisdami tarp vandens ir dangaus žvejai, stebėdami ir mastydami, išmokdavo skaiti Gamtos knygą, mėgindavo suvokti žmogaus vietą gamtoje. Ne veltui Konfucijus rašė: „Kas siekia pažinti išorinį pasaulį, tas galės džiaugtis, žiūrėdamas į vandenį“.⁹²

Sūris ir duona iš seno buvo mėgstamiausias žvejų valgis: sotus ir skanus. Grynas oras, mėgstamas darbas, saikingas valgis ir sveiki nervai lėmė žvejams ilgą gyvenimą. Netgi fizine sveikata negalėjęs pasigirti Zenonas Petruskas (g. 1919 m.) iš Tryš-

kių, Telšių r., autorei prisipažino: „Esu amžinas žvejys ir amžinas ligonis: strėnas skauda. Nunešdavau žuvies daktarui, kad duotų pažymą, o pats – ezeran“.⁹³ Nors nuo šalto oro ir vandens žvejai žvarbo dažnai, bet sirgo retai. Prisėlinus kūno ligai „prisirašyavo“ gribšerti truputį stipresnio...

Néra ko stebėtis, kad dažno žvejo buitis buvo ir yra primityvi. 1857 m. Liudvikas Kondratovičius Vilniuje kildamas į Šeškinės kalnų regėjo Nerį su geltonais ir žaliais krantais, tamsu pušyną, apsitraukusį melsva ūkana, ir senas, vargingas, be tvarkos išsimėčiusias žvejų trobeles.⁹⁴ Autorė ekspedicijų metu įgudo neklausinėdama kaime atskirti neištaigingus jų būstus. Tačiau žvejai buitimi nesiskundžia, nes tikriji jų namai yra gamta.

XX a. pabaigoje dauguma žvejų paskaito žvejybinę literatūrą, tačiau vertina ją kritiškai: „Knyginė tiesa ir lieka knygine, geriau yra praktika“. Tai – šventa tiesa. Jokios knygos neatstos išminties, kurią Dievas suraše į Gamtos knygą. Todėl religingas žmogus būties turi ieškoti ne įlindės į kokią celę, medituodamas antijuslines esybes, angelus, dvasias, kurių jis niekada nepamatys. Prof. Arvydas Šliogeris sako paprastai: „Tu išeik prie upelio, gaudyk upėtakius, žiūrėk į medį, į tą fantastišką grožį, kuris tau atsiveria, ir tik tada tu gali tikėtis, kad tau atsivers ta absoliuti transcendencija ir būtis“.⁹⁵ Na, o jeigu upėtakis užkib – tai jau visai gerai. Mūsų nelaimei, XX a. pabaigoje Lietuvos Gamtos knyga smarkiai suniokota, todėl sunkiai iškaitoma. Tačiau lietuviams ji – vienintelis pasaulyje metraščio, o sykiu ir pradžiamokslio, egzempliorius. Kol įmanoma, slebivakovime: „Kaip Danguje, taip Žemėje“ – iki prašviesės protas ir suprasime: čia mūsų Dangaus karalystė.

* * *

Susiformavusi istoriškai apibrėžtoje ekologinėje mikroaplikoje, turtingoje gamtos ištekliais, Lietuvos žvejų kultūra XX a. pabaigoje iš esmės nėra praradusi genetinio ir natūrilosofinio savo vystymosi pagrindo. Tačiau svetimų religijų ir svetimų etnosų intervencija nepaprastai deformavo visas šios senos baltiškosios kultūros sudedamasių dalis: visuomenę, žvejų, ichtiofauną, kraštovaizdį. Nepakitusi liko tik žvejybos, kaip žmogaus religinio dialogo su gamtos pasauliu, sakralinė prigimtis. Šia prasme žuvavimo aktas vertintinas kaip vienas iš prosenoviškų būdų apmąstyti transcendenciją, įsiجاusti į tai, kas yra „anapus“ žmogaus, nes žmogus, jo egzistavimas turi prasmę šioje žemėje tiek, kiek jis sugeba suvokti, kad jis nėra vienišius, nėra pasaulio pagrindas ir centras, o yra tik gamtos dalis. Žmogus neturi teisės laikyti savęs pasaulio tikslu, kaip skelbia iš judaizmo išsirutuliojusi krikščioniškoji metafizika: žmogus esąs Dievo paveikslas, taigi – aukščiausioji vertybė, todėl viskas yra dėl jo, jis turi teisę naikinti, viską valgyti be jokių skrupulų.⁹⁶

Atotrūkis nuo gamtos pasaulio kliudo žmogui suvokti savo gyvenimo prasmę, todėl bandydamas atsakyti į egzistencinius klausimus ir XX a. pabaigoje lietuvis veržiasi sugrįžti į gamtą, dažnai – su meškere. Akivaizdu, kad žuvavimo aktas tiek, kiek jis yra žmogaus individualus moralinis imperatyvas gamtoje matyti dialogo partnerį, kiek jis yra tylus, juslinis būties prasmės ieškojimo kelias, apima žmogaus dvasios lygmenį, kuris iš tirkrijų susijęs su autentiška baltų pasaulėjauta. Šia prasme žuvavimą galėtume prilyginti malda arba, kitaip tariant, *igimtam*

dvasios poreikiui semtis stiprybės iš to, kas *gimta*. Šis santykis yra dieviškos kilmės, todėl nedera jo vadinti nuodėme. Betarpiškame žmogaus sąlytyje su Tėviškės gamta šešis šimtmecius prarusenusi baltiškosios pasaulėjautos kibirkštélė yra reikšminiausias žvejų įnašas į Lietuvos kultūrą.

NUORODOS:

1. Vladislavas Sirokomlė (Liudvikas Kondratovičius) 1857 m. rašė, kad žvejyba, o būtent visoje Lietuvoje garsios Trakų seliavos, kurį gausiai sugaunama didžiuojuose ežeruose, uždarbio karaimams neduoda, nes ežerai priklauso iždui ir yra jo išnuomoti. Vietos gyventojai galė keletą žuvų sau maišauti tik meškeire ar nedideliu tinklu. Pagrindinis karaimų pragyvenimo šaltinis – daržai. Žr.: Kraštas ir žmonės: Lietuvos geogr. ir etnogr. aprašymai (XIV–XIX a.) / Parengė J. Jurginiš A. Šidlauskas. – Vilnius: Mokslas, 1983. – P. 126.
2. Trakų apylinkių žvejai žuvį šaukė lenkiškai ir lietuviškai, nes tikėjo, kad „yra ir lenkiška, ir lietuviška žuvis; mišrūs žmonės ir mišrios žuvys“. Žr.: Znamierowska-Prüfferowa M. Folklor rybaków // Ethnographica. – Wilno, 1937. – S. 31–32.
3. Mardosa J. Tautinių santykiai Lietuvos Respublikos kaimuose ir miesteliuose 1920–1940 metais // Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. – Vilnius: Mokslo aidai, 1999. – P. 100.
4. ES, b. 2132, l. 12. Inf. Emilijus Stašauskas, g. 1926 m. Lazdijų r., Meteliai. Užr. 1999 m.
5. ES, b. 1570, l. 34. Inf. Algis Deržinauskas, g. 1962 m. Biržų r., Kirdonys. Užr. 1992 m.
6. Kuperis Dž. F. Medžiojotas. – Kaunas: Šviesa, 1986. – P. 202, 207.
7. Rозанов В. В. В темных религиозных лучах. – Москва: Республика, 1994. – С. 197.
8. ES, b. 1648, l. 76–77. Užr. 1993 m.
9. ES, b. 1650, l. 37. Inf. Alfonsas Andrikonis, g. 1914 m. Anykščių r., Rubikių k. Užr. 1994 m.
10. ES, b. 1570, l. 16. Inf. Jonas Dainys, g. 1906 m. Zarasų r., Vėdarių k. Užr. 1992 m.
11. ES, b. 1570, l. 39. Inf. Vytautas Sogaitis, g. 1941 m. Ukmergėje. Užr. 1992 m.
12. Martyno Mažvydo pirmoje lietuviškoje knygoje, išleiste 1547 m., F. Staphylus ižangoje rašė: „Daugelis dar ir dabar aiškią stabmeldystę ir vykdo, ir viešai išpažįsta: vien medžiūs, upes, kiti žalčius, dar kiti ką kita, atiduodami dieviška garbę, šlovina“. Žr.: Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Vilnius: Mintis, 1993. – P. 7.
13. Senovės žydai sielą patapino su krauju. Juhvė kalbėjo pranašui Mozei: „...nes bet kurio kūno siela yra jo kraujas, jis jo siela; todėl aš esu pasakęs Izrailio sūnumus: nevalgykite kraugo iš jokio kūno todėl, kad bet kurio kūno siela yra jo kraujas...“ Žr.: Galvydis J. Kodėl ir kaip žmonės pradėjo tikėti? – Vilnius: Mintis, 1978. – P. 190. – Cit. iš Kunigų knygos, XVII, 14.
14. „Aš esu kelias, tiesa ir gyvenimas. Niekas nenucina pas Tėvą kitaip, kaip tik per mane“ (Jn 14, 6) // Šventasis raštas. Naujas testamentas. – Vilnius: Vaga, 1992. – P. 247.
15. Valančius M. Raštai. T. 2. – Vilnius: Vaga, 1972. – P. 363, 395.
16. Rodziewicz G. Rybactwo na Litwie // Wiśla. T. IX. – Warszawa, 1895. – S. 93.
17. Vytautas Gražys, g. 1923 m., gvy. Anykščių r., Mičionyse, sakė: „Religingi eida vo sekmadieniais bažnyčion, o bedieviai – žuvauti ir medžioti“ – ES, b. 1967, l. 26. Užr. 1996 m.
18. Braižys B. [Petrulis J.]. Žvejyba Pyvesoje // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1942, Nr. 30, p. 50.
19. „Lietuvių, būdami pagony, tikėjo tą patį Dievą, kaip ir krikšcionys. Krikšcionybė tik pridėjo dar vieną Dievą – Kristą“, – rašė savo dienoraštyje džukas Vaclovas Balevičius. Žr.: Margionys / Sudarytojas H. Gudavičius. – Marcinkonys, 1998. – P. 76.
20. Lot. religio „rišimas (dievybės burtais)“ // Jokantas K. Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius: Aidai, 1995. II leid. – P. 856. – Religija „pririša“, „suriša“ mikrokosmosą (žmogaus Dvasia) su makrokosmosu (Kūrėju=Dieu=Tėvu=dangiškuoju Tėvu=Jahve=Absoliutu=Begalybe).
21. Elionas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. Žuvys // Mūsų tautosaka. T. 5. / Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. – Kaunas, 1932. – P. 50.
22. Martinaitis M. Lietuvių mediniai dievai // Menotyra. – 1994, Nr. 1, p. 29.
23. Granauskas R. Duonos valgytojai. – Vilnius: Vaga, 1989. – P. 5–37.
24. Fojerbachas L. Krikščionybės esmė. – Vilnius: Mintis, 1985. – P. 175.
25. ES, b. 1856, l. 29. Užr. 1995 m.
26. Kai per privalomas bažnytinės šventes galmistras Teofilis Strankauskas (g. 1927 m.) neidavo žvejoti, visa brigada būdavo priversta švesti, nes nebuvu kam uždėti valkščių. Valdžia už tai jam nubraukdavo ketvirčio premiją. – ES, b. 2132, l. 32. Lazdijų r., Meteliai. Užr. 1999 m.
27. Fojerbachas L. Min. veik. – P. 172.
28. Manoma, kad mokymas apie „švarą“ ir „nešvarą“ maistą, pas žydus gavęs pavadinimą „košeris“ ir „trefa“, yra nežydiškas. Bibliojo rašoma, kad jau Nojus, priūdamas į savo laivą gyvūnus, suskirė juos į „švarius“ ir „nešvarius“. Vadinas, tai yra arī mokymas. Žr.: Rозанов В. В. Европа и евреи. – С.-Петербургъ, 1914. – С. 30.
29. Johnson P. Žydų istorija. – Vilnius: Aidai, 1999. – P. 233.
30. Rозанов В. В. Люди лунного света. II изд. – Москва, 1990. – С. 13.
31. Šabo (ramybės) dieną žydai švenčia kiekvieną šeštadienį. Šabas prasideda penktadienio vakarą, likus 18 minučių iki saulės nusileidimo, ir baigiasi šeštadienio vakarą, danguje pasirodžiu trims pirmosioms žvaigždėms, arba maždaug 40 minučių po saulės laidos. Naktis tradiciškai skiriamas sutuoktinį lytiniam geismui tenkinti. Žr.: Еврейские праздники. – Москва, 1990. – С. 6–8.
32. Mato ir Markaus evangelijose rašoma, kad pirmą sykį Jėzus pamaitino 5000 žmonių 5 kepalėliais duonos ir 2 žuvimis. Kai visi pasisotino, buvo surinkta 12 pilnų pintinių likučių. Antrą sykį Jėzus pamaitino 4000 žmonių 7 kepalėliais duonos ir keliomis žuvimis. Žr.: Šventasis raštas. Naujas testamentas. – P. 55 (Mt 14, 17–21), 57 (Mt 15, 32–38), 106 (Mk 6, 38–44), 109 (Mk 8, 5–9), 265 (Jn 21, 5–14).
33. Tėn pat. – P. 36 (Mt 6, 25–34).
34. Raidžių simboliškam aiškinimui pamata davė II a. krikšcioniams atėjusi į galvą ir Tertuliano suformuota mintis apie žmogaus atgimimą pašventintame vandenye, kuris panardintam į ji negyvam žmogui logo galia suteikia naują gyvenimą. Žr.: Antikos žodynai. – Vilnius: Alma littera, 1998. – P. 205, 549.
35. Šventasis raštas. Naujas testamentas. – P. 37 (Mt 7, 10–11).
36. Lietuviai Pelenų dienos ir pusiaugavėnio papročiuose net nemini žuvų, o tik silkes. Pavyzdžiu, apie Šiaulių Pelenų dienos pirmoji viešnė, prisirūsiu silkės galvą prie siūlo, vilkdavo ją per slenkstį sakydama: „Cia, cia, cial!“. Kupiškio apyl. Pelenų valgydami silkes mesdavo jas per pirkios aukštini: kas pataikys silkę per aukštini užmesti ant lubų, tam toji silkė atiteks. Elgeta, gavėnijo užklaustas, kur buvęs, kas girdėti, atsakydavo: „Va, tai gal nežinojot, kad Kanapinis su silke apsiženijo...“. Žemaičiuose gyvavęs paprotys Pelenų dieną „vežti silkes“: susidarydavo iš 12 žmonių kaukėtų „žydų“ grupė ir eidavo iš vieno kiemo į kitą. Atėjė tuo įritindavo į gyvenamają patalpą kaladę ar sunkų akmenį sakydami, kad tai silkes atvežę. Jei šeimininkai jų gerai nepavaisiandavo, jie tas „silkes“ palikdavo. Kadangi vienam žmogui neįmanoma išmesti lauk tokį daiktą, užtai kiekvienas buvo priverstas vaišinti, kad tas „silkes“ išmestų lauk. Taip buvo galima „nupirkti silkes“. Obelių apyl. tikėta, kad tų namų, kur buvo paliktos „silkes“, laukia nelaimingi metai. Viduklėje tikėta, kad pusiaugavėnėj, kai Silkius verčiasi per galvą, trečiadienį pas varpinyčią sninga silkėmis. Pusiaugavėnyje su silke buvo buriamas: padėjus ant pirsto žiūrima, kuri pusė nulinks: jei galva, tai bus sunkus pavasaris, jei uodega – sunkus ruduo (Višakio Rūda), jei nusveria galva – pirmoji gavėnios pusė bus sunkesnė už likusią (Alvitės) // Balys J. Min. veik. – P. 105–106, 108, 110.
37. Sūryme laikomos žuvys nustoja daug baltyminių ir aromatinų–skoninių medžiagų, kurios pereina į sūryma ir žusta. Riebalai yra vertingiausia silkės dalis tiek kaloringumo, tiek skonio atžvilgiu. Tačiau jei silkės laikomos aukštésnėje kaip –18°C temperatūroje, dalis riebalų iš silkių išsilydo. Sausai laikomų silkių riebalai oksiduoja oru deguoniimi, ir jos rūdyja Žr.: Bucevičiūtė A. Žuvies ir jos produktų ydos. – Vilnius, 1972. – P. 28, 35.
38. Bronius Antanaitis (Vaikystė Oreliuose. – Vilnius, 1992. – P. 145) rašė, kad Kris-taus giminimo garbei Advente buvo try baltų pasninkų dienos (pirmadieniais, antradieniais ir ketvirtadieniais buvo leidžiamas valgyti pieniškus valgius) ir try dienos sausų (trečadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais žmonės maitinosi duona, alejumi užkulta sriuba, silkėmis, virtomis ar keptomis bulvėmis ir daržovėmis: svogūnais, raugintais kopūstais, aguonais ir kanapių grūdų pienu, ropėmis, griežčiais. Mėsiškus valgis valgė tik šventomis dienomis – sekmdieniais..
39. „Po 7 savaitės trukusio gavėnijos pasninko pastebėjau, kad tévai gerokai pasikeitė, kad kelionė geležiniu tiltu jiems pakenké. Idube mamos skruostai pagelto, veido kaulai išsišovė, apie akis atsirado tamsūs ratilai. Mama, be bažnyčios skirtų pasninkų, dar pati nuo savęs prideda laisvo badavimo priemonių. Gavėnios metu ji daug meldési. Vakare, visiems sumigus, ji, parpuolusi ant kelio, ašarodama dar ilgai poteriavo. O tétei vienam reikėjo visus darbus dirbt. Vienas kasdien važiuoja milkius kirsti, o kiek kitokį darbų gulė ant jo pečių... Tokiems darbams reikėjo gero, stiprus maisto, o ne sauso pasninko. Gaila buvo tévu, o ypač – gerosios mamos“, – rašė Bronius Antanaitis // Tėn pat. – P. 158–159.
40. „Jei gerai būtų žuvauti, visi žydai žuvautų“, – sakė Antanas Čižauskas (g. 1926 m.) iš Metelių, Lazdijų r. – ES, b. 2132, l. 28. Užr. 1999 m.
41. Znamierowska-Prüfferowa M. Rybacy – ludzie zapomniany (Odbitka z Alma Mater Wilnensis). – Wilno, 1935. – S. 10.
42. ES, b. 2132, l. 47. Užr. 1999 m.
43. Kaplanas I. Spalvos // Šiaurės gėlės / Sudarė E. Zingeris. – Vilnius: Vaga, 1997. – P. 270.
44. Gojais (hb. goi) žydai paniekinamai vadino krikšcionis. Tai reiškė – tamsus, prastas žmogus. Žr.: Lietuvių kalbos žodynai. T. 3. – Vilnius: Valst. politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956. – P. 479.

45. Fojerbachas L. Min. veik. – P. 172.
46. Очерки домашней и общественной жизни евреев, ихъ верования, праздники, обряды, талмудъ и кагаль / Сост. Алексеевъмъ А. А. – Новгород, 1882. – С. 41.
47. Pasakojama, kaip sykį žydelis, prisigaudės Siesikų ežere karšiu, éjo namo. Jí pamaté ponas Daugėla, ir jam kilo įtarimas. Klausia, kodél tas gaudé žuví jo ežere. Žydas sako: „Ui, ponuli, šitu karšiu rudos akys, o iš tamstos ežero – šviesios. È cia iš Šimkūnų ezero” // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 81, b. 413, l. 3. Inf. A. Ruzgas, g. 1905 m. Užr. N. Stanevičiuté, 1972 m.
48. ES, b. 1650, l. 39. Inf. Alfonsas Andrikonis, g. 1914 m. Anykščių r. Rubikių k. Užr. 1994 m.
49. Valstybinių vandenų nuomavimo sąlygos. – Kaunas, 1923. – P. 17, § 37.
50. Dabar jau uždumbliéjusį ezerą prie Skapiškio, Kupiškio r., vienu metu nuoma-vosi stambus ūkininkas Gužas, kuris žuvaujančius vaikę su šautuvu. Apylinkių žmonės jo bijojo. „Jei kas vogčia būdavo ipuls nuo kranto, ir viskas”. – ES, b. 1650, l. 2. Inf. Julijonas Rimavičius, g. 1923 m. Užr. 1994 m.
51. ES, b. 1648, l. 52,57. Inf. Juozas Žebrauskas, g. 1918 m. Užr. 1993 m.
52. ES, b. 2132, l. 46. Užr. 1999 m.
53. VUB RS, f. 81, b. be Nr., l. 2. Inf. Juozas Šeštokas, g. 1905 m. Užr. Egidijus Šatavicius, 1992 m.
54. Škerys A. Lietuvos miškai ir jų tikis. Atspaudas iš L.K.M. Akademijos Metraščio V tomo, II dalis. – Roma, 1970. – P. 462, 463.
55. Sinkevičius Ž. Advento metu žuvų Meteliuose netrūksta // Alytaus naujienos. – 1998 12 24, Nr. 250 (8854), p. 15.
56. Vyčius K. Mažai kas pasikeitė // Valstiečių laikraštis. – 1999 02 20, Nr 14 (7791), p. 8.
57. Piškinaitė-Kazlauskienė L. Žvejybos istorijos apybraižos. – Vilnius: Diemedis, 1998. – P. 98.
58. ES, b. 1570, l. 20. Užr. 1992 m.
59. ES, b. 1569, l. 161. Užr. 1992 m.
60. ES, b. 1650, l. 63. Užr. 1994 m.
61. ES, b. 1701, l. 4. Inf. Luka Kirsanovič, g. 1956 m.
62. ES, b. 2069, l. 5. Užr. 1998 m.
63. ES, b. 240, l. 45. Inf. Jonas Vaišnoras, g. 1895 m., Utenos r., Šeimatišties apyl. Užr. Veronika Gasiūnienė, 1969 m.
64. ES, b. 1650, l. 5. Inf. Julijonas Rimavičius, g. 1923 m. Kupiškio r., Skapiškis. Užr. 1994 m.
65. ES, b. 1650, l. 28. Inf. Juozas Mačiūnas, g. 1928 m., Panevėžio r., Krekenava. Užr. 1994 m. .
66. ES, b. 240, l. 102. Inf. Juozas Karvelis, g. 1922 m., Akmenės r., Papilė. Užr. Genovaitė Karvelytė, 1970 m.
67. ES, b. 240, l. 93. Inf. Dominykas Kulvelis, g. 1895 m., Akmenės r., Žilių k. Užr. Nijolė Žimkutė, 1970 m.
68. ES, b. 1650, l. 64. Užr. 1994 m.
69. ES, b. 1647, l. 32. Inf. Vytautas Urbelionis, g. 1956 m., Vilnius. Užr. 1993 m.
70. ES, b. 1570, l. 5–6.
71. „Aš gal negaudyčiau žuvies, jei ji réktų”, – saké meškeriotojas iš Alytaus. – ES, b. 2033, l. 27.
72. ES, b. 1650, l. 32. Užr. 1994 m.
73. „Visi žvejai meluoja”. – ES, b. 240, l. 175. Marijampolės r., Amalviškių k.; „Pirtyje žvejai pažinsi iš melynių ant rankų. Kai jis nori parodyti, kokio dydžio žuvį sugavo, nuolat muša sau delno briauna tarp peties ir alkūnės”. – ES, b. 2070, l. 6. Jurbarko r., Padubysio II k.; „Ant žvejo alkūnės sąnario yra mazolis, nes, jei paklausiai, kokia žuvį paleidai ar pagavai, jis kirs kita ranka per sąnarij ir pasaky: „Stai tokiai!” – ES, b. 1648, l. 77. Kauno r., Babtai.
74. ES, b. 1647, l. Inf. Osvaldas Daškus, g. 1933 m. Joniškio r., Žagarė. Užr. 1993 m.
75. ES, b. 1647, l. 68. Užr. 1993 m.
76. ES, b. 1570, l. 36. Inf. Vytautas Sogaitis, g. 1941 m., Vilnius. Užr. 1992 m.
77. ES, b. 1647, l. 31. Inf. Vytautas Urbelionis, g. 1956 m., Vilnius. Užr. 1993 m.
78. ES, b. 1650, l. 59. Inf. Antanas Galaunė, g. 1922 m., Kaunas. Užr. 1994 m.
79. ES, b. 1569, l. 148, Inf. Kaubrienė, Kretingos r., Kartena. Užr. 1992 m.
80. ES, b. 1650, l. 32. Inf. Vytautas Šulskis, g. 1931 m., Panevėžys. Užr. 1994 m.
81. ES, b. 1570, l. 72. Inf. Egidijus Čepulis, g. 1969 m., Joniškio r., Beržininkų k. Užr. 1992 m.
82. „Pasikalbėti su upe”... Su V. Dautartu kalbėjosi H. Gudavičius // Šalčininkis. – Alytus, 1999 m. kovas, p. 1, 3.
83. Jei atsiranda tikėjimo, arba dialoginis, santykis su upe, tame jau yra ir santykis su Dievu. Negalima sueti i tikrą, dialoginį santykį su upe ir kartu neiti i santykį su Dievu. Tai yra tas pat – jei tu atsiveri dalktui, tu atsiveri ir Dievui, kuris tiesiogiai niekada nėra matomas. Negalima atsiverti pačiam Dievui: jei Dievas pasirodo kokiui nors atskiru nuo pasaulio pavidalu, tai iš esmės yra stabas. Dievas gali atsiverti tik per pasaulį. Dviasios ikykis vyksta ne pačiamė žmoguje, bet tarp žmogaus ir to, kas yra ne jis, t.y. pačiamė intensyviausiamė santykje su pasauliu. Tai gali būti net veiklos santykis. Žr.: Dievas – tai intensyviausioji tikrovė / Prof. Arvydas Šliogeris apie Martiną Buberį // Nuo Kierkegoro iki Kamiu. – Vilnius: Pradai, 1997. – P. 252–255.
84. ES, b. 2068. I. 12.
85. Andriusevičius J. Žvejyba Šylio ežere // Kraštotyra. IX knyga. II dalis. – Vilnius: Mintis, 1979. – P. 72.
86. ES, b. 1649, l. 43. Inf. Juozas Mickevičius, g. 1913 m. Užr. 1993 m.
87. ES, b. 1647, l. 29. Inf. Vytautas Urbelionis, g. 1956 m., Vilnius. Užr. 1993 m.
88. Prakalbinti pasislėpusi būties stebuklą / Prof. Arvydas Šliogeris apie Martiną Heidegerį // Nuo Kierkegoro iki Kamiu. – P. 137.
89. Rodziewicz G. Min. veik. – P. 94–95.
90. Lietuvos mokslo akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 78, b. 213, l. 30. – Vilniaus prekybos rūmu archyvas. 1904 m. mokslinės ekspedicijos Šiaurės-Vakarų krašto vandenims tirti medžiaga.
91. Vasiliauskas P. Žveju kaimelis – Karkliškiai // Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis. – Vilnius, 1987. – P. 124, 126–127.
92. Konfucijus. Apmastrymai ir pašnekesiai. – Vilnius: Pradai, 1994. – P. 87.
93. ES, b. 1569, l. 129. Užr. 1992 m.
94. Kraštas ir žmonės. – P. 141.
95. Prakalbinti pasislėpusi būties stebuklą / Prof. Arvydas Šliogeris apie Martiną Heidegerį. – Min. veik. – P. 140.
96. Ten pat. – P. 144.

The role of fishermen in Lithuanian culture

Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

Up until the World War II the system of the waters' rent was in operation in Lithuania. About 240 thousand members of Jewish community had the right for fishery rent on the waters of the state as well as of private traders. Fish market was under the control of Jews. Poor and landless peasants of various nations used to be employed as fishermen by leaseholders of the waters. The coast inhabitants would catch fish for Jews by means of their own implements on „the half” (half of the catch would remain for the fishermen). Fishermen and „half-catchers” used to be regarded as „Jewish manservants” by agriculturists and, therefore, they were looked upon as people of low social prestige. Jews used to be treated as the source of their income by fishermen.

Some of the people were engaged in fishery because of their economic necessity while others had a calling for it. The psychological reason of the latter was their desire of doing the work in the open air. Man's feelings and mind calms down and the heart becomes full of peace in the presence of nature. Nature was respected by fishermen. It was shrouded by the halo of sacredness. This allows us to insight the relicts of the authentic (pagan) world perception in the culture of fishermen. Direct dialogue between man and God's world was neglected by Christianity because of its wish to intersperse Jesus Christ, God's son between man and God, whereas fishermen had a belief according to which an encounter with a priest necessarily would call for a misfortune in their fishing.

Hard life was lived by families of fishermen. Women did not like their husbands' occupation and called it „a disease of lazy bones”. Although during the Soviet years the prestige of the profession of fishermen was raised the spirits became widespread among fishermen. For this reason women and fishermen remained in the opposition. Yet, at the end of the 20th century the number of fisherwomen increased.

Although twentieth-century culture of fishermen of Lithuanian has not been deprived of the genetic and natural phylosophy development background to this day, nevertheless, its every component part: society – fishermen – ichthyofauna – landscape was deformed by the invasion of foreign ethnoses and religions. Only the sacral nature of fishing as an encounter between man and God's world remained untouched. The act of fishing as much as it coincides with man's individual moral imperative of considering nature as his partner in a dialogue with him, as much as this dialogue is a quiet, sensual way of the search for the essence of his existence it can be equalled to man's spiritual level which is really in a close relationship with the ancient Baltic world perception.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Gauta 2000 07 17, įteikta spaudai 2000 12 11

DRABUŽIŲ KELIONĖS

Kailiniai

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

Objekto: ypač prašmatnus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dėvėtas drabužis – kailiniai. Tikslas – išsiaiškinti šio apdarų tipą savitumus, paplitimo zonas, išnagrinėti abipusį Rytų–Vakarų kontakto poveikį. Tyrimo metodai: istorinis lyginamasis, tipologinis, sisteminis, retrospekcija. Išvados: kailiniai pamušti drabužiai į Europą (taigi ir Lietuvą) „atkeliavo“ iš Rytų ir tapo prabangiu, aukšta luomą liudijančiu apdaru, ypač Renesanso laikotarpiu; pamažu šis apdaras „demokratėjo“ ir tapo būdingas liaudies dėvėsenai; nagrinėjant kailinių „keliones“, rytietiškų ir vakarietiškų kostiumų formų sąveiką, išryškėja ir platus kultūrinių įtakų kontekstas, nepanašių kultūrų jungiamieji ryšiai.

Šilto viršutinio apdarų pavadinimas *kailiniai* pakankamai velyvas. Senuosiuose XIV–XVII a. šaltiniuose minima išimtinai *šuba* (1, 68). Šis pavadinimas kildinamas iš turkiško *džuppa*, o tasai savo ruožtu – iš persiško ar arabų *jubba*. Minėtų pavadinimų drabužių formos – pakankamai įvairios. Pavyzdžiui, *džuppa* – tai trumpas, trumpomis rankovėmis, kailiu pamuštas apdaras, dėvimas po didele šuba arba apsiaustu (2, IV, 339). Tikėtina, kad tai naujesnis kailiu pamušto drabužio pavidalas. O archajiškesnė *jubba* – ilgas dra-

bužis ilgomis rankovėmis (3, 336). Kad ir skirtingo ilgio bei kitokiomis rankovėmis, *šuba*, *džuppa* bei *jubba* – gimininkai apdarai, dengti damastu, brokatu ar gelumbe ir pamušti sabalų, kiaunių, lūsių, šermuonelių kailiu, dėvimus būtinai plauku į vidų (1 pav.).

Tie išimtinai reti atvejai, kai kailinių kailių išversdavo į viršų, būdavo susiję su tam tikromis maginėmis apeigomis, žvérių pavaizdavimu. Ypatingą požiūrį į išverstus kailinius nusako beveik iki mūsų dienų užsilikę posakiai: „Aš tavęs tiek tebijau, kiek išverstų kailinių“; „Kailinius išvertęs baido“ (4, 52). Buvo laikoma, kad nepadoru vilkėti kailinius ir nedengta oda į viršų, todėl istoriniuose dokumentuose *skrandos* minimos tiktais kaip vadinoamojo žemesniojo luomo (ne turinčio jokių pilietinių teisių), valstiečių apdarai, ir jos vadinos kožuchais (5, XXI, 231).

Vakarų Europa susipažino su šubomis didžiosios ekspancijos į Rytus – kryžiaus karų – metais. Italijoje prigijo pavadinimas *giuppa*, o Prancūzijoje – *jupe*. Tobulėjant kirpimo meistriškumui bei kylant viduramžių visuomenės gerovei, čia radosi vis daugiau ir vis įvairesnių pavidalų drabužių, pamuštų kailiu, kurių formos gerokai nutolo nuo originalių rytietiškų pavyzdžių. Tai rodė jaunos ir veržlios europietiškos

1 pav. Turkų muftijus, vilkintis šermuonelių kailiu pamušta šuba. XVII a. // Habitus variami gentum. II 50.

2 pav. Vyriški *houppelande* XIV–XV a. // Boucher F. A History of Costume in the West. – New York, 1987.

3 pav. Michaelis Ostendorferis, Bavarijos hercogas, dėvintis *schaube*. 1545 m. // Von Boehn M. Die Mode. – München, 1976.

4 pav. J. Del Monte. Povilas Algidmantas Alšeniskis (su *chamarre* arba *schaube*). XVI a. vid. // Adomonis T., Čerbulėnas K. Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. – T. 1. – Vilnius, 1987.

5 pav. Albertas Vaitiekus Radvila (XVII a. pieš. pagal XVI a. portretą) // Šinkūnaitė L. XVII a. Radvilų portretai. – Kaunas, 1993.

6 pav. Žygimantas Augustas, vilkintis šuba, dengta itališku raštuotu brokatu. Miniatiūra iš „Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich“ // Bartkiewicz M. Polski ubior do 1864 roku. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979.

kultūros išradingumą ir kūrybingumą. Pavyzdžiui, apie 1360 m. atsiradęs ir maždaug iki XV a. antrojo dešimtmečio išsilaiķes viršutinis apdaras *houppelande* (pr.) iš esmės buvo kuriamas šubos principu: viršus dengiamas audiniu, o vietoje pamušalo naudojamas kailis. Štai Provансo dvaro išlaidų rejestre minima, kad pirkta 12 079 voverių kailiukų krūtinėlės, skirtos 6 *houppelande* ir 6 apsiaustams (2 pav.). Kitą mėnesį tuose pačiuose rejestruose minima 1 066 voverių kailiukų krūtinėlių *houppelande* apsiuvimui (6, 60).

Sudėtingo ir prašmatnaus *houppelande*, kaip ir kitų panašaus tipo viršutinių pamušinių drabužių kirpimo, siuvinimo bei stilistinio sprendimo savitumas liudija specifinę europietišką požiūrį į apdarą. Tačiau per visą Europos kostiumo istoriją vyko beveik nuolatinis tam tikrų idėjų iš Rytų skolinimas ir perdibimas. Tarkime, toks apdaras tipas kaip *chamarre* – ilgas, platus, ilgarankovis apsiaustas, pamuštas ir apsiūtas kailiu, visas dekoruotas virveliniu siuvinėjimu (prancūziškai *chamarrer* – margai dabinti; *chamarrure* – apsiūti galionu). Prancūzijoje šis drabužis apie 1490 m. į prabangų apsiaustą transformavosi iš Ispanijos piemenų avikailio skrandos, vadinamos *samarra*, kuri, tikėtina, ispanams atiteko iš maurų, t.y. arabų, o šiems – iš persų, nes persiškai šis pavadinimas skamba *dżamera*, *czamera* (7, 445; 2, I, 260). Tai ilgas viršutinis drabužis su rankovėmis ligi žemės, susegamas sagomis net iki pat kaklo ir siuvas iš įvairių audių, tarp jų ir iš aksomo, o pamušamas lūšių, voverių, miegapelių arba kiškių kailiais (pastarieji pigesni) ir apdailinamas virveliniu siuvinėjimu.

XVI a. pirmojoje pusėje ne tik Prancūzijoje, bet ir visoje Europoje *chamarre* tapo vienu iškilmingiausių kailių pamuštų vyriškų apsiaustų: platus, siekė iki kelių, siuvas iš ak-

somo, brokato ar atlaso, dabinant juos plačiomis galiono juostomis, o kartais ir spalvotais siuviniais (3 pav.). Rankovės plačios, viršutinė dalis – baliono pavidalo, tačiau nuo alkūnės jos sparninės, siaurėja. Skvernai nesusisega, tad galima matyti pamušinį kailį. Iš išorės – kailinis apkraštavimas, pereinantis į didžiulę atlenkiamą apykaklę. Šis puikus paradinis kailinis apsiaustas skirtingose šalyse gavo savitus pavadinimus (Vokietijoje – *schaube*, Anglijoje – *gown*), bet reprezentavo vieningą Renesanso idėją – „didelis žmogus dideliuose apdaruose“. Kartu su Renesanso mada *chamarre* arba *schaube* pasiekė ir Lietuvą. Ši apdarą galima matyti kai kurių Lietuvos didikų paradiniuose portretuose: Povilo Algidmanto Alšenisko, Alberto Vaitiekus Radvilos (4, 5 pav.) ir, suprantama, mūsų renesansinių valdovų – Žygimanto Senojo bei Žygimanto Augusto (6 pav.) (8, 290).

Ikonografinė medžiaga, be abejonių, liudija, kad ir Lietuvą pasiekė davo Europos spinduliuojamos stilistikos šviesa. Bet visuomet buvo ir kitas, nuo seno pramintas kelias iš Rytų, kuriuo „atkeliaavo“ dauguma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės apdarų, taigi ir siūtų su kailiais. *Chamarre* XVI–XVII a. sandūroje mūsų krašte vadinta *czamara*. Štai jos vietinis apibūdinimas: tai ilgas dvasininkų apdaras ilgomis, ligi žemės rankovėmis – taigi jis arčiau rytiškų ištakų nei renesansinės vakarietiskos mados (2, I, 260). O XVIII a., kai nei renesansinės mados, nei *chamarre* tipo apsiausto Vakarų Europoje niekas jau nebeprisimena, Lietuvoje ir Lenkiijoje jis įvardijamas kaip vietinės dėvėsenos *czamarka*. Taigi reikia manyti, kad šis drabužis yra iš archajiškesnės dėvėsenos ir atstovauja ne trumpalaikei madai, o senai tradicijai. XVIII–XIX a. *czamarka* īgauna ne per ilgas rankoves, patrumpėja, bet išlieka būdingi dekoratyviniai apsiuvai ties krū-

7 pav. P. M. Bohun. Vestuvininkai iš Oravos (vyriškis slovakiška *halene*, tapatinga *čamarkai*). 1847 m. // Zubercova M. Tisicroče mody. – Bratislava, 1988.

8 pav. Stilizuota lenkiška *čamarka*. 1863 m. // Gutkowska – Rychlewska M. Hystoria ubiorów. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968.

tine ir liemeniu. Šis apdaras jau aiškiai priskiriamas liaudiškai dėvēsenai, kuria kaip tik romantizmui atsiradus imta atidžiau domėtis. Todėl visiškai neatsitiktinai Adomo Mickevičiaus „Pone Tade” atsiranda kelios eilutės, skirtos būtent šitam drabužiui, kurį sukilio metais vilkėjo Tadas Kosciuška, kad pagerbtų dalgininkų, dalyvavusių Raclavicų mūšyje, didvyriškumą:

„.... o aš mačiau kadaise
Kosciušką, didži vadą; jis visai nepaisė
Mundierių, o čamarką paprastą dėvėjo”

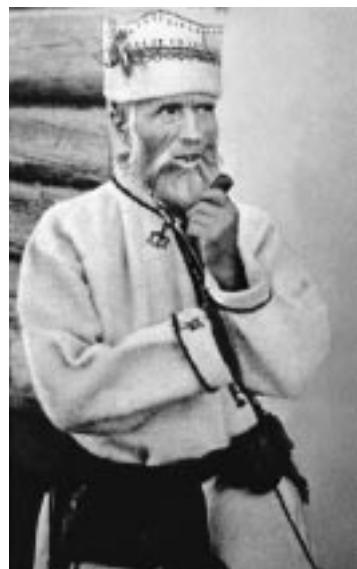
(9, 134; 10, 5).

„Tautų pavasario” periodu visoje Centrinėje ir Rytų Europoje iš skrynių buvo pradėti traukti tautinių apdarai. Šiek tiek pritaikyti tuometinei madai, jie imti demonstratyviai dėvėti kaip savitumo simbolis, siekiant įtvirtinti kiekvienos tautos teisę savarankiškai gyvoti. Atskleidė ir šių rūbų formų tapatumas: ta pati čamarka buvo vilkima kaip sava Vengrijoje, Slovakijoje, Čekijoje, Lenkijoje, Lietuvoje (7, 8 pav.) (11, 70). Tokiu būdu ilga čamarkos kelionė per erdvę ir laiką pasiekė XIX a., o jei atidžiau pažvelgtume į baltarusių – artimiausią kaimynų ir buvusios bendros LDK valstybės gyventojų – tautinį kostiumą, kur užsiliko daugiau nei pas mus archajiskiausią formą, tai panašaus tipo drabuži, tik vadinamą *svitka*, aptiktume dėvėtą net iki 1920 m. (9 pav.). Tai žieminis chalatinio kirpimo (ir, matyt, todėl vienodas abiem lytim), su būdingu įstrižu skvernu priekyje apdaras, puošiamas spalvotomis dekoratyvinėmis virvelėmis, kutais, siuvinėjimais, bet visiškai praradęs kailinį pamušalą (12, 453).

Grįžtant prie pasakojimo apie kailius, kurie nuo seno dėvėti Lietuvos teritorijoje, vėl tenka prisiminti šubą – iškilmingiausią, brangiausią ir ne tik reprezentaciškiausią, bet ir būtiniausią mūsų klimato sąlygomis drabuži. Istoriniai dokumentai – inventorių sarašai, bylos, testamentai – liudija, kad iš kitų apdarų šubos, dėvėtos mūsų bajorijos (valstiečiams jos buvo nepasiekiamos), pasižymėjo brangumu ir puošnumu (10 pav.). Todėl, surašant kokį nors plėšimo, o ir dovanojimo aktą, šubos įvardijamos pirmiausia – kaip šeimininko turtinės padėties ir prestižo simbolis.

Iš tiesų, savo išvaizda, savo apdaru atitiki bajoro socialinį statusą buvo nelengva net pinigingam. Be luominių įstatymų, būtent neįkandamos kainos gynė bajoro kostiumą nuo kitų luomų pasikėsinimo. Šia prasme šuba „pirmaavo”. Reali tokio apdaro kaina, jo īvaizdis keldavo savininko pasididžiavimą.

Kartu tai buvo pavydo ir pažeminimo objektas kitiems. Čia drabužis virsavo puošmena, privilegija, socialinio išskirtinumo priemone, tad patogumas nebuvo svarbiausias dalykas. Apdaro unikalumas ir nepasiekiamumas reiškė to meto *idée fixe* – reguliuoti ir riboti žmonių elgseną tam tikrais luominiais reisais. Kuriant tokį drabužių formas, jų pavidał lémė ne tiek funkcijos ar logikos dėsniai, kiek tam tikras standartas, dominuojančios visuomenėje tradicijos ir amatininkų, neretai virstančių tikrais menininkais, meistrystė.

9 pav. Baltarusiška *svitka*. XX a. pr. // Romanюк M. Беларускае народнае адзенне. – Мінск, 1988.

10 pav. Damastu dengta šuba su didžiule kailine apykakle, surišta šilkiniiais raiščiais. XVI a. I pusė (iš Sapiegų portretų kopijų) // Gutkowska–Rychlewska M. – Min. veik.

11 pav. Tikėtina, kad ir LDK bajorės dabinosi panašiomis šubomis, kaip čia vaizduojamoji Prūsijos ponia. // Vecellio C. Habiti antichi et moderni di tutto il Mondo. – Venice, 1598.

12 pav. Lenkų kostiumologė M. Gutkowska-Rychlewska (min. veik.) rašo, kad šioje graviūroje (kartojančioje 11 pav.) pavaizduota Poznanės bajorė // Pagal graviūrą iš Weigel H. Habitus praecepuorum populorum, tam virorum quam foeminarum singulari arte depicti. – Nürnberg, 1577.

LDK bajorų turto sąrašuose šubos įkainojamos nuo 3 kapų lietuviškų grašių (pavyzdžiu, *jeisko* gelumbe dengta, triušio kailiu pamušta) iki 8 kapų grašių (melsva *lunsko* gelumbe dengta, neįvardytu kailiu pamušta, bet turinti 14 sidabro sagų, o tai neabejotinai dvigubai pakelia jos kainą). Minima ir 16 kapų grašių kainavusi lapių kailiu pamušta, itališka juoda gelumbe dengta ir paaukuotomis sidabro sagomis padabinta šuba (5, XVII, Nr. 666; 5, XXI, Nr. 63; 5 XXXVI, Nr. 74). Šias bajorų šubas galima būtų lyginti su maždaug tuo pačiu metu Stepono Batoro dėvėta, mėlyna gelumbe dengta ir lūšies kailiu pamušta bei kainavusia 200 auksinų šuba ar *delija* (13, 21).

Kad lengviau būtų orientuotis, vertinant LDK piniginius vienetus, derėtų žinoti, kad smulkiausias pinigas buvo peniazai, arba pinigėliai, toliau éjo grašiai. 10 pinigelių sudaré 1 graši, o 60 grašių – 1 kapą lietuviškų grašių. Be kapų, valstybėje atsiskaitoma buvo ir auksinais arba dukatais (tokią madą dar XIII a. pradéjo Italija). Buvo siekiama, kad auksinio vertė neviršytų 30 grašių arba pusę kapos. Bona Sforca už 320 sabalų kai-

liukų mokéjo 3500 auksinų. Tuo metu kiaulė kainavo 20 grašių, avis – 4, žasis – 2 (14, 221).

LDK moterų bajorių garderobe dažniau nei šubos pasitaiko *šubkos*. Reikia manyti, kad jos buvo trumpesnës, bet brangesnës už vyriškas (11, 12 pav.). Pavyzdžiu, šubka iš juodo damasto, pamušta kiaunių kailiais, kainavo 40 kapų lietuviškų grašių, o šubka iš juodo unterfino, pamušta lapių arba kiaunių kailiais – 30 kapų. Pasiūtas iš melsvos lunsko gelumbës, voverių kailiukais pamuštas, šis apdaras kainavo tik 3 kapas grašių, bet juodas aksomitas ir kiaunių kailiai kainą pakélė net iki 86 kapų (5, III, Nr. 156; 5, XXXVI, Nr. 582; 5, XXVI, Nr. 173; 5, XXXVI, Nr. 161; 5, III, Nr. 156).

Idomu, kad siuvant kailinius galéjo būti kombinuojami skirtingi kailių tipai. Tai buvo daroma, matyt, taupumo sumetimais. Pavyzdžiu, juodo damasto šubka, kurios priekis pamuštas sabalų, o nugara – kiaunių kailiais (5, XIV, Nr. 23); juodo liundišo šubka, pamušta „lapių kailių pilvais”, su bebrų kailių apykakle (5, XXVI, Nr. 586); juodos gelumbës šubka, pamušta kiaunių kailiais ir apkraštuota dažytais bebrų kailiais (5, I, Nr. 52); juodo liundišo šubka, pamušta „sibirkomis” (matyt, Sibiro lapių kailiais) ir apkraštuota bebrų kailiais (5,

XXVIII, Nr. 66). Kailių plauko ilgis, tankis, atspalvis ir kiti niuansai buvo nuo seno perprasti, todël tokios pastabos kaip „voverių kailiukų pilvai” arba „miegapelių kailiukų nugarė-

13 pav. Prūsijos pirklys, dėvintis šubą // Vecellio C. – Min. veik.

14 pav. Identiškas atvaizdas: rusų pirklys tokia pat šuba // Weigel H. – Min. veik.

15 pav. Lietuvos bajoras // Vecellio C. – Min. veik.

16 pav. Beveik tapatingas atvaizdas: Maskvos šaulys, dėvintis šubą. // Weigel H. – Min. veik.

lės”, „lapių kailių nugaros” ar „lapių kailių pilvai”, „kiaunių kailių kaklai” buvo ženklios tiek dėvintiems, tiek juos matantiems. Ištaigingumas reikalavo subtilių spalvių niuansų. Reikėjo, kad kailio plaukas derėtų su viršutiniu audiunu, ir dėl to kailis neretai buvo atitinkamai dažomas.

Istoriniuose dokumentuose paliudyta, ir iš kokių audiunių paprastai būdavo siūdinami šie viršutiniai drabužiai: tai įvairios gelumbės, importuotos iš LDK iš Italijos, Čekijos, Flandrijos. O iš archaijiskų, dabar jau pamirštų, audiui pavadinimų ir netgi iš randamų švininių anstpaudų pavyksta nustatyti, kad XVI–XVII a. importiniai audelių prekiavojama buvo ir su Londonu, Duē, Karkasonu, Ipru, Nysa, Leipcigu, Dancigu, Kelnu, Glogovu ir kitais Europos miestais (15, 243). Tokie audiniai kaip *muchojaras*, audžiamas Bucharoje, galėjo pasiekti mus per Rusiją. *Damastas* vežtas iš Damasko miesto Sirijoje, vėliau buvo austas ir Europoje. *Kitaika* arba *tafta*, gavusi pavadinimą nuo rusiško Kinijos vardo, Stanislovo Augusto laikais buvo gaminama Gardine, Antano Tyzenhauzo manufaktūrose, kol jos nesubankrutavo; ten pat buvo bandoma gaminti ir *aksomą* bei *atlasą*, kad Lietuvos bajorų pinigai neplūstų į užsienį, perkant prabangos dalykus – o tokie ir buvo minėti audiniai, naudojami kailiams padengti (2, I, 30).

Vyrų šuboms dažniausiai naudoti kiaunių, lapių, rečiau – sabalų ar net triušių kailiukai. Moterų šubos ir šubkos taip pat dažniausiai buvo siūtos su kiaunių ir lapių, bet neretai ir su voverių kailiukais (vyrų apdare jų nepasitaiko). Kailių ir audinių „hierarchija” ženkli: eilinių bajorų apdarai skyrėsi nuo to, ką tuo pat metu dėvėjo krašto valdovai. Štai didžiojo kunigaikščio Aleksandro garderobe gausiai būta sabalų ir

lūšių kailių. Žygimantas Augustas turėjės sabalų, leopardų kailių, érenų (13, 20).

Ne kiekvienam, net ižymiam LDK gyventojui pavykdavo išsigyti taip geidžiamą, madingą ir prestižišką tuo metu vienokios ar kitokios rūšies kailių. Yra išlikę autentiškas 1599 m. laiškas, rašytas žinomo Vilniaus miestiečio Luko Mamoničiaus. Jisai skundžiasi negaunąs nusipirkti nei bebro kailio, nei juodo šlyko (aukšta kailinė kepurė) (16, 34). Kepurė, kaip ir kailiniai, buvo aukštos visuomeninės padėties, netgi valdžios ženklas. Iš Mamoničiaus laiško matyti, kad XVI a. vilnietis, tvirtai žinantis, jog jam reikia bebro kailio ir, matyt, juodujų lapių kepurės, ieško šių kailių Rusijoje, nors, kaip žinome, bebrų ir lapių būta ir Lietuvoje. Apie tai minima 1581–1596 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos parengtame LDK žemėlapyje: „Lietuviai varo plačią

prekybą su kitomis tautomis .../, jie išveža .../ taip pat žvėrelį, ypač kiaunių, bebrų, lapių kailiukų” (17, 85). Tikėtina, kad vietiniai kailiai neatitiko reiklaus Renesanso žmogaus skonio, nes, pavyzdžiu, Kamčiatkos bebro kailis su „žile” buvo vertinamas labiau nei vietinio upinio bebro (3, 337).

Kailiai, buvę viena pelningiausią LDK eksporto prekių, daugiausia plaukė iš rusiškų Lietuvos žemių ir iš toliau. Vilniaus prekybiniai kontaktai sudarė daugiakampį, kurio svarbiausi taškai buvo Antverpenas, Revelis, Maskva, Konstantinopolis, Praha ir Niurnbergas (18, 104). Pirkliai iš Maskvos, Novgorodo, Pskovo, Tverės apsistodavo Vilniuje, Rusų aušloje, ir prekiaudavo lapių (daugiausia – baltujų), kiaunių, sabalų, šermuonelių, leopardų, vilkų kailiais (13, 14 pav.). Dėl to, kad Lietuvos bajorai leido didžiulius turtus brangiems kailiams išsigyti, prikaištavo jau Mykolas Lietuvis: „Nors tik vieni maskvėnai turi daug sabalų ir kitų šios rūšies žvériukų, tačiau paprastai patys jie brangių kailių nenešioja. Siuncia tuos minkštus daiktus Lietuvon išlepēliams už auksą” (20, 40).

Deja, istoriniai dokumentai nesuteikia jokių konkrečių žinių, koks buvo vienokio ar kitokio apdaro pavidalas, nes amžininkams tai neabejotinai buvo akivaizdu ir aišku jau iš pavadinimo. Mums tad tenka, sukant įvairiaus keliais ir klysteliais, atkurdinėti užmirštas formas, pasitelkiant analogijas ir paraleles.

Štai chrestomatiniu tapės ir visuose LDK istorijos ar dailės istorijos leidiniuose pateikiamas Lietuvos bajoro atvaizdas iš Cesare Vecellio veikalo „Habiti antichi et moderni di tutto il Mondo”. Kaip įrodyta Povilo Reklaičio, šis atvaizdas yra nukopijuotas iš Hanso Adelhauserio 1568 m. raižinio – Gardino panoramos vaizdo fragmento (20, 90) (15, 16 pav.).

Beveik analogiškas ar bent jau labai panašus yra Maskvos šaulio atvaizdas iš Hanso Weigelio veikalo „Habitus praecipuorum populorum, tam virorum quam foeminarum singulari arte depicti”, išleisto Niurnberge 1577 m. Esminis skirtumas tas, kad „šaulys” pavaizduotas žieminiu apdaru (tikėtina – vienu iš šubos tipų), o „bajoras” – tokiu pat, tik kailiu nepamuštu viršutiniu (vasariniu?) drabužiu su identišku kilpiniu brandenburgų užsegimui, trumpomis arba paraitotomis rankovėmis (iš po kurių matyti ilgarankovis apatinis drabužis) ir nugvelbtais skvernais, kurie, reikia manyti, pavaizduoti netiksliai. Tapačios netgi aukštostos kepurės, padabintos plunksnomis, kurių viena pamušta kailiu (15 pav.), o kita, tikėtina, yra veltinė (16 pav.).

Tiek C. Vecellio, tiek H. Weigelio veikalose buvo bandyta suvokti įvairių tautų etninius ypatumus, remiantis vietinių kostiumų, tipiškų vienam ar kitam etnosui, specifika. Tačiau etninės priklausomybės samprata tuo metu dar nebuvo susiformavusi.

Išvados:

Vienas iš gausių europietiškos dėvėsenos skolinių iš Rytų yra kailiniai arba *šuba* (persiškai *džuppa*).

Šuba į Vakarų Europą pateko viduramžiais, kryžiaus karų metu, buvo kūrybiškai perdirbta į beveik neatpažistamą pavidalą (*houppelande* ir kiti kailiai pamušti apdarai).

Lietuvoje, kaip matyti iš ikonografinės medžiagos, tik pirmųjų šalies asmenų šubos atitiko europinius standartus (tuo metu madingo *chamarre* arba *schaube* tipo).

Dauguma LDK bajorų dėvėjo archajiškas šubas, kurių pavidalas buvo arčiau rytieliškų ištakų.

Vietinės aprangos raidą rodo čamarkos pavyzdys: valdovai ją dėvėjo kaip modernišką europietišką renesansinį apsiaustą; bajorijos luome ji plito tradiciniu archajišku, artimesniu rytieliškai dėvėsenai pavidalu; tokį čamarkos pavidalą perėmė ir valstietija – šioje aplinkoje čamarka kaip tautinis apdaras vietomis išliko iki XX a. pradžios.

LITERATŪRA

1. Guzvičiūtė R. Nепубликуоти XVI амžiaus Lietuvos bajorų kostiumų istorijos šaltiniai // Lithuanistica. – 1996, Nr. 4.
2. Glöger Z. Encyklopedia staropolska. – Warszawa, 1985.
3. Кирсанова Р. Костюм в русской художественной культуре. – Москва, 1995.
4. Lietivių kalbos žodynas. – T. 5. – Vilnius, 1959.
5. Акты, издаваемые Виленскою комиссиою для разбора древних актов. – Вильна, 1865–1915.
6. Turska K. Zagadnienia rozprzestranenia się mody w Średniowieczu na podstawie się houppelande // Odzież. – 1972, Nr. 7.
7. Boucher F. A History of Costume in the West. – New York, 1987.
8. Guzvičiūtė R. Renesanso kostiumas Lietuvoje (XVI a. pirmoji pusė) // Etninė kultūra ir tapatumo išraiška (Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995). – Vilnius, 1999.
9. Mickevičius A. Ponias Tadas arba paskutinis antpuolis Lietuvoje. Bajorų nuotykių iš 1811 ir 1812 metų. – Vilnius, 1974.
10. Guzvičiūtė R. Lietuvos bajorijos kostiumas bendraeuropietiškos kultūros kontekste (1830–1863 m.) // Lithuanistica. – 1991, Nr. 4.
11. Guzvičiūtė R. Pilietinių ir tautinių nuostatų apraiškos Lietuvos

bajorų drabužiuose (1830–1863 m.) // Etninė kultūra ir tautinis atgimimas. – Vilnius, 1994.

12. Этнографія Беларусі. – Мінск, 1989.
13. Gołębiowski L. Ubiori w Polszcze od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych. – Warszawa, 1830.
14. Lietuvių enciklopedija. – T. 10. – Bostonas, 1957.
15. Kviziukevičius L. Švininių antspaudų radiniai Vilniuje – XVI–XVII a. importinių audeklų prekybos atspindys // Lietuvos archeologija. – 1999, Nr. 18.
16. Dubonis A. Vilniaus miestietis Lukas Mamoničius // Lithuanistica. – 1994, Nr. 2.
17. Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.). – Vilnius, 1983.
18. Кяупа З., Кяупене Ю. Европейские контакты купцов Вильнюса в XV–XVI вв. // Цивилизация Северной Европы (Средневековый город и культурное взаимодействие). – Москва, 1992.
19. Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. – Vilnius, 1966.
20. Reklaitis P. Lietuvos gyventojų tipai XVI a. grafikoje: Adelhauser-Heldt–Vecellio // Etnografija. Metraštis I. – Vilnius, 1991.

CLOTHES TRAVELLING...

Fur coats

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

The article poses the question on the fur coat – a representative garment in the history of culture. This garment is named as *šuba* in the ancient documents (16th–17th c.) of the Grand Duchy of Lithuania. The origin of the name indicates to the sources coming from the East, Persia. Like other garments that had reached our territory by different, intricate ways *šuba* emerged there in two ways. Lithuanian lords and noblemen showing their interest in the western vogue used to wear fur coats of the type of *schaube* or *chamarre* which was formed according to the aesthetic standards of the Gothic and the Renaissance. The rest of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania orientated themselves towards wearing more archaic garments being more close to the sources. This could be evidenced by the complicated way of the emergence of *čamarka* which formerly being of the same origin as a Renaissance *chamarre* preserved its peculiarities of the primal wear up until the 20th century and later consolidated its position in folk costume.

Although the data from historical sources on such a unique garment as *šuba* are not abundant, nevertheless, in describing the outer contacts of Lithuania with both the East and the West the factual material is sufficient, so that we can evaluate the influences of these garments on the society. Because of the lack of historic iconography the difficulty arises in analyzing the shapes of the garments of that period. Not rarely the very same object is being interpreted differently by various authors. However, the distinct mosaic of the wearing of this historical costume, which is not full and sometimes crumbled to pieces, is revealed by these ‘bits’ which are systematized, typologized and arranged in a certain order. Due to this reason a possibility of analyzing it by means of scientific research as well as of forming a reasonable view neglecting the idea on pseudohistorical mythologemes occurs.

Kūrybingumo suvokimas klasikinėje kinų ir „poklasikinėje“ Vakarų filosofijoje

Loreta POŠKAITĖ

Straipsnio objektas – kūrybingumo samprata klasikinėje kinų ir „poklasikinėje“ Vakarų filosofijoje. Klausimas Lietuvoje netyrinėtas visai, o jo ištirtumo laipsnį užsienyje daugmaž atspindi straipsnio pabaigoje nurodyta literatūra. Tikslai – 1) aptarti tris svarbiausius Dao aspektus apibūdinančias kosmologines ontologines kinų sąvokas: „gimdymo-dauginimo“ (sheng sheng), virsmo (hua) ir dvasingumo (shen), kartu atskleidžiant kinų kūrybos sampratos savitumą; 2) nurodyti kinų kūrybos sampratos sąsajas su kai kurių „poklasikinių“ Vakarų mąstytojų idėjomis, kartu siekiant išsiaiškinti, kaip skirtingai jos buvo įkūnytos meninėje kūryboje. Metodas – istorinis, konceptualinis, lyginamasis fenomenologinis bei tipologinis. Išvada: klasikiniai kinų ir „poklasikiniai“ Vakarų mąstytojai vieningai teigia pasaulio dinamiškumą ir permainingumą, iškeldami kūrybą kaip svarbiausią jégą, vienijančią gyvenimą ir meną, meną ir gamtą. Tačiau kinų kūrybos proceso pagrindimas Dao samprata, orientavimas ne į išraiškos formas, o į jos kosminį šaltinį bei principus padeda paaiškinti, kodėl kūrybinio prado ir proceso išaukštinimas kinų kultūroje nevirto meninės kūrybos kultu, menininko išraiškos absoliutizavimu, demonstratyvumu; kodėl meno principai bei kriterijai nebuvuo „vakuumizuoti“, o menininkas – atskirtas nuo suvokėjo bei gyvenimo tikrovės, pasaulio, kaip tai atsitiko moderniajame Vakarų mene, kurį ypač įkvėpė „poklasikinių“ Vakarų mąstytojų iškelta kūrėjo genialumo idėja. Kinų kūrybos samprata padėjo susieti menininką ir pasaulį ne vien estetiniai, bet ir etiniai (ekologiniai) ryšiai, kurie Vakaruose vis dar susilaukia per mažai dėmesio.

Galima ginčytis su kultūros istorikų teiginiu, jog orientalistika gimė kaip Vakarų noras išspręsti savo problemas ir kad Vakarams reikėjo Rytų labiau nei Rytams Vakarų (1). Tačiau negalima nesutikti, jog pažintis su Rytais padėjo išryškinti daugelį vakarietiškojo mąstymo kraštutinumų. Kita vertus, komparatyvistinės studijos parodo, jog Vakarų mąstymo istorijoje visuomet slapta egzistavo „rytietiškieji elementai“, kurie ryškiausiai prasiveržė XIX a. pab. – XX a. pr. „poklasikinėje“ filosofijoje ir iš „netradicinės“ pakraipos virto vyraujančia mąstymo tradicija.

Vienas svarbiausių šios radikalios transformacijos požymių – tai klasikinės vakarietiškos filosofinės problematikos ontologizavimas bei estetizavimas. „Poklasikiniai“ Vakarų mąstymojai, siekę susieti žmogų ir būti (kosmosą), žmogišką-

jį ir dieviškajį pradus, meną ir gyvenimą, ypatingą dėmesį suteikė būtiškosios raiškos fenomenams. Neatsitiktinai į pirmą planą iškeliamas kūrybingumo samprata, laikant jį pagrindine šias plotmes jungiančia grandimi. Vienas svarbiausiai kinų pasaulėžiūros bruožą taip pat yra kūrybingumas, suvokiamas ir kosmologiškai, ir ontologiskai. Jis paprastai apibūdinamas „gimdymo ir dauginimo“, „kūrimo ir atkūrimo“ sąvoka *sheng sheng* (šeng šeng)* iš „Permainų knygos“, arba „Idzingo“ (*Yijing*), skatinančia ieškoti kinų pasaulėžiūros sąsajų su iracionalistinėmis Vakarų filosofijos kryptimis – volunterizmu, egzistencializmu, gyvenimo ir vyksmo filosofija, intuityvizmu, fenomenologija.

Mūsų manymu, norint suvokiti kinų meninės kūrybos sampratą ir jos skirtumus nuo vakarietiškosios, nepakanka vienos savokos. Jos savitumą pirmiausia lémė daoistinė pasaulėžiūra ir Dao samprata. Todėl šiame straipsnyje keliami dūtikslai: 1) aptarti tris svarbiausius Dao aspektus apibūdinančias kosmologines ontologines kinų sąvokas – „gimdymo-dauginimo“ (sheng sheng), „virsmo“ (hua) ir „dvasingumo“ (shen), tuo siekiant atskleisti ne tik estetinę, bet ir etinę kinų kūrybos sampratos prasmę; 2) nurodyti jos sąsajas su kai kurių „poklasikinių“ Vakarų mąstymo idėjomis, kartu siekiant išsiaiškinti, kaip skirtingai jos buvo įkūnytos mene.

1. Kūrybos samprata kinų kultūroje

I klausimą, kaip kinai suvokė meną ir kūrybą, galima atsakyti lakoniška jų estetinių minčių parafraze: „Menas – tai Dao“. Reikia prisiminti, jog daoizmo Dao – tai ne kažkokia ideali forma ar idėja, o vidinė kiekvieno daikto bei viso kosmoso tikrovė, natūrali gyvybės sklaida ir nematomas, fenomenaliu būti pranokstantis jos reguliatorius. Būtent dėl to jis nepagavus išorinėms raiškos priemonėms ir yra suvokiamas tik visa savo esybe, per vidinę visus jutimus integruojančią bei išgryningarčią intuiciją. Tai įmanoma tik pačiam susitapatinus su vaizduojama tikrove, nebeskiriant objekto ir subjekto, vaizduojamojo daikto ir menininko, taip pat meno kūriui ir suvokėjo. Taigi grožis čia nėra „objektyvi“ vertybė.

* Kursyvu visur rašomi kinų kalbos žodžiai pagal tarptautinę skiemenną transkripciją, o paprastai – pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 1996 m. vasario 8 d. nutarimų Nr. 52 patvirtintą adaptuotą lietuvišką. – Red. past.

Dao pagrindžia daoizmo estetiką ne vien kosmologiškai, bet ir ontologiskai, skatindamas kreipti dėmesį ne tiek į išraišką bei jos formas, kiek į jos šaltinį bei principus. Jis atskleidžia ir daoistų požiūri į žmogaus santykį su pasauliu, tiksliau, jų tarpusavio besantykiškumą – darnią vienybę ir nedalomumą. Ši žmogaus ir gamtos vienybės idėja skatino daoistus suvokti meną ne kaip gamtos formą, išorinių daiktų pamėgdžiojimą, turintį sukelti katarsi ir ypatingus (estetinius) išgyvenimus – pasigérėjimą, atgrasumą, tragizmą, liūdesį, baimę. Jiems menas reiškė vidinių gamtos ypatybų, arba pačių būties principą (*li, yin-yang*), atkartojimą, jos būties išgyvenimą intuityvia, išgryninta pagava, integruojančia kasdienius patyrimus į subtilią gyvybinės energijos pulso pajautą.

Todėl kūrybinis aktas plačiaja prasme suprantamas kaip kūrėjo, kūrinio ir suvokėjo apsikeitimas gyvybine energija *qi* (či), kuria kaip visa ko nematomas Kūréjas bei kūrybinių impulsų šaltinis savaime reiškiasi Dao, atskleisdamas kūrybingumą savo kūriniuose. Neatsitiktinai kai kurie sinologai (2), siekdami konkretizuoti gyvybinės energijos *qi* veikti, apibūdina kinų kūrybingumą *sheng sheng* sąvoka. Ja „Permainų knygoje“ nusakoma nenutrukstama Dangaus (*yang*) ir Žemės (*yin*) sąveika, laidojanti Dao kūrybinio prado tolydumą. Si kinų sąvoka paprastai verčiamą kaip „gimdymas ir dauginimas“ ar „kūrimas ir atkūrimas“, pabrëžiant kūrybos (gimdymo) proceso ir rezultato neatsiejamumą. Šia „kūrybos“ ir „gimdymo“ vienybe *sheng sheng* visų pirma ir skiriasi nuo vakarietiškosios kūrybos sampratos, implikuojančios kūrėjo ir kūrinio atsietumą. *Sheng sheng* pabrëžia tapsmo ir būties, Dao ir žmogaus veiklos vienybę, skatindama žiūréti į meną ir gyvenimą drauge kaip į vieną nuolatinį būties atsnaujinimo procesą.

Ši sąvoka bene geriausiai perteikia menininko – kūrinio – suvokėjo abipusį ryšį, kuris ypač reikšmingas daoizmo mane. Nes vienas svarbiausiu jo tikslu yra sužadinti kūrybinius impulsus suvokėjo viduje, įtraukti jį į kūrybos procesą ir parversti kūrinio bendrakūrėju. Menininkas tarytum pamiršta save (*wang wo*) ir ištirpsta kūryboje, vitalinio prado plėtros – perėmimo procese, primindamas daugelio *Zhuangzi* (Džuangdži) veikėjų (cikadų gaudytojo, dailidės, mésos kapotojo, baldžiaus) apibūdintą savo darbo suvokimą. Panašiai apie kūrybą Vakaruose atsiliepė ir žymusis „action painting“ (kuriamo itin ryški kinų estetikos įtaka) atstovas J. Pollockas. „Kai būnu savo paveiksle, nesuvokiu, ką darau. [...] Aš nebijau ką nors keisti, [...] nes paveikslas gyvena savo gyvenimą. Aš tik leidžiu jam reikštis“ (3). Savo ryšį su kūriniu jis supratą kaip gryną darną, laisvus abipusius mainus, o esminį tapybos metodą – kaip leidimą „natūraliai augti tam, kas jaučiamas kaip vidinė reikmė“. Tokiame tapybos procese „nėra jokių atsitiktinumų, kaip nėra nei pradžios, nei pabaigos“ (3).

Tačiau gyvybinė energija (*qi*) bei su ja asocijuojamas „gimdymas-dauginimas“ (*sheng sheng*) perteikia ne vien kiekvienam daikte ir žmoguje slypintį vitalinį pradą, bet ir jų, visos „begalės daiktu“ (*wang wu*) atliepianti tarpusavio ryšį. Kadangi *qi* reiškiasi kaip kosminis aidas, kur kiekvieno daikto virpesys persiduoda kitam, o atskiro žmogaus (kūrėjo) – gam-

tai, tai meninė kūryba tampa atviru, nepaliaujamu ir nuolat grįžtančiu procesu, prizemančiu spirališką paties Dao plėtrą. Tai cikliškas, begalinis procesas, kuriamo kūréjas ir kūrinys, suvokėjas ir kūréjas yra abipusiškai susiję. Kūréjas atsakingas už savo kūrinį, nes jo suvokėjas pagal patirtus išgyvenimus atitinkamai pats veiks pasaulį, o šis savo ruožtu – vėlgi kūréją. Jų santykis yra ir estetinis, ir moralinis. Nes kinai neįsivaizduoja, kad subtilų meną galėtų kurti disharmoniška asmenybė. Jų menininkui svetimas nesutramdomo įkvėpimo ar kunkuliuojančių jausmų išliejimas, būdingas Vakaruų menininko sampratai (kaip tik tuo daoistai skiriasi nuo Vakarų romantikų, su kuriais jie dažnai gretinami).

Daoistų tapytojas ar poetas jaučiasi kuriąs ne ypatingą meninę tikrovę, o spontaniškai atliepiąs gamtos vyksmui, jos metamorfozėms. Štai kodėl „gimdymo-dauginimo“ samprata turi būti papildyta „permainingumu“, kurį pabrëžia ir *Yijing* o komentaras: „Gimdymas-dauginimas (*sheng sheng*) vadinas permainingumu“ (YJ, p. 297). *Yijing* o kontekste permainingumas reiškia nuolatinę *yin* ir *yang* kaitą, nuolatinį abipusį pradą (Dangaus ir žemės, vyriškumo ir moteriškumo, ištisų ir pertrauktų brūkšnių) santykį, besirutuliojantį pagal visuotinį būties dėsnį Dao.

Tačiau klasikinėje kinų filosofijoje permainingumas nusakomas ne vien žodžiu *yi* (i), apie kurį telkiasi *Yijing* o dialektinė filosofija. Jis nusakomas ir žodžiu *hua*, kuris itin svarbus daoizme, ypač *Zhuangzi* mokyme, padariusiame bene svarbiausią įtaką kinų kūrybingumo suvokimui ir estetinės pasaulėžiūros formavimuisi. Jis pabrëžia *yin* ir *yang* jégų sąveiką ne tiek tarpžmogiškoje, kiek vidinėje mikrokosminėje plotmeje – atskiroje esybeje, atskleisdamas kokybių menininko persikeitimą vidinių kūrybinių impulsų dėka (kuris, žinoma, yra izomorfiskas makrokosminiams virsmams). Daoistai kalba ne vien apie virsmą (*hua*), bet ir apie „virsmą virsme“ (*hua hua*), kuomet vienas virsmas prasideda dar nepasibaigus kitam, tuo būdu neleisdamas atsekti virsmų pradžios ir pabaigos, priežasties ir pasekmės. Virsmo samprata pirmiausia liečia menininko (konkrečiai – tapytojo) išraiškos priemones bei turinį. Pirmaja „virsmo virsme“ apraiška tampa teptuko – tušo – linijos – šilko sąveika, kur teptukas ir tušas atitinkamai simbolizuoją tvirtą *yang* ir minkštą *yin* jégą. Tačiau santykije su šilku, neužpildyta erdve, tušas jau įgauna raiškaus *yang* prado funkcijas.

Šis abipusis keitimasis, arba sąveika, išsiplėtoja į tuščių ir užpildytų plotų, kalnų ir vandens, vyro ir moters, vabzdžių ir gelių santykius. Kadangyin ir *yang* skirtumai yra ne kokybiniai, substanciniai, o kiekybiniai, funkciniai, tai paveikslėjie pirmiausia perteikiami kaip šviesumo ir tamsumo, tankumo ir retumo, išgaubtumo ir īgaubtumo, apvalumo ir stačiakampiškumo, ištisumo ir pertrauktumo dermės, kur vienos savybės atsiradimas išryškina ir kartu keičia kitą. Nes kinų menininkai tikėjo, jog nebūna gelių be vabzdžių, kalnų – be upelių, akmenų – be samanų, ir kad meistriškai nupiešta gėlė gali prisivilioti drugeli, akmenuoti kalnai gali pritraukiti rūką, pušis – vėją. Toks abipusis poreikis yra natūralus ir nesiliaujantis: „Būti ir nebūti gimsta vienas iš kito; sunkus ir

lengvas kuria vienas kitą; ilgas ir trumpas įkūnija vienas kitą; aukštasis traukia žemą, o žemas – aukštą; instrumento garsas ir žmogaus balsas jungiasi į dermę, paklūsta vienas kitam prieš ir po, ir amžina yra ši pilnatvė” (LZ, 2). Šiu Laozi (Laodzi) žodžių rezonansą galima aptikti naujujų laikų (*Qing* [Čing] dinastijos) tapybos estetikoje – Šen Dzongčiano (*Shen Zongqian*) įvardintoje „daiktų abipusio poreikio” (*wu wu xiangxu*) ir „brūkšnių abipusio gimdymo” (*bi bi xiangsheng*) sampratose. Jos kaip tik ir byloja apie neatsiejamą daiktų tarpusavio kildinamumą ir keitimąsi, nepaliaujamas būties metamorfozes.

Tačiau reikia prisiminti, jog teptukas ar linija menininko gyvybinę energiją, jo sielos virpesius perteikia kartu skatinami keistis ir ji patį. Individu virsmas daoizme gali būti suprantamas kaip sunkesnės energijos (*yinqi*) perkeitimas į subtilesnę, šviesesnę (*yangqi*), taigi kaip savotiškas tobulėjimas ar evoliucija. Tačiau ji vyksta ne progresyvia, o regresyvia linkme, tiksliau, implikuoja progreso-regreso vienybę. Žmogaus kūrybinis tobulėjimas, savikūra suvokiami kaip grižimas į savo šaknis, universalųjį pradą: „Daiktų yra gyva ai-mė, ir kiekvienas sugrįžta ten, iš kur atėjės” (LZ, 16.). Toks ėjimas vienu metu abiejomis kryptimis kaip tik ir skatinuoja susitelkti į patį kūrybos momentą, kuriame susitinka praeitis ir ateitis, ir patirti ji kaip konkretą laiko metamorfozę, vienos akimirkos virsmą kita, leidžianti pajusti būties pulsavimo ritmą kartu erdvėje ir laike.

Ši „grįžtamojo tobulėjimo” pobūdį paaškina dvasingumo *shen* (šen) sąvoka, be kurios, mūsų manymu, neįmanoma pilnai suvokti kūrybos sampratos. Apie *shen*, kaip aukščiausią virsmo lygmenį, vėlgi byloja *Yijing*’as: „*Yin* ir *yang* sąveikos slėpinys vadinas dvasingumu (*shen*)”, – sakoma svarbiausiai *Yijing*’o komentare *Xi ci zhuan* (Si ci džuan) (YJ, p. 297). Tai pati autentiškiausia, tobuliausia asmeniškos būties ir tarpasmeninio sambūvio forma, kuri pasiekiamai „tiesiausiu tikriausiu” (*cheng, zhen*) atsivėrimu visatai ir aukščiausa išmintimi – meistriškumu. Tai ta subtilioji *qi* forma, kuri perteikia menininko „dieviškajį įkvėpimą”, ypatingą dvasinę jo galią (*de*) arba sugebėjimą paveikti, „užkrėsti” savo įkvėpimu kitus. Ji primena daugelio *Zhuangzi* meistrų prisipažinimus apie savo meistriškumo paslapčių neperduodamumą bei neperimamumą ir metaforiškas užuominas savo Mokytoju esant giliausią tamsą, pirmapradį chaosą, bepradiškumą (t.y. Dao). Todėl daoizmo estetikoje bene aiškiausiai matome ne vienakryptį, o abipusį dieviškumo *shen* ir išminties *sheng* ryšį: išmintis arba žinojimas, kaip veikti, išlaisvina subtiliąją dvasinę energiją, kuri savo ruožtu tam pa aukščiausio meistriškumo pagrindu ir šaltiniu.

Kaip Laozi ir *Zhuangzi* suvokė aukščiausią meistriškumą? Ogi kaip „bemeistriškumą”, t.y. visišką meistriškumo neparodymą: „Mokantis vaikščioti žengia, nepalikdamas pėdų” (LZ, p. 27). Lygiai toks pats nepastebimas yra dvasia, ar dvasingumu, persiėmusio žmogaus veikimas, kurio metodų neįmanoma perduoti ir išmokti. Antai vienas iš daugelio *Zhuangzi* meistrų, mėsininkas, paklaustas apie savo meistriškumo paslaptis, atsakė anksčiau matydamas prieš save tik

skerdieną. Tačiau po trejų metų jis pradėjęs matyti ne aki-mis, o dvasia (*shen*), ir sekti dvasine intuicija, pasikliauti Dangaus principu (*Tian li*), kuris padeda savaime įsiskverbtį į mėsos tuštumas ir nešipinti peilio į kaulus. Kitas meistras, dailidė, kuklindamasis sakė, jog pirmiausia jis pamiršta patį meistriškumą, po to – save, visa esybe pasinėrės į darbą, ir tuomet „dangišumas susijungia su dangiškumu – gal todėl mano darbas atrodo toks dieviškas (*shen*)?” (ZZ, p. 376;177).

Ką reiškia pasikliauti Dangaus principu, kurį minejo mėsininkas? Tai reiškia pasikliauti kosmine tvarka arba intuicija, t.y. gyvybinės energijos *qi* sklaidos spontaniškumu ir veikti lyg nieko neveikiant (*wuwei*), savaime (*ziran*), lyg plaukiant pasroviui. Toks aukščiausias meistriškumas primena patį Dao, kuris „nuolat neveikia, bet nėra nieko, ko jis būtų ne-nuveikęs” (LZ, p. 37). Pagal visur galiojantį Dao apverčiamumo, grįžtamumo, vienalaikiškumo dėsnį, meistriškumas savo aukščiausiai lygmeny atsiverčia į patį pirmapradį pa-prastumą (*pu*), todėl atrodo kaip „bemeistriškumas”, nemokšumas. Nes „tobulai nepriekaištingas atrodo stokojantis, bet jo veiklis neišsemama; (...) pats sumaniausias atrodo nenuovokus, pats iškalbingiausias atrodo nekalbus”, – sakė Laozi (LZ, 45). *Zhuangzi* jį papildė, atskleisdamas šių tobolumų paslaptį – absolutų pasiklovimą savo gyvybine energija *qi* arba universalia ir individualia galia *de*, kurių išgrynimimo dėka menas virsta kūrėjo, kūrinio ir suvokėjo apsikeitimu pačia subtiliausia energija – dvasingumu (*shen*), beskleidžiančiu tarp žodžių ir tylos, linijos ir tuščios erdvės.

Neatsitiktinai vienu iš aukščiausią žmogaus tobulumo idealų *Zhuangzi* laiko dvasingą žmogų (*shenren*), o vienu iš svarbiausią daoisto tikslų – dvasingumo puoselėjimą. Jis reiškė tobulą gyvybinės energijos *qi* išgryninimą, suteikiantį žmogui antžmogiškų savybių ir svarbiausią privalumą – sugebėjimą palaimingai klajoti tarp Dangaus ir Žemės. Būtent tokiomis „dvasinėmis klajonėmis” (*shen you*) ir laikomi kinų peizažai, gimstantys dailininko „širdyje” (*xin*) ir balansuojantys tarp fantazijos ir tikrovės. Tuo jie primena *Zhuangzi* apmąstymus apie pačios tikrovės ir ego iliuzoriškumą, vaizdingiausiai perteiktame žinomame pasakojime apie drugelio sapną. Ką atskleidžia šie peizažai? Jie atskleidžia ypatingą dailininko meistriškumą, nematomam dvasioms (*shen*) veikimui prilyginamą sugebėjimą savo paprastumu sukurti, atkurti nepaprastą tikrovę, t.y. savo „perregima” dvasia tobulai atspindėti visatos jėgų virpesius ir jos permanentų pulsą. Todėl žiūrint į taip subtiliai nupieštus ir savo dvasia spinduliuojančius kinų peizažus, norisi juos apibūdinti dviem žodžiais – lengumas ir ramybė, kuriais galima nusakyti ir pačią daoistų estetinę būties esmę. Manytume, tai vienas savičiausiu kinų tapybos bružą, retai kur aptinkamų Vakarų mene.

Ši iliuzijos lengvumą, primenantį dvasingo žmogaus (*shenren*) arba nemirtingojo (*xianren*) palaimingas klajones, atskleidžia ir XI a. tapytojo bei teoretiko Guo Si (*Guo Xi*) žodžiai: „Miškų ir vandenų vaizdai, padūmavusių tolį reginiai dažnai atsiveria lyg sapne; akis jų neregėjo, ausis negirdėjo. Tačiau jie vėl atgyja sumanaus meistro pagalba. Tuomet, neišeidami iš namų, galime persikelti į negyvenamus

tarpeklis, išgirsti beždžionių klyksmą ir paukščių klegesį, išvysti žerinčius kalnus ir spindinčius krioklius. Argi tokis reginys neteikia širdžiai džiaugsmo? Štai kodėl žmonės taip vertina tapybą” (4). Tokiomis pačiomis palaimingomis dvasisos klajonėmis peizažų tapymą ir gérējimąsi jais laikė Dzong Bingas (*Zong Bing*, V a.), manydamas, kad jų formose ir vaizduose – dailininko sugebėjimo perteikti daikto būties tiesą dėka – tiesiog įsikūnija dvasingumas. Kitaip tariant, jis byloja apie daikto (formos) gyvybingumą, primindamas *Zhuangzi* mintį: kiek žmoguje išsipildo galia (*de*), tiek užmirštamas kūniškas pavidas.

Dvasingumas (*shen*) tapyboje reiškė pačią autentiškiausią ontologinę patirtį, skatindamas ieškoti būties grožio esmės už daiktų pavidaļų. Tai turėjo omeny ir vienas *Zhuangzi* autorius, sakydamas: „Bučius naudojamas žuvims gaudyti, o žuvį pagavus, bučius pamirštamas. [...] Žodžiai naudojamas minčiai perteikti, o mintį pagavus, žodžiai pamirštami. Kad taip man sutikus žodžius pamiršusį žmogų, kad taip man su juo pašnekėjus!” (ZZ, p. 546; 237). Todėl ankstyvieji tapytojai ir teoretikai Gu Kaidži (*Gu Kaizhi*) ir Vang Vėjus (*Wang Wei*) pagrindiniu tapybos tikslu laikė „dvasisos atskleidimą” (*chuan shen*), vėliau vadinamą „dvasisos pulsavimu” (*shen yun*). Jis dar kartą primena, kad Dao, kurio vienas iš raiškos požymių yra dvasingumas (*shen*), – tai ne tapymo objektas, o kūrybinės nuotaikos šaltinis. Jo kūrybingumas ir dvasingumas pirmiausia skleidžiasi tuo, kas nematoma, – tuštuma, šešeliu, ir iš esmės priklauso nuo tapytojo sugebėjimo tai išprasminti, pabrėžti tuo, kas matoma.

Cia ypatingą vaidmenį vaidina menininko „širdis” (*xin*), kuri padeda išgryninti gyvybinę energiją (*qi*), t.y. gyvybės sekłą (*jing*) atmainyti į šviesujį dvasingumą (*shen*). Ji daoizme laikoma savo išsiskleidimui, kurioje visi žmonės yra eilės, kurių pagrindas yra tapybos principas. Ideali jos būsena – tai skaistumas, tuštumas ir besavybingumas, tolygus jos begaliniam aprėpimui bei imlumui. Būtent taip *xin* sampratą vėliau apibendrino neokonfucianistas Lu Siangšanas (*Lu Xiangshan*, XII a.): „Visata – tai mano širdis (*xin*), o mano širdis – tai visata” (5). Beveik visi *Zhuangzi* meistrai kalba apie širdies nuraminimą bei sutelkimą, kurį jie laiko meninės kūrybos paslaptimi ir bet kokios veiklos pagrindu.

Širdies apvalymas – tai aistrų bei jausmų nuraminimas, išskaistinimas bei integravimas, padedantis įveikti savo egoizmą ir įsismelkti į savastį, t.y. dangišką, kosminę savo prigimtį. Kitaip tariant, nuskaistinta širdis virsta veidrodžiu, teisingai atspindinčiu daiktus ir panaikinančiu ribas tarp atspindinčio ir atspindimo (suvokėjo ir suvokiamojo). Ji tampa beribe tuštuma, kurioje visi daiktai susyja nesusiliedami ir savaimingai būva, vienas kitam nekenkdami. Būtent tai turėjo omeny vienas *Zhuangzi* veikėjų – Bevardis, laikydamas širdį tobulo, išmintingo Dangaus paskliautės valdymo ir natūralios darnos puoselėjimo pagrindu: „Tegu tavo širdis tampa prèska. Tegu tavo siela praranda pavidaļą. Laikyklis natūralios daiktų tēkmės ir atsisakyk savo asmeniškumo. Tuomet Dangaus paskliautėj įsivyraus tvarka” (ZZ, p.149; 105).

Tačiau tai laikoma tik pirmuoju širdies apvalymo etapu,

kurį pranoksta žymiai sudėtingesnis „širdies tyromo puoselejimas” – savęs ir pasaulio pažinimo etapas. Čia siekiama perprasti savo prigimtį prieš atsirandant „dangaus paskliautę”, savo neišsemiamą potencionalumą: „Sutelki valią: klausyklis ne ausimis, o širdimi; klausyklis ne širdimi, o pačia gyvybine energija. Klausydamasis apsistok ties girdimu, mąstydamas apsistok ties apmąstomu. Tegu tavo gyvybinė galia bus tuščia ir savaime atsiliaups išoriniams daiktams. Kelias veda per tuštumą. Tuštuma ir yra širdies tyromo puoselejimas” (ZZ, p. 69; 80). Šiuo svarbiu *Zhuangzi* pamokymu, idėtu į Konfucijaus lūpas, anaipoltol nesiūloma atsiriboti nuo pasaulio. Tai tobuliausias būdas būti pasaulyje, ne tik atsižadėjus savęs, pamiršus save, bet pamiršus ir patį pamiršimą. Tobulame širdies skaistume pamirštama pati širdis, ji visiškai atsiveria „tuštumai”, suvokiamai kaip nežabota *qi* sklaidos stichija, dvasisės ir kūniškos būties nuolatinio tapsmo nedalomumas, t.y. visiška integracijos į fenomenalų pasaulį pilnatvę.

Širdies tyromo puoselejimas ypač svarbus tapyboje, kuriuos subtilios išraiškos priemonės reikalauja nepaprasto vidinio susitelkimo ir „ištuštėjimo”, idant brėžiamą liniją perteikti pačias nepastebimiausias dvasisnes Dao metamorfozes. Dėl to, taip pat dėl universalų kosmologinių principų iškėlimo, dvasingumo sureikšminimo kinų tapyba ir pradėta laikyti „magiku” menu. Tai savo ruožtu lėmė ypatingą pagarbą tapytojui, suteikiant jam sakralųjį, patį aukščiausią „šviesiausio išminčiaus” (*shengren*) statusą: „Tapytojas – tai didis išminčius, nes jis sutalpina savyje tai, ko neaprēpia Dangus ir Žemę, ir išryškina tai, ko nenušviečia saulė ir mėnulis. Iš jo teptuko galo randasi visa aimė daiktų [...], iš jo trykšta amžinasis dvasingumas, ir įgauna gyvastį visos esybės: jo tušas, guldamas ant nebalinto šilko, kuria vaizdinės ir gimdo tai, kas neturi pavidaļo” (6). Jis ypatinges tuo, kad sugeba kurti kaip patsai Dao – neregimai, be pastangų, neveikiant, aukščiausią kūrybos principą, ar taisykę, paversdamas „taisyklės neturėjimą”, t.y. „bemeistriškumu”. Jis nesistengia nieko įteigti, o tiesiog atskleidžia pasaulį tokį, koks jis yra, ir kviečia į jį įsibūti. Apie tokio tapytojo darbą galima pasakyti taip, kaip Fu Džai (*Fu Zhai*) atsiliepė apie Džang Dzao (*Zhang Zao*) paveikslą: „Jo menas – ne tapyba, o patsai Dao” (7).

Taigi būtiškojo absoluto ir kosminės raidos dėsnio – Dao kaip meninės veiklos, kūrybos idealo iškėlimas skatino kinus kreipti dėmesį ne į jos rezultatą, o į patį procesą bei pradus, principus, kurie lemia ir gamtos virsmus bei permanentas, ir padėti kuo natūraliau į jas įsilieti. Kūryba suvokiamana kaip pats autentiškiausias gyvybės išsiskleidimas, integravojantis kasdienę patirtį bei išgyvenimus į gryną, neįvardijamą slėpinės dvasinės energijos pulso pajautą, kurioje susileja kūrėjas ir kūrinys, meistriškumas ir paprastumas.

2. Kūrybos suvokimas „poklasikinėje” Vakarų filosofijoje

Įveikti žmogiškos ir dieviškos plotmių atskyrimą, i Jungti žmogų į dievišką pasaulio kūrybą, funkcionaliai sutapatinant objektą ir subjektą, – toks buvo XIX–XX a. Vakarų mąsty-

tojų, sukilusių prieš klasikinės filosofijos principus (A. Schopenhauerio, F. Nietzsche'ės), svarbiausias siekis. Tačiau pirmausia jį primena Jenos romantikų sajūdis, kurio teorinius pamatus klojo Fr. Schlegelis, Novalis ir prie jų prisišliejęs jaunasis F. W. Schellingas. Jo mokymas apie estetinę intuiciją kaip tobuliausią pasaulio ir jo aukščiausio prado pažinimo būdą, suvieniantį teoriją ir praktiką, subjektyvumą ir objektyvumą, primena daoistų mokymą apie „praktinę intuiciją“ – širdį (*xin*), padedančią tiesiogiai ir holistiškai atsverti giluminei Dao tikrovei, subtiliausiai dvasinei jo sklaidai. Tačiau romantikų žvilgsnis nukrypssta į kūrėjo, menininko genijaus figūrą ir jo nežabotos laisvės bei autonomiškos savaraiškos išaukštinimą, jausmo kultą. Šis gi yra svetimas „besislapstančiam“ menininkui daoistui, siekiančiam priartėti prie kosminio absoluto ne demonstratyviai išliejant savo nevaržomus jausmus, bet spontaniškai ir nepastebimai išsiliejant savo numaldyta, sutelkta širdimi į jo gyvasties stichiją.

Tiesioginės raiškos išaukštinimas meninėje kūryboje, apie kuri prabilo Fr. Schlegelis ir F. Schellingas, persmelkia visą iracionalistinę filosofiją, kuri šiuo atžvilgiu išties artima daoistų estetinei pasaulėjautai. Žymiausi jos apologetai (A. Schopenhaueris, S. Kierkegaard'as, F. Nietzsche, H. Bergsonas, M. Heideggeris), sutartinai sukilę prieš racionalistinį pasaulio aiškinimą ir bet kokių teorinių sistemų fiktyvumą, dirbtinumą, geriausia priemone įsimelkti į grožio ir būties paslaptis pradeda laikytį intuiciją. Jos vaidmuo primena *xin* vaidmenį daoizmo estetikoje, kur ši siejama ne tik su visa aprépiantčia tuštuma, bet ir su savaiminiu, gyvybišku impulsivumu, „dvasiniu potroškiu“, spontanišku gyvenimo valios proveržiu. Nes visos būtybės, pasak *Zhuangzi*, yra judinamos širdies centre esančios „dangiškosios spruoklės“ (*Tian ji*), kuri dėl savo spontaniškumo nesileidžia perprantama bei nuspėjama, bet kartu padeda igyti nejveikiamą galią (*de*) ir tiesiogiai susilieti su natūralia daiktų tėkmė.

Apie tokį tiesioginį atsvirėmą pasauliu ir susitapatinimą su stebimu daiktu intuicijos pagalba kalbėjo A. Schopenhaueris, visai kaip koks *Zhuangzi* herojus pastebėdamas: „Kai reigiu kalną, tai esu ne kas kita, kaip tasai kalnas, tasai dangus, tie spinduliai: tiesioginėje pagavoje objektas atskleidžia visu savo begaliniu grožiu“ (8). Menas jo mokyme tampa tobuliausiu metafizinės tikrovės pažinimo ir tikrojo idėjų pasaulio perteikimo būdu, o menininkas – ši pasauli formuojančios, visa valdančios iracionalios pasaulinės valios reiškėju. Jo kūryba laikoma spontanišku biologinės energijos proveržiu, tuo primindama kinų gyvybinę energiją (*qi*), konkretizuojamą viatališkuoju Dao „gimdymu-dauginimu“ (*sheng sheng*). Savo vaizdiniais ir užuominomis jis esą mena už išorinės regimybės slypinčią tikrają būtį, pasaulio vienybę, kurią daoizme išreiškė Dao. Schopenhauerio mintis, jog galutinis meno tikslas – atskleisti idėją, primena kinų tapybos estetiko Vang Vėjo (*Wang Wei*) II-ojo mintis apie pirmaelį sumanymo (idėjos, *yi*) skleidimąsi paveikslę: „Kai tapai peizažą, idėja turi skleisti pirmiau už teptuką“ (9). Ją kinai asocijuoja su individualiu ir visuotiniu principu *li*, kuris tapatinamas su ritmingu, nepakartojamu *qi* pulsu, vidine daikto būtimi.

Čia kaip tik ir išryškėja šiu dviejų pasaulėžiūrų skirtumai. Juos lemia paties Schopenhauerio pasaulėžiūros „skilimas“ – pasaulio padalijimas į tikrajį (idėjų) ir regimajį (vaizdinių), „vidinę“ ir „išorinę“ tikrovę, idealią ir realią jos puoses, intuityvų (estetinį, tikraji) ir racionalų (mokslinių) pažinimą. Iš čia kyla ir svarbiausias meninės kūrybos bei egzistencijos motyvas, paženklintas bene visą tolesnę Vakarų iracionalistinę filosofiją – tai kančia bei nusivylimas, būties trągizmo pajauta. Jie suartina Schopenhauerį jau ne tiek su kinu, kiek su indų budizmo filosofija. Iš čia ir esminis menininko bruožas – vidinis susidvejinimas, ir jo vertinimo prieštaragingumas. Viena vertus, jis laikomas pačiu „metafiziniu pasaulio branduoliu“ – dėl savo sugebėjimo išsivaduoti iš racionalias valios įtakos ir išvysti pasaulio esmę, tarytum pakilti virš paprastų žmonių, visuomenės, kasdienybės pasaulio. Kita vertus, būtent dėl tokio savo genialumo jis laikomas savo „gamtos klaida“, bepročiu, pasižyminti netgi tikromis psichinėmis patologijomis.

Kinų menininkai dėl savo sugebėjimo perteikti pačius subtiliausius, dvasinius (*shen*) gyvybinės energijos sklaidos niuansus irgi buvo laikomi savotiškais „genijais“, šviesiausiai išminčiais (*shengren*), o kai kurie – ir „keistuoliais“. Tačiau jie, kaip ir jų kūryba, nebuko priešinami paprastų žmonių pasauliui, gyvenimo tikrovei ir nebuko laikomi susidvejinusiais. Jie jautėsi savo menine kūryba atsakingi už pasaulio harmoniją, taigi turintys nuramdyti savo vitalines galias visa integruojančios širdies (*xin*) pagalba. Tuo tarpu Schopenhauerio mokymas apie genijų ir meninę kūrybą, padaręs bene didžiausią įtaką tolesniems iracionalistinės pakraipos mastytojams (ypač Nietzsche'ui), pastūmėjo juo susižavėjusius Vakarų menininkus į atitinkamus kraštutinumus – pessimizmą, elitarizmą, individualizmą, tikrovės ignoravimą ir meninės raiškos suabsoliutinimą, menininko savivalę.

Schopenhauerio pradėtą filosofijos ontologizavimą bei estetizavimą tėsė F. Nietzsche. Jis siekė dar glaudžiau suartinti žmogų ir gamtą, meną ir gyvenimą, „kultūrą“ ir „natūrą“, transformuodamas Schopenhauerio iracionalią valią į valią gyventi bei valią galiai, kurią jis paskelbė tobuliausia kūrybinio prado apraiška žmoguje. Suvokdamas būti kaip nuolatinį kitimą ir spontanišką gyvasties sklaidą, jis daugeliu savo išvadų bei teiginių primena kinų, ypač daoistų, pasaulėžiūrą, ką byloja ir vis daugėjančios jų lyginimosios studijos (10). Juos suartina ne tik metaforiškas, prieštaringes ir fragmentiškas pats filosofavimo būdas, įtai-gotas įsitikinimo permaningą tikrovę esant nepagaviai konceptualiam protui, ieškant tikrosios prasmės užuominose, nutylėjimuose; ne tik pasaulio relatyvumo suvokimas, pastumėjės į požiūrio policentriškumą ir tiesos pliuralumo pri-pažinimą, vertybėms nuolat apsiverčiant savo antraja puse („gal gėris yra blogis?“ – klausia Nietzsche, kaip ir *Zhuangzi*). Iš čia kyla ir jiems bendra kultūrinė arba „virškultūrinė“ („antikultūrinė“) laikysena (11), kurią perteikia „aktyvusis“ (dioniziškasis) Nietzsche'ės nihilizmas – siūlymas „perkainoti visas vertybės“ ir pakilti „anapus gėrio ir blogio“. Jis primena daoistų „terapinį dekonstruktivizmą“

bei *Zhuangzi* siūlymą įsitaisyti pasaulio centre (Dao ašyje) ir ramiai stebėti „šio” ir „ano” permainas.

Natūralaus gyvybinio, kūrybinio prado (valios) ižvelgimas kiekviename žmoguje pastumėjo F. Nietzsche' ir į kitą, daoistams itin svarbų natūralumo kultą (asocijuojamą su „primityvumu”, paprastumu). Jis (kaip ir daoistai) suvokė žmogaus tobulėjimą, arba kūrybą, ne kaip prigimto gyvybinio prado savaje įveikimą, bet kaip jo visapusišką išskleidimą pasaulyje, parvedantį į pirmapradęs ir nuolat atsinaujinančios būties ištakas (Dao). Tai Nietzsche perteikė ir daoistų, ir romantikų taip pamėgtu vaikiškumo įvaizdžiu, siedamas jį su pirminės žmogaus ir gamtos vienybės pajauta ir su tikruoju intuityviu pažinimu (daoistų vadintu „nežinojimu“). Nes, kaip sakė *Laozi*, „moteriškumo ir vyriškumo suties jis dar nėra pažinės, bet prigimtis tame sukyla – gyvėjo gaji yra“ (LZ, p. 55).

Su natūralumo kultu susijusi ir juos suartinanti antropocentrizmo kritika (12), pripažiant, jog žmogus – „anaiptol ne aukščiausias kūriny, nes lygai tokia pat tobula yra kiekviena šalia jo esanti būtybė“ (13). Pagaliau juos vienija ir patys gyvybingumą bei spontaniškumą įkūnijantys herojai (idealai) – Nietzsche's Zarathustra ir *Zhuangzi* „tikras žmogus“ (*zhen ren*): pirmasis šoka, skrajoja, keliauja po kalnus (kuriuos taip mėgo ir daoistų išminčiai bei nemirtingieji), kvatoja, antrasis – irgi nerūpestingai klajoja ir džiaugiasi gyvenimu. Abu jie yra viršžmogiškų galų ir tikrosios laisvės įkūnytojai, siekiantys pranokti savo žmogiškumą ir pažvelgti į pasaulį bei save iš daugybės įvairiausių aukštesnių perspektyvų, išstirpti amžinybėje ir begalybėje. Tačiau Zarathustra nerimsta, nenusėdi vietoje, o *zhen ren* sklidinas vidinės ramybės; Zarathustra tragiškas, o *zhen ren* – harmoningas (kas pasakyta ir apie menininko psichologiją).

Šį skirtumą veikiausiai lemia pats kūrybinės galios suvokimas. Nietzsche's visuotinė, natūrali kūrybinė gyvenimo energija, arba valia gyventi, ilgainiui virsta valia galiai, kurios pagrindinis bruožas – aktyvumas, veikla (14). O vienas svarbiausiai kiniškojo kūrybingumo bruožų, atliepiančių natūralią gamtos raidai, – neveikimas (*wuwei*) ir savaimingumas (*ziran*), laikomi ir tobulo meistriškumo požymiu. Nietzsche's valia galiai yra tiek pat kurianti, kiek ir griaunanti, taigi padedantį įtvirtinti naują tik seno sąskaitą (kas būdinga bene visai Vakarų kultūrai). Tai svetima kinų kūrybingumui, arba „gimdymui-dauginimui“ (*sheng sheng*), implikuojančiam tolydžią gyvybės tąsą ir abipusį palaikymą. Todėl, kaip pastebi Ynhui Parkas (15), kiniškasis *wuwei* principas lémė jų išorinį „pasyvumą“, o Nietzsche's valia galiai – „agresyvumą“.

Tai galima taikyti ne vien moralei, bet ir estetikai bei kūrybai, kuri Nietzsche's mokyme yra persmelkta „herojiniu pesimizmu“ ir dramatišku balansavimu tarp dviejų kraštutinumų, užaštrinančiu visus kampus. Zarathustra tai juokiasi iš savo kvailumo, tai verkia iš pykčio ir ilgesio, o jo ironija (mégstama ir daoistų, kaip būdas „peraugti save“) virsta „besijuokiančiu pykčiu, gyvenančiu po rožių krūmais ir lelijų kelmais“ (16). Štai kodėl jo buvimas „tarp“ (būdingas ir daoistams) tampa dramatišku ir tragišku, persmelktu aistros ir

kančios. Tokį Nietzsche įsivaizdavo (tiesa, ankstyvajame, bet iš esmės autentiškiausiai savo kūrybos laikotarpyje) ir genijų kūrėją, menininką, kuris jam įkūnijo antžmogio idealą. Tai „demonas angelo sparnais“, viską sau leidžiantis ir kartu lengvai pažeidžiamas, ir būtent šis patologinis dvilypumas tampa svarbiausiu jo genialumo įrodymu.

Ir Nietzsche, ir daoistai suvokė kūrybingumą kaip patį autentiškiausią savo prigimties realizavimą, sugrąžinantį į dangiškias būties įščias. Tačiau Nietzsche įsivaizduoja jį pirmiausia kaip dioniziškų, kūniškų vitalinių galių proveržį, gimstantį ne iš vidinio integralumo ir jausmų „išgrynnimo“, kaip jį įsivaizdavo daoistai, bet iš ypatingo susijaudinimo ir aistros. Taigi Nietzsche's menininkas, šiame akte tarytum prarandantis savo subjektyvumą ir susiliejantis su dioniziškų jėgų stichija (daoistai pasakyta – pamirštantis save, *wang wo*), igyja galių iškilti virš kitų ir laužyti bet kokias nusistovėjusias normas: „Ir jei tau nebeliks nė vieno laiptelio, privalési išmokti lipti per savo galvą [...] ir dar aukščiau per savo širdį. Dabar visa, kas tavyje švelnu, turi tapti visų kiečiausia“ (17). Toks nežabotos valios ir spontaniškos intuicijos įteisinimas, turėjęs suartinti meną ir gyvenimą, paradoxaliu būdu kaip tik juos atskyrė, pastumėdamas ne tik į elitarizmą, bet ir į meninių principų sureliatyvinimą bei meninę savivalę. Šios Nietzsche's idėjos ypač imponavo Vakarų modernistams, dažnai jų vulgarizavimui bei populiarizavimui siekusiems pagrįsti savo maištingumą.

Panašų daoistinių idėjų „iškraipymą“ bei kraštininį įgvendinimą galima ižvelgti ir IV–V a. kinų menininkų „vėjo ir srauto“ (*fengliu*) sajūdyje, iškélusiame „meno kelio“ idėją ir tapusiame pirmuoju individualios saviraiškos, spontaniškos kūrybos bei ekscentriškumo proveržiu. Jo atstovai metė demonstratyvų iššūkį visuomeninėms (konfucianistinėms) moralės normoms ir pasinérė į meninį, bohemiską gyvenimą, suvokdami natūralumo bei spontaniškumo puoselėjimą ne vien kaip susiliejimą su gamtą, bet ir kaip atsidavimą kūniškiems malonumams (ir pats žodis *fengliu* vėliau ēmė reikšti tiesiog paleistuvystę, amoralumą). Dėl to vėliau vienos laikė tobulais išminčiais, perpratusiais tikrają Dao esmę, t.y. tuštumą, o kiti – amoraliais išsišokėliais.

Ir vis dėlto savo menu jie pirmiausia siekė perprasti Vienį ir susilieti su fenomenalia bei viršfenomenalia tikrove – Dao, patirti jo visa aprépiantį tuštumą, ir tapę ne pačius daiktus, bet siekė perteikti jų dvasią („per formą tapyti dvasią“). Šis dvasios perteikimas jiems reiškė ne tiek saviraišką, kiek siekė atliepti visuotiniams virsmams (*hua*) ir veikiau užslėptą nei demonstratyvų sekimą būties dėsniais. Pagrindiniai jo bruožai – nuolaidumas, minkštumas, taikingumas – kaip tik ir padeda išlaikyti tiesioginį kūrėjo, kūrinio, suvokėjo ir pasaulio ryšį bei harmoniją. O Nietzsche's antžmogis gali kūrybiškai įsitvirtinti pasaulyje tik per jėgą – nugalėdamas save („pasmertas mušti save akmenimis“), kitą, savo trauką kitiems („meilė yra pavojujasi vienšiausiam; meilė viskam, kas gyva“ – sako Zarathustra) (18), savo tvirtumu ir jėga nešdanmas kitiems mirtį („arba aš, arba tu“ – kartoja Zarathustra). Taigi Nietzsche's antropocentrizmo kritika, išryškėjanti anks-

tesniuose jo kūriniuose, Zarathustros asmenye vis dėlto apsiverčia pačiu kraštiniausiu antropocentrizmu („žmogus – pats stipriausias gyvulys: tuo jis ir nugalėjo visas gyvas būtybes“) (19). O reikalavimas menininkui išsinerti iš savo subjektyvumo, siekiant kūrybinio vaizduotės polėkio pagalba susieti meną ir gyvenimą, subjektą ir objektą, kūrinį ir suvokėją, dargi paverčia ji kone pasaulio kūréju ir taip tarsi įteisina jo meninės valios nepavaldumą jokiems dėsniams.

Toks pasinėrimas savyje, savo vaizduotės išlaisvinimas jam reiškia ne visų daiktu ižvelgimą savyje, apie kurį kalbėjo daoistai, o „bedugnės praregėjimą“, kuris vargu ar primena daoistų tuštumą. Todėl, kaip pastebi A. Andrijauskas, pati „meninės kūrybos subjekto problema Nietzsche's meno filosofijoje leidžia nuspėti menininko asmenybės išaukštinių XX a. pr. Vakarų Europos mene“, kartu skatindama suvokti meno tikslą esant ne realaus pasaulio vaizdavimą, o asmenybės vidinio pasaulio (tamsiuju jo pasąmonės klodų, natūralių instinktu) išraišką (20). Tai anaiptol nepadėjo išsaugoti kūréjo, kūrinio, suvokėjo ir pasaulio ryšio, juolab harmonijos, kuri tokia svarbi kinų meninėje kūryboje.

Apie šį ryšį garsiausiai prabyla E. Huserlio fenomenologijos tėsėjas bei „estetizuotojas“ M. Dufrenne. Jis, kaip ir F. Nietzsche, jungiamaja grandimi laiko patį kūrimo procesą, kurio akcentavimas ypač artimas daoistų kūrybos išaukštiniui. Kaip ir daoistai, Dufrenne laiko šių kūrybinių jėgų sklaidos centru patį meno kūrinį, kuris padeda menininkui ne tik išreikšti būtiškąją patirtį, bet ir prisiliesti prie gamtis-kosios tikrovės gelmės bei pilnatvės, kartu įtraukdamas į tiesioginį savo „tiesos“ išgyvenimą ir suvokėją. Kitaip tariant, įsigyvenant į vaizduojamo daikto būtį (kinai pasakyti – principą *li*), prisiliečiama prie būties apskritai metamorfozių bei kūrybinių galių, išlaisvinančią iš konceptualizuojančio Loso vergijos.

Dauguma „poklasikinių“ Vakarų mąstytojų, pabrėžusių pasaulio dinamizmą ir permainingumą, kartu pabrėžę laiko reikšmę tiesioginiame kūrybos išgyvenime. Neatsitiktinai beveik visi jie, skelbdami meną esant autentiškiausiu kūrybiniu prado ir viršfenomenalios tikrovės įkūnijimo būdu, kaip ir kinai, į pirmą vietą iškelia muziką, laikydami ją tobuliausiai perteikiančia laiko metamorfozes. Jiems pasaulis, būtis skleidžiasi konkrečiai laike, t.y. situatyviai.

Lygiai taip pat konkrečiai laiką suvokė ir daoistai. Jie akcentavo amžinumo ir atsitikinumo, praeities ir dabarties tapatumą, sutelkdami dėmesį į dabartį kaip amžinos kūrybos įprasminimo momentą. Jie matavo laiką virsmais (*hua*), kurie gali būti suvokiami tik tiesiogiai, intuityviai, pačiam įsitraukiant į jų tėkmę, savo paties virsmais išgyvenant laiko virsmiškumą. Šis požiūris primena H. Bergsono trukmęs (*durée*) sampratą, įprasminusią gyvenimo tėkmės nepakartojamumą, nuolatinį kūrybingumą, ir kvietusių suvokti iškilančius kūrybinės evoliucijos momentus intuityviai, modeliuojant savo sąmonę, savajį „as“ pagal pačios gamtos tėkmę. Daoistai suvokė kiekvieną laiko momentą kaip būties metamorfozę, ir būtent virsmo (*hua*) akcentavimas sutelkė jų žvilgsnį į tai, kas vyksta *tarp* šių momentų, – į pauzę, tylą,

kuri byloja apie nuolatinį būties grįžimą į nebūtį kaip tikrosios prasmės šaltinių ir galimybę.

Tokia pažiūra vis ryškiau įsigali ir „poklasikinių“ Vakarų mąstytojų idėjose. Bene artimiausias daoistinei „nebūties metafizikai“ yra M. Heideggeris, ieškojės tikrosios būties kelyje atgal, išgryntame ir bekalbyje „niekyje“ bei pirminame gamtos paprastume. Būtent tame – tyloje, pauzėje, kurią „pripildo“ laiku taikliai ištarta užuomina arba vaizdinis simbolis, Heideggeris regi pačią autentiškiausią vieningą gyvenimo ir meno tiesą. Šią būties tiesą, jo manymu, geriausiai atskleidžia kaip tik menas, pirmiausia poezija, padedanti visa savo esybe patirti būties ir nebūties kaitą, t.y. išgyventi ją konkrečiai savo būties laike.

Išvados

Lyginamoji kūrybingumo sampratos kinų ir Vakarų mąstymė analizė atskleidžia plačią perspektivą šių dviejų pasaulėžiūrų gretinimui. Mūsų nurodytieji jų panašumai bei skirtumai leidžia apsiriboti tik gana apibendrintomis išvadomis, skatinančiomis nuodugnesnius bei konkretesnius komparatyvistinius tyrinėjimus ir kartu patvirtinančiomis prielaidą, jog Rytų ir Vakarų pasaulėžiūrų skirtumai yra veikiai kiekybiniai, o ne kokybiniai.

Daugelis „poklasikinių“ Vakarų mąstytojų vieningai pasisako apie pasaulio dinamizmą, jo nuolatinį tapsmiškumą – permanentas, kuriu šaltiniu bei įkūnytoju paskelbiamą valią, pats gyvenimas, „gyvenimo polékis“, daug kuo pramenantis kinų pasaulio kaip Dao ir *de* sklaidos sampratą. Kaip ir *qi* bei jos subtiliausia forma – dvasingumas (*shen*), šios impulsyvių gyvybinės galios skelbiamos pasaulio raidos, jo nuolatinio kūrybingumo varomosiomis jėgomis, vienijančiomis meną ir gamtą, meną ir gyvenimą, mąstymą ir būtį, ir tobuliausiai išsiskleidžiančiomis būtent meninėje kūryboje. Jos laikomos lemiančiomis pasaulio situatyvumą, neleidžianti „uždaryti“ būties į jokią abstrakčią sistemą, jos konceptualiai apibrėžti. Minėtieji Vakarų mąstytojai vieningai teigia gyvenimo tėkmės ir būties esmės nepagavumą žodžiu, tuo primindami *Laozi* ir *Zhuangzi* mintis apie Dao neišsakomumą ir linkdami į daoistų irgi pamėgtą užuominą, ironiją, paradoxą, kurie bene geriausiai sužadina kūréjo ir suvokėjo dialogą, tuo prisdėdami prie tolesnio nesiliaujančio būties kūrybos plėtojimosi. Tačiau Vakaruose pagrindinis dèmesys teko menininko kūréjo asmenybei, nustelbusiai ir suvokėjā, ir pasauli, net atitrūkusiai nuo jų.

Daoistinė pasaulėžiūra skatino suvokti meninės kūrybos aktą kaip hermeneutinį procesą, pagrįstą universalios būties raidos dėsningumais, reikalaujančiu abipusio atsiliepimo ir atsimainymo. Dėl to jis turis ir etinę, ekologinę reikšmę, įpareigodamas per kūrinį bei jo veikiamą suvokėją palaikyti harmoniją su visata, plačiąja prasme suvokiamą kaip Dao galios *de* puoselėjimas. Kūrybos pagrindimas Dao samprata, o konkretiau – jos susiejimas su virsmo sąvoka, orientavimasis ne į išraiškos formas, bet į jos ištakas bei principus, ir padeda paaiškinti, kodėl kūrybinio prado išaukštinimas

kinų kultūroje neišvирto į meno kultą, menininko išraiškos absolutizavimą, demonstratyvumą, meninių principų bei kriterijų „vakuumizavimą”, kaip tai atsitiko kūrėjo genialumo idėjos įkvėptame moderniajame Vakarų mene.

Daoistinės dvasingumo sąvokos jiedimas į kūrybos sampratą padeda paaiškinti, kodėl kinų menininkui nereikėjo kurti savarankiškos meninės tikrovės ir ieškoti siurrealistinių ar nerealistinių išraiškos formų, kaip tai atsitiko moderniajame Vakarų mene. Nes dvasingumas, besiskleidžiantis tarp iliuzijos ir tikrovės, „forminės” ir „iki-forminės” būties (būties ir nebūties), paradoksaliu būdu kaip tik ir neleido atitrūkti nuo tikrovės, skatindamas ieškoti tikrosios būties ne formose, regimuose pavidaluose, o už jų. Tai padeda suvokti, kodėl kinų menas apskritai ir ypač peizažinė tapyba, būdami sakralūs, išvengė patoso, dramatizmo ir nebuvo atskirti nuo sekularaus gyvenimo, nuo žemiškosios kasdienybės. Menas tapo pačiu intymiausiu Dao įsikūnijimu ir gyvenimo būdu, o kartu – giliausiu žmogaus ir kosmoso vienybės patyrimu.

ŠALTINIAI:

- LZ: Laozi // The Chinese–English Bilingual Series of Chinese Classics. – Hunan chubanshe, 1994; Laozi / Iš senovės kinų kalbos vertė D. Švambarytė. – Vilnius, 1997.
 ZZ: Zhuangzi Yi Zhu. – Jilin wenshi chubanshe, 1996; Чжуан-цзы. Ле-цзы // Пер. В. В. Малевина. – Москва, 1995.
 YJ: Yijing // The Chinese–English Bilingual Series of Chinese Classics. – Hunan chubanshe, 1994.

NUORODOS:

- Clarke J. J. Oriental Enlightenment. – Routledge, London and New York, 1997. – P. 17, taip pat 20, 28–31.
- Ames Roger T. The Meaning of Body in Classical Chinese Thought // International Philosophical Quarterly. – 1984, vol. 24, Nr. 1; Fang Thome H. The Chinese View of Life. – Taipei: Linking Publishing Co. Ltd., 1981.
- Read H. The Limits of Painting // Studio. International Art. – London. – 1964 January, vol. 167, Nr. 849.
- The Chinese Theory of Art / Transl. by Lin Yutang. – Heineman, London, 1967. – P. 71.
- A Source Book in Chinese Philosophy // Transl. and compil. by Han Wing-tsui. – Princeton University Press, 1963. – P. 579.
- Книга прозрений // Сост. Малевин В. В. – Москва, 1997. – P. 175.
- Jianping Gao. The Expressive Act in Chinese Art. – Uppsala, 1996. – P. 80.
- История философии: Запад – Россия – Восток. Кн. 3. – Москва, 1998. – P. 14.
- The Chinese Theory of Art. – P. 40.
- Hall D. Nietzsche and Chuang tzu: resources for the transcendence of culture // Journal of Chinese Philosophy. – 1984, Nb 11; Parkes Graham. Human / Nature in Nietzsche and Taoism // Nature in Asian Traditions of Thought: Essays in Environmental Philosophy // Ed. J. Baird Callicott and Roger T. Ames. – State University of New York Press, 1989; Park Ynhui. Lao tzu and Nietzsche: Wanderer and Superman // Journal of Chinese Philosophy. – 1984, Nb 11.
- Plačiau apie tai žr.: Hall D. Min. veik.
- Plačiau apie tai: Parkes Graham. Min. veik.
- Ницше Ф. Сочинения в двух томах. – Т. II.- М., 1990. – P. 641.

- Ten pat. – P. 237.
- Park Ynhui. Min. veik. – P. 407.
- Ницше Ф. Min. veik. – P. 168.
- Ten pat. – P. 109.
- Ten pat. – P. 110.
- Ten pat. – P. 112.
- Andrijauskas A. Grožis ir menas. – Vilnius, 1995. – P. 478–479, 483.

The perception of the creativity in classical Chinese and „post-classical” western philosophy

Loreta POŠKAITĖ

„Post-classical” western philosophers devoted special attention to the concept of creativity in order to relate the man and the being (cosmos), the human and the divine, art and life. Creativity is one of the most important features of the Chinese worldview as well. It is often defined by the concept of creativity and recreativity (*sheng sheng*), which makes the dialogue with the irrational „postclassical” western ideas possible. In order to conceive the Chinese concept of creativity and artistic creation the concept of *sheng sheng* must be supplemented by two concepts, that is, those of transformation (*hua*) and of spirituality (*shen*), which are the main definitions of Dao.

Dao as the ideal of creativity, artistic activity, and self-development stimulated the Chinese to devote their attention to the process and artistic principles rather than to the result in order to help the man integrate into the Nature in the most natural way. Thus, artistic creation conceived as the most authentic development of vitality (*sheng*) and self-transformation (*hua*), which blends the ordinary experience and sensations with the vibration of pure, secret spiritual energy (*shen*). This energy, in its own way, refers to the real, preform being and causes the reciprocity of the creative process. The creator, creation, the perceiver and the universe are related not only in the aesthetic but also in the ethic (ecological) way. Self-transformation is conceived as reciprocal sharing and support.

Many „post-classical” western philosophers (A. Schopenhauer, F. Nietzsche, H. Bergson, M. Heidegger) treated the universe as perpetual change and dynamity, which they defined as the expression of the will, the flight of life, etc. These may be associated with the Chinese concept of the universe as the vital development of Dao and *de* and considered to be the forces uniting art and Nature, life and art, culminating in artistic creation. Nevertheless, they were more concerned with the artist, creator or genius rather than with creation principles. This caused not only creator's separation from the perceiver and the universe (reality) but also the cult of artistic creation, absolutisation of the artistic expression, „vacuumisation” of art principles and criteria, surrealistic or unrealistic forms of expression. The latter, however, are not characteristic of the Chinese art inspired by the concept of Dao and its main aspects discussed above.

Lietuvos kultūros ir meno institutas,
Tiltų g. 4, 2001 Vilnius

Gauta 2000 07 14, įteikta spaudai 2000 12 11

Į atskirą žurnalo skyrelį išskyrus mokslinius darbus, kurie turi patenkinti, be esminiu, ir grynaus formalius reikalavimus, kartu išsisiskyrė kita rūšis straipsnių, lyg ir praradusiu žurnale savo vietą. Dažnai tai nemažiau įdomūs, o kartais nenusileidžiantys ir savo moksliškumu straipsniai, kurie tačiau paprasčiausiai netenkina formalų „Mokslo darbams“ keliamų reikalavimų. Taip gali atsitikti jau vien dėl to, kad autorius nesuinteresuotas „rinkti pliusukus“. Kita vertus, straipsnis iš tikrujų gali būti nepakankamai moksliškas, ir vis dėlto ne mažiau įdomus savo išsakytomis priešaidomis, ap tiktomis iškalbingomis sasajomis, netikėtomis įžvalgomis ar

tik keliamais klausimais. Suprasdama nesuvaržyto erdvės svarbą kūrybinei vaizduotei ir nenorėdama tapti jai papildomu represijos mechanizmu, kurių ir taip gana, redakcija nutarė įvesti naują skyrelį „Tarp minčių“, kuriame – atskirai nuo būtent „Mokslo darbų“ – galėtų publikuoti įdomesnius, atsiktinai „šalia“ mokslo atsidūrusius ar net iš esmės „paramokslius“ straipsnius vienaip ar kitaip su etnine kultūra susijusioms temomis. Kaip néra pasaulyje nieko gryna balto ar juodo, taip néra visiškai teisingų ar visiškai klaudingų minčių, ir tikrus gintarėlius jūra paprastai išmeta kartu su visokais maurais. Skaitytojas lai ateis pajūrin ir pasirinks pats.

Krikščionišku ženklų ir simbolių atsiradimo Lietuvoje XIII–XIV a. priešaidos

Arūnas KYNAS

XX a. pradžioje J. Basanavičius rašė: „Jei mes dabar per eisim prie lietuvių kryžių ornamentikos, tai pirmiausiai turėsime iš jos išskirti krikščionių dailės elementus, kaip kielikus, monstrancijas, angelus ir iš dalies, pačius ant stogelių stovinčius kryžius bei kryželius, kurių tarpe tačiau, nemažai yra tokiai, kuriuose, kaip vėliau matysime, „krikščioniškos“ išvaizdos nedaug terandas“.¹

Žymus lietuvių etnokultūros tyrinėtojas nurodė privalomą kompleksišką ikonografinių, heraldinių ir netradicinių ženklų bei simbolių nagrinėjimą. Tokio darbo nepradėjė, nesuprasime gausybės taikemosios dailės kūrinių ornamentų prasmės, jų raidos ir atsiradimo priežasčių. XX a. pradžioje jau buvo pastebima takoskyra tarp ženklų kilmę aiškinusių tyrinėtojų. Kai kurios teorijos buvo akivaizdžiai idealizuojančios, nes noréta mažai žinomas istorinius faktus „pasendinti“ arba „pajauninti“, net pakeisti jų istorinę priklausomybę.

Ikkrikščioniško simbolių ir ženklų atsiradimo Lietuvoje teoriją gynė P. Galaunė, J. Baltrušaitis, J. Balys, V. Šukevičius. Jų kredo atspindėjo cituota J. Basanavičiaus ištrauka.

Kitaip šį istorinį procesą išsivaizdavo M. Brenšteinas, B. Ginėt-Pilsudskis, A. Mažuolis, J. Grinius, A. Rūkštelė, ženklų bei simbolių atsiradimą siedami su Lietuvos krikštu. Jų teorijos esmę atspindi J. Griniaus argumentai: „Svetimšalis, kuris pirmą kartą susiduria su svarstymais apie lietuvių kryžius ir koplytėles, turi pagrindo nustebti, išgirdės, kad šitų medinių paminklų kilmę etnografiams ir etnologams gana neaiški. Argi pagrindinis krikščionybės simbolis – kryžius ir koplytė-

lės su katalikišku šventų statulėlėmis – gali būti nekrikščioniškos kilmės?“²

Tenka pripažinti, kad istorinio objektyvumo trūko ne vien dėl žinių stygiaus. Gal nenorėta pripažinti, jog dalis krikščionišku ikonografinių simbolių plito iš Rytų krikščionybės centro Bizantijos per senovės Rusią anksčiau negu iš katalikiškosios Romos per Lenkiją? Lygiu kryžmų „Graikiškas“, ar „Bizantiškas“, kryžius buvės tad skolinys iš rusų stačiatikių, nors gausiai naudotas katalikišku šventyklių dekoravime, jų statybos architektūriuose planuose.

Lietuvoje lygiu kryžmų kryžius žinomas jau akmens amžiuje. II–IV a. žalvarinių papuošalų puošyboje randamas įbrėžtas apskritime ar kvadratė. Galėjęs reikštis ir simbolizuoti dangiškąją ir žemiškąją ugnį, saulę. Ženklų eilėje jis pirmauja, nes buvo naudotas ir senojoje baltų religijoje, ir vėlesniais

1 pav. Gediminių ženklai ir herbai. Raide A ir data pažymimas simbolio pasirodymo laikas antspaude, o raide M ir data – monetose. 1. Algirdas 1371 A; 2. Jogaila 1387 A; 1388 M; 3. Skirgaila 1380 A; 1395 M; 4. Kestutis?, Vytutas 1392 M; 5. Vytautas 1397 A, 1396 M; 6. Teodoras Karijotaitis 1393 A, 1393 M; 7. Bazilijus Karijotaitis 1403 A; 8. Mykolas Jaunutaitis 1386 A; 9. Vladimiras Algirdaitis 1387 M. Andrius Vladimiraitys 1446 A; 10. Andrius Vladimiraitys 1433 A; 11. Jonas Vladimiraitys 1431 A; 12. Aleksandras Vladimiraitys 1433; 13. Jonas Andraitis 1431 A; 14. Andrius Algirdaitis 1398 M; 15. Kaributas 1387 M; Teodoras Kaributaitis 1433 A; 16. Jonas Kaributaitis 1431 A; 17. Ona Kaributaitė 1492 A. Iš: Ivanauskas E., Balčius M. Min. veik. – P. 90.

amžiais. M. Bartninkas, J. Kairys, Z. Duksa teigia: „Archaiškiausiu Lietuvos valstybiniu ženklui reikėtu laikyti Algirdo ietigalj su k r y ž e l i u l y g i o m i s k r y ž m o m o i s” (ištinti aut.). Kiti mokslininkai (E. Ianauskas, M. Balčius) ietigalj su kryželiu priskiria kunigaikščiams Kęstutčiu ir Vytautui: „itetigalis, sukomponuotas su kryžiumi, – ženklas, sutinkamas tiktais Vytautui priskiriamose monetose, R. Kiersnovskio datuojamose 1401–1430 m.”³ Kunigaikščiui Algirdui priskiriamas kitoks – dvielė strėlių su kryžiumi viduryje ženklas. Istorikas A. Vijūkas-Kojelavičus manė, jog Lietuvos herbą Vyti – ginkluotą raitelį, „kuris, iškėlęs kalaviją, vejas prieš, émęs vartoti karalius Mindaugas. Raitelio skyde jis pridėjęs du kryžius, pažyminčius, jog buvęs primtas krikščionių tikėjimas”.⁴ Autorius savo samprotavimą nepagrindė, todėl jie téra viena iš versijų.

Kryžius su ilgesniu vertikaliu statmeniu, vadinamas katalikiškuoju, didžiuoju, kančios, lotyniškuoju, *crux immissa*, net po antrojo Lietuvos krikšto ilgai nebubo populiarus. Istorikas J. Grinius pripažista, jog „su viešuoju tautos krikštu, kada krikščionybė tapo jau valstybine religija, ne tik galéjo, ir turėjo Lietuvos žemén ateiti didysis kryžius, statomas kiekvienoje didesnėje krikšto vietoje, ten krikščionybę įvedus. XV–XVI amžiuose jis negalėjo būti populiarus tarp paprastų kaimiečių, nes krikščionybė jų tarpe plito palengva”.⁵ Plėtodami savają ženklių kilmės teoriją, krikščioniškosios versijos šalininkai kartais prieštarauja net savo pačių ankstesniems teiginiams. J. Grinius samprotauja: „XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje jézuitai pradėjo antrają, bet ši kartą pagrindinę ir sékminges Lietuvos christianizaciją. Tada dviejų frontais – prieš pagoniško tikėjimo papročius Lietuvos kaimiečiuose ir prieš protestantizmą, remiamą didžiųjų feodalų aristokratų. Viename ir antrame fronte jézuitai vartojo skirtingus metodus. Aristokratų protestantizmą stengési nugalėti savo moksliniu pranašumu, o pagoniškus kaimiečių papročius sukrikšcioninti, iš dalies prie senųjų prisitaikant ar duodant jiems krikščionišką prasmę bei simbolius. Juk šitaip elgési pirmieji krikščionys senosios Romos imperijos, ir panašiai tuo laiku, XVII a., jézuitai, apaštalavę Kinijoje. Kodėl šito metodo – senobiniams papročiams duoti krikščio-

2 pav. Lenkijos ir Lietuvos valdovų ženklai XIV–XV
a.: a) Vladislovo Jogailos monetos 1386–1434
m.; b) lietuviškos monetos 1387–1399 m.;
c) Kazimiero Jogailaičio monetos 1447–1492 m.
Iš: Kalkowski T. Tysiąc lat monety polskiej. –
Warszawa, 1974.

3 pav. LDK herbas Vyti. Raitelio skyde –
dvigubas nelygiakryžmis kryžius. Jogailos
antkapio detalė. Krokuva, Vavelis. Apie 1440 m.
Iš: Lietuvos istorija. – P. 78.

nišką prasmę – jézuitai būtų turėjė atsiaskyti Lietuvoje ar Latvijoje?”⁶

Turint omeny lygių kryžmų bizantiškojo, taip pat lotyniškojo kryžių atsiradimo Lietuvoje prielaidas, kyla klausimas, ar galėjo Mindaugas Lietuvos valstybės herbe naudoti vieną ar net keleis kryžius, žinodamas, kokie buvo baltų genčių santykiai su Prūsijos ir Livo-nijos ordinais? S. Ekdahl knygoje „Jono Dlugošo Prūsų vėliavos Žalgirio mūšio šaltinis”⁷ pateikiamose nuotraukose matome Prūsijos maršalo Konrado Tyrbergo antspaudą (1282 m.), kuriamo vaizduojamas piestu pasistojęs žirgas ir raitelis su ietimi. Vėliavėlė ieties smaigalyje ir raitelio skydas paženklini kryžiais. Lietuvių ir baltų genčių karrai, kovoję po kryžiumi paženklinia vėliava, galėjo būti nukauti saviškių. Esu linkęs manyti, kad XII–XIII a. baltų genčių ženkluose turėjo dominuoti savita stilizuotų ar natūralistinių strėlių, ietigalių, kalavijų, miestų vartus, tvirtovės kuorus, gal šventykłų primenantys simboliai, jų organizuota sistema. Besiformuojančios valstybės ženklai, nors ir paremti senosios religijos sakraliniu ženklų kūrimo tradicijomis, buvo įtakojami krikščioniškųjų konfesijų ir totorių Aukso ordos – didžiausių Europoje valstybinių ženklų sistemų. XI–XV a. Rytių ir Vakarų krikščionių sakraliniai ženklai buvo panašūs. Stačiatikių šventykłų mozaikiniuose paveiksluose, vaizdujančiuose šventuosius Joną Auksaburnį ir metropolitą Aleksejų, jų aprangoje įprastinis lygių kryžmų kryžius pakeistas kitokiu stilizuotu ženklu, kurio ilgesnė vertikali kryžma pusiau padalinta trumpesniu skersiniu. Tokį ženklą galime palyginti su kunigaikščio Algirdo heraldinio strėlių ženkle kryžiumi. Panašūs ženklai randami ir kryžiuočių magistro Vinricho von Kniprodės (1351–1382) aprangoje, riterių ginkluotės skyduose.⁸ Lietuvišką ženklą nuo stačiatikių ar katalikų ženklų skiria strėliniai antgaliai, bet jungiantis kryžius primena, jog abi Algirdo žmonos išpažino bizantiškai tikėjimą.

Kryžiuočių ir kalavijuoti ordinų agresija stabdė krikščioniškų ženklų naudojimą, nesąmoningai skatindama originalių lietuviškų simbolių bei kryžinių kompozicijų kūrimą ir naudojimą valdovų heraldinėje simbolikoje, o gal ir religinėse apeigose, nes, kaip žinia, kunigaikščiai Kęstutis ir Algirdas iki mirties buvo ištikimi senajai baltų religijai.

XIV a. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos ženklas – dvigubas lygiakryžmis kryžius – neturi analogų tarp krikš-

4 pav. Gedimino stulpai kunigaikščio Vytauto monetose XIV–XV a. Iš: Dobužinskis M. Vytis. – Kaunas, 1933. – P. 10.

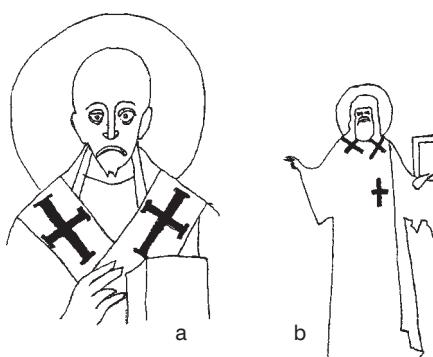
čioniškų simbolių. J krikščioniškų ženklų sąvadą jis pateko atsitiktinai. Galima spėti, jog jis buvo sukurtas, remiantis senaisiais lietuviškaisiais bei kitų baltų kraštų ženklais. Dvigubas lygiakryžmis kryžius, Gedimino stulpai ir kiti LDK valdovų heraldiniai ženklai patvirtina egzistavus savitą lietuvišką ženklų sistemą, kurioje iš dalies atsispindėjo ir krikščioniškų ženklų, ir kovų su totoriais įtaka, ir vietas savitumai. Vėliau, Lietuvai priėmus krikštą, originalią lietuvišką ženklų sumažėjo, ženklų ir simbolių sistemoje pradėjo dominuoti Bizantijoje ir Vakarų Europoje sukurti ženklai bei jų puošybos elementai.

Lietuvos istorijai labai svarbus yra dvigubas nelygiakryžmis kryžius, įvairiomis atmainomis vadintamas kardinolų, patriarchiniu, metropolijos, Lotaringijos, krikšto kryžiumi, kuris dažnai painiojamas su kunigaikščio Jogailos heraldiniu ženklu – dvigubu lygiakryžiu kryžiumi. Lietuvoje jis galėjo atsirasti jau XIII a. viduryje Mindaugui tapus karaliumi. Šis kryžius ir kitose Europos valstybėse atsirasdavo būtent priimant krikščionybę, todėl Lietuvoje jis galėtų vadintis tiesiog „krikšto ženklu”. Mindaugo valdymas bei krikštas apibūdinamas taip: „Norédamas būti pilnateisiu valdovu, Mindaugas padarė dar vieną politinį ejimą. Jis pasiuntė pas popiežių savo valdžios vyrus ir gavo Inocento IV 1251 m. liepos mén. 17 d. raštą, kuriuo jam ir jo valstybei suteikiame šv. Petro nuosavybės teisės. Tai reiškė, kad Lietuva lieka feodališkai aukščiausioje popiežiaus nuosavybėje, jo vasalinėje priklausomybėje. Rašte sakoma, kad valdovas, būdamas ištikimas popiežiui (apaštalų sostui), visada džiaugsis jo globa ir apsauga ir kad tokias pat teises gaus tos žemės, kurias Mindaugas užkariaus“.⁹ Istorikas M. Kondratas

rašo: „Sunkūs Lietuvos valstybės metai, vienijimosi procesas pasibaigė 1253 m. liepos mén. 6 d. Mindaugo karūnavimu. Vykdymas popiežiaus įpareigojimą, Kulmo vyskupas Henrikas, asistuoja aukštų dvasininkų, patepė Mindaugą šventaisiais aliejais, o Livonijos ordino magistras Andrius uždėjo karaliaus karūną“.¹⁰ Karalius Mindaugas įsteigė dvi vyskupystes, atliko visas katalikiškos metropolijos steigimo procedūras. Kitas viduramžių monarcho karūnavimas aprašomas taip: „Vengrijoje šis ženklas (dvigubas nelygiakryžmis kryžius) buvo paplitęs ir vartojoamas jau nuo 1000-ujų metų, priėmus vengrų karaliui Steponui I krikštą, kurio proga Romos popiežius Silvestras II atsiuntė jam karaliaus vainiką ir patriarchalinį [patriarchinį] kryžių. Po to dvigubas kryžius, dažniausiai įremintas į skydą, vartotas Vengrijos valstybės ženkle ir piniguose“.¹¹

Nors konkrečių su Mindaugo asmeniu ir jo karūnavimo apeigomis susijusių ženklų neišliko, galime spėti, kad Lietuvos karaliaus krikštas ir karūnavimas buvo toks pat ar panasus į Vengrijos karaliaus Stepono I karūnavimo apeigas. Abiem atvejais Patriarchinio (dvigubo nelygiakryžnio) kryžiaus įteikimas reiškė naujos katalikiškos metropolijos įkūrimą, savo iškėlimo Šv. Petro valdų riboženklį.

Krikštiant Jogailą, krikšto ir karūnavimo procedūra taip pat nebuvo pasikeitusi, nebent apeigos palaidytos karaliaus vestuvėmis. Mirus

5 pav. Kryžiaus ženklai Rytų krikščionybės stačiatikių šventųjų atvaizduose: a) Jonas Aukštaburnis. XI a. Kijevo Sofijos soboro mozaika. XI a. vidurys, fragmentas; b) metropolitas Aleksejus. Dail. Dionisijus. XV a. pabaigos ikona. Iš: Русское искусство X – начала XX веков. – Москва, 1989.

karaliui Jogailai, jo heraldinis ženklas – dvigubas lygiakryžmis kryžius – antkapio reljefe buvo pakeistas krikščioniškuoju dvigubu nelygiakryžiu kryžiumi. Tokia falsifikacija teisina tuo, esą šis ženklas reiškia būtent krikštą, o Jogaila yra Lietuvos krikštytojas. Galima spėti, jog šiuo atveju katalikybei ypač buvo svarbu Lietuvos didžiojo kunigaikščio herbe įžvelgti naujai įsteigtos savo metropolijos ženklą. Tačiau Jogailos palikuonys šios naujovės nepalaikė ir liko ištikimi iš protėvių paveldėtam heraldiniams ženklui.

Patriarchinis ir kardinolų dvigubi nelygiakryžmai kryžiai vaizduojami skirtingai. Patriarchinio kryžiaus visi galai nukirsti stačiu kampu, o Kardinolų 5 kryžmos papuoštos trilapio doblo formos antgaliais.

Mindaugui apskirkštijus kataliku ir tapus karaliumi, Lietuvos valstybėje susiklostė religinė „trivaldystė“. Šalia gana silpnos katalikų metropolito valdžios tebegyvavo stiprus senasis baltų tikėjimas su savo kriviais ir vyriausiuoju Krivaičiu, taip pat Rytų krikščionybės, rusų stačiatikių konfe-

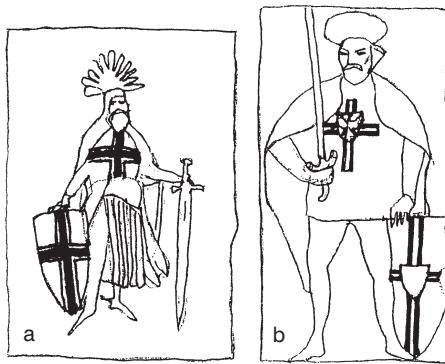
sija. „XIII a. iš Rusios plito Bizantijos kultūra ir pravoslavybė. Pilis ir cerkes rusai Lietuvoje statė pagal Bizantijos tradicijas ir jos kultūrai būdingu stiliumi ir statybos technika”, teigia istorikas R. Kondratas.¹² Kiti mokslinkai politinę situaciją po Mindaugo krikšto nušviečia taip: „Kai kurie Lietuvos kunigaikščiai, būdami žemvaldžiais, manė, jog krikščionių bažnyčia, kaip žemdirbių ir valstybės valdymo institucija, yra reikalinga, ir jos siekė, tačiau pamatę, kad Mindaugo krikštasis ir pasidavimas popiežiaus globai valstybės nepriklauso mybės neapsaugo (...), stojo už krikšto priėmimą iš graikų apeigu (stačiatikių) bažnyčios”.¹³ Mindaugo sūnus Vaišvilkas, pakrikštytas stačiatikiu, gavo Lauro vardą, Daumantas, dalyvavęs karaliaus Mindaugo nužydyme, ilgai valdė Pskovą ir buvo paskelbtas šv. Timofejumi, lietuvio Dausprungo sūnus Edvydas, krikštytas Merkurijumi, valdė Smolenską. Broližudišką Lietuvos kunigaikščių karą dėl valdžios galėtume vadinti ir religiniu karu. XIII a. pabaigoje LDK didžiuoju kunigaikščiu tapo Traidenis (1270–1282), senosios baltų religijos puoselėtojas ir gynėjas, taigi dar šimtui metų buvo pamirštas Lietuvos pirmojo krikšto ir metropolijos įkūrimo simbolis – dvigubas nelygių kryžmų kryžius. Pasikeitė ir stačiatikių dvigubo nelygiakryžmio Patriarchinio kryžiaus išvaizda Rusijoje – ilgosios vertikalios kryžmos apačioje atsirado pažildoma ižambi kryžma.

Dvigubas nelygių kryžmų kryžius, tiek patriarchinis, tiek kardinolų ir kt., galėjo būti žinomas nuo XIII a. vidurio, Mindaugui tapus karaliumi, t.y. nuo pirmo Lietuvos krikšto ir vyskupystės (metropolijos) įsteigimo. Gausiau jis naudotas XV a., po antrojo Lietuvos krikšto, net bandant juo pažeisti heraldinį karaliaus Jogailos ženklą – dvigubą lygių kryžmų kryžių.

Vertikalios ilgesnės kryžmos kryžius, žinomas lotyniškojo, kančios, didžiojo, katalikų kryžiaus bei *crux immissa*vardais, Lietuvoje pradėtas plačiau naudoti XV–XVI a.

Lietuvos ženkų meninei stilistikai labai svarbūs yra baltų genčių iki krikšto naudoti simboliai. Jų yra daug, jais buvo ženklinamos monetos, jų randama antspauduose.

Rusios teritorijose, priklausiusiose Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, buvo pastebima krikščioniškų simbolių įtaka Gediminaičių ženklams. Ne visų jų prasmę galima suvokti, tačiau Kijevo, Kameneco žemes valdė Gediminaičiai (1 pav. 9, 10) naudojo ženklus, kuriuose vaizduojami statiniai, pačiūs į palapines, gal šventyklas, nes jų viršuje ir viduje vaizduojamas kryžiaus ženklas. Lietuvos etninių teritorijų valdo-

6 pav. Kryžiaus ženklai kryžiuočių aprangoje ir fragmatoje XIII–XIV a.: a) kryžiuotis su karo apranga 1230 m. Iš: Šapoka A. Min. veik. – P. 45. b) kryžiuočių ordino magistras Vinrichas von Kniprodė (1351–1382). Ten pat. – P. 89.

Didžiojo Teutonų ordino maršalo Vinzenzo von Knipkierde antspaudas 1344 m. Iš: Ekdahl S. Min. veik. – P. 38–39.

vai, taip pat gediminaičiai, naudojo į ginčius, strėles, ietigalius panašius simbolius. Tai buvo originali sfragistinių ženklų sistema, neturinti analogų tarp krikščioniškuju. Lyginant Gedimino stulpais vadinamą ženklą su Kijevo žemės valdovų ženklais, kuriuose buvo vaizduojami statiniai su kryžiais, galima galvoti, kad Bizantiškas kryžius jų viršuje ir stiebas virš stačiakampio statinio bei stiebai aplink jį (4 pav.) buvo Gedimino ženkelio atitinkamų dalių analogas. Stiebas senajame tikėjime galėjo atstoti krikščionišką kryželį. Jis, be to, yra itin svarbus balto genčių nekrokulto paminkluose.

NUORODOS:

1. Basanavičius J. Javadinis straipsnis A. Jarosevičiaus knygai „Lietuvių kryžiai“ // Jarosevičius A. Lietuvių kryžiai. – 1912. – P. 21.
2. Grinius J. Lietuviški kryžiai ir koplytėlės. – Roma, 1970. – P. 34.
3. Bartninkas M. Lietuvos Vytis. – Vilnius, 1995. – P. 74; Ivanauskas E., Balčiūnas M. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 m. – Vilnius, 1994. – P. 42.
4. Vlijūkas-Kojelavičius A. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1989. – P. 140.
5. Grinius J. Min. veik. – P. 65.
6. Ten pat. – P. 65–67.
7. Ekdahl S. Jono Dlugošo Prūsų vėliavos Žalgirio mūšio šaltinis. – Vilnius, 1992. – P. 38.
8. Šapoka A. Lietuvos istorija. – Kaunas, 1936. – P. 73, 89.
9. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1986. – P. 40.
10. Kondratas M. Lietuvių tautos ir valstybės istorija. I. – Vilnius, 1994. – P. 103.
11. Bartninkas M. Min. veik. – P. 85.
12. Kondratas M. Min. veik. – P. 130.
13. Lietuvos istorija. – P. 43.

On the emergence of Lithuanian Christian signs and symbols in the 13th–14th centuries

Arūnas KYNAS

The paper poses the question on the appearance, usage and adaptation of Christian signs for the sacral needs in Baltic tribes. This article is based on supposition that an original system of signs and symbols was used by the faith of ancient Balts, including lords. The Jogailaičiai dynasty evenly cruciformed double cross was originated from this system. After the introduction of baptism to Lithuania there were frequent attempts to replace this cross by the unevenly cruciformed double cross which was more suitable for Roman Catholic confession. However, the Lithuanians remained faithful to the old traditions and the old state's sign have been preserved by them to this day which later became the symbol of the state.

Apie lietuviško baldų stiliaus ieškotoją ir kūrėją – žymuji baldžiu Joną Prapuolenį

Vingaudas BALTRUŠAITIS

1. Jonas Prapuolenis apie 1960–1970 m.

Prieš 100 metų, 1900-ujų kovo 14 dieną šiaudinėje Tupikų kaimo (Šakių r.) pastogėje gimė Jonas Prapuolenis, jauniausias iš penkių brolių. Kasdien prie stalo sėsdavo aštuoni vaikai, o žemės – vos 7 margai (4 ha). Šeimą nuo skurdo gelbėjo tėvų amatai: tėvas Vincas buvo gabus kaimo dailidė, mokėjės padirbtį ne tik karstą, langus ar duris, bet ir margaspalvę skrynią ar spintą, mama Petronėlė apylinkėje garsėjo kaip

audėja. Polinkį menams paveldėjo ir Jonas. Jo vaikystė prabėgo tarp mamos pasakų ir tévo varstoto. Ir vyresnieji broliai buvo labiau linkę meistrauti nei ūkininkauti. Taigi tėvų ūkelį paveldėjo sesuo Juzė. 1907 m. tėvui aplankius Vilniuje pirmają lietuvių dailės parodą, ji išsamiai buvo aptarinėjama Prapuolenių šeimoje. Mažajam Jonukui tai buvo vienas šviesesnių vaikystės įspūdžių. Nuo ketverių penkerių metų jis jau padėjo vyresniams broliui Justinui, kuris vertėsi dailidės amatu, pinti iš vytelių krepšius, lopšius bei gražias déželes jaunamartėms. Nuo septynerių aštuonerių metų būsimasis meistras pradeda savarankiskai pinti jvairias kraiteles. Jos jvairiaspalvės ir daug gražesnės nei kitų meistrų. Jau nuo dešimties metų Jonukas skobia iš beržo ar klevo šaukštus bei druskines, drožinėja kultuvės bei lazdas seneliams. Vėliau imasi dekoratyvinį tvorelių, suoliukų gėlių darželiams, net kryžių. Paauglystės metais pradeda daryti ir baldus.

Jaunojo kaimo amatininko gyvenimą iš esmės pakeičia Lietuvos nepriklausomybės kovos. Jis nedvejodamas su broliais Antanu ir Pranu išeina savanoriais. 1921 m., padedamas brolio Antano, apsigyvena Kauñe. Už savanorystę prie dabartinių akademinių klinikų gauna žemės. Joje 1922 m. pradeda statyti gyvenamąjį namą ir dirbtuvę. Statybas užbaigia 1924 m. Ir iki šiol ši sodyba su tvorą nutūpusiais paukščiais atkreipia pašaliečio dėmesį. Bet tik nedaugeilis žino, kad tai nusipeleliusio dailininko, žymaus baldų kūrėjo sodyba. Nuo 1921 m. J. Prapuolenis pradeda lankytи Amatų mokyklas Medžio ir metalo plastikos skyrių. 1923 m. įstoja į Kauno meno mokyklą, vienintelę dailės mokyklą Lietuvoje. 1934–1935 m. giliai žinias ir patirtį Paryžiaus aukštojoje tai-komosios ir dekoratyvinės dailės mokykloje, Interjero skyriuje. Tik pradėjęs mokytis,

2. Skeltinių baldų komplektas.

3. Svetainės baldų komplektas. (1–3 nuotraukos iš Jono Prapuolenio archyvo.)

net ir negaudamas paramos iš téviškés, daug ir intensyviai dirbdamas, statosi namus. Pats daro langus, duris, pina iš vytelių meniškus baldus – stalus, kedes, lovas, mažas dėželes papuošalam su vietinio perlmutro inkrustacijomis.

Kauno meno mokykloje Prapuolenis studijavo skulptūrą: gamtos formų grožį, daiktų kontūro svarbą suprasti mokė tapytojas Jonas Šileika, plastinio modeliavimo sugebéjimus ugdė dailininkas Kajetonas Sklérius, kaip tikslingai panaudoti mažosios architektūros, baldų ir interjero kompozicinius principus, aiškino architektas Vladas Dubeneckis, su esminėmis liaudies meno savybėmis, jo teoriniai bei praktiniai pagrindais su pažindino patsai Paulius Galaunė, dirbęs ir M. K. Čiurlionio galerijos direktoriumi. 1928 m. P. Galaunė, J. Prapuoleniui, dar Meno mokyklos moksleiviu, užsakė padaryti M. K. Čiurlionio paveikslams rémus. Adomas Galdikas gabė vaikiną vasarą vežësi į Lietuvos kaimus piešti tiksliai liaudies meno piešinių. Taip J. Prapuolenis netruko patirti, kad įvairių Lietuvos

kraštų buities daiktai gerokai skiriasi, ypač dekoru. Adomas Galdikas itin vertino liaudies ornamentus, pagoniškus elementus. Nemažai peno būsimojo meistro dvasiai davė draugystė su dailininku Vytautu Jonynu. Artimas draugas žemietis skulptorius Vincas Grybas skatinėliai lietuviškumo paieškas. Ši mintis užvaldė jaunąjį menininką. Jai Jonas Prapuolenis pašventė visą gyvenimą. Neišmuše iš vėžių ir tobulinimasis pas žymiausius Prancūzijos interjero specialistus. Studijos Paryžiuje, muziejai, parodos plėtė dailininko akiratį, brandino teorinį bei meninį interjero ir baldų kompozicijos pagrindų supratimą. Nemažą įtaką jam turėjo Paryžiaus dailininkas interjeristas J. Rulmanas, kūrės modernius meniškus tobulos technikos baldų komplektus. Bet J. Prapuolenis visada teigė, kad grožio šaknys – liaudyje ir didžiausi mokytojai – senieji kaimo staliai, sugebėję sukurti nepakartojamą stiliaus vienybę, turėjė subtilų estetinį jausmą.

Baigęs Kauno meno mokyklą, 1928 m. Prapuolenis ima savarankiškai dirbti meniškus baldus įstaigoms ir privatiems asmenims. Praplečia dirbtuvę, įsteigia studiją, kurioje ugdo savo mokinius. Tais

4. Kėdė iš komplekto, 1937 m. laimėjusio aukso medalį Paryžiaus parodoje.

5. Svetainės baldų komplektas A. Galdikui, 1928 m.

6. Svetainės baldų komplektas.
(4–6 nuotraukos – Valento Varno, iš parodos Kauno Žilinsko galerijoje.)

pat metais gauna labai svarbū užsakymą: padaryti baldus rašytojo profesoriaus Balio Sruogos butui: darbo kambariui, svetainei, miegamajam. 1930 m. Kaune surengtoje žemės ūkio ir pramonės parodoje J. Prapuolenis laimi aukso medalį: už baldų komplektą ir kitus dailiuosius medžio darbus. 1932 m. surengia individualią baldų ir smulkesnių dirbinių parodą. Visuomenė aikčioja iš nuostabos. Labai gerai įvertina spauda. 1937 m. pasaulyne Paryžiaus parodoje laimi du medalius: aukso – už svetainės baldų komplektą, sidabro – už dekoratyvinį parketą ir kitus medžio darbus. 1938 m. tarptautinėje amatų parodoje Berlyne už lietuvišką valgomą baldų komplektą apdovanojamas specialiu amato medaliu ir diplomu.

Tarptautinę sékmę nutraukė sovietinė okupacija. Ideologiniams kultūrininkams J. Prapuolenis turėjo įrodinėti savo profesionalumą – 1945 m. eksternu apgynė diplominį darbą Valstybiname taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute, kuriame baldų kompozicijos dėstytoju buvo dirbęs 1940–1941 m. Nuo 1945 m. tėsė dėstytojo veiklą minėtame institute iki jo išsikėlimo į Vilnių (1948 m.). Kauno taikomosios dailės mokykloje (vėliau S. Žuko taikomosios dailės technikume) 1940 m. įkūrė Medžio

dailiojo apdirbimo skyrių ir jam vadovo. Nuo 1956 m. atsidėjo vien kūrybiniam darbui.

Kurdamas baldus, J. Prapuolenis vienintelis Lietuvoje atkakliai ieškojo tradicinių, nacionalinių ir šiuolaikiškų bruožų sintezės. Jo baldai standartizuotų daiktų maišatyje – išties liaudiški, labai profesionalūs, visada unikalūs.

Prapuolenis genialiai išryškino fizines ir dekoratyvinės medžio savybes: faktūrą, raštą, šakotumą, koloritą, rievių ritminį bangavimą. Medienos savybės lėmė baldų formos savitumą, plastiškumą. Palaukės berželis vėjų pagairėje virpina lapelius, tas virpėjimas tarsi persiduoda medienai, tad ir jaunosios baldai suskamba elegiškai. Kitai „dainuoja“ eglė, liepa, uosis, ažuolas, obelis, klevas, juodalksnis, kriausė, akacija. Vyrauja švelnios natūralios spalvos. Net parenkant baldų apmušalus vengiama ryškaus kolorito – mégstamiausios pastelinės spalvos. Dažniausiai visas baldų komplektas darytas iš vienos rūšies medienos. Dekoratyvumui išryškinti retsykiais priderinama kitos rūšies mediena. Kartais naudojama inkrustacija – metalas, kaulas, perlmutras. Vėliau pačios gamtos sukurtas gyvas medžio raštas J. Prapuolenio balduose vis dažniau atstoja raižybinį ornamentą ir puošnias intarsijas. Palaiapsniui jo baldai lengvėja, grakštėja, vis daugiau reikšmės teikia paties medžio dekoratyvumui. J. Prapuolenio ramūs, šilti, liaudies tradicijų motyvais sukurti baldai forma ir puošyba buvo novatoriški, modernūs ir kartu – tautiški. Konstrukcijos paprastumas, meninis išbaigtumas, geras, kruopštus padarymas, funkcionalumas – būdingiausios J. Prapuolenio baldų savybės. P. Galaunė šio meistro darbus apibūdino kaip mūsų baldų klasiką. Meistriška medžio apdirbimo technika bei skulptoriaus darbo patirtis įgalino dailininką labai jautriai modeliuoti baldo formą. Minkšti, vos pastebimi, žmogaus kūno formas atitinkantys plokštumų įlinkiai kiekvieną dirbinį darė praktišką, patogų. Pats autorius pabrėžė, kad viskas pajungta vienam tikslui – praktiškumui, nuotaikai, poilsiu.

Nuo 1947 m. J. Prapuolenis gamino ir papuošalus bei suvenyrus. Jo papuo-

šalai paprastų formų, bet dekoratyvūs, silueto linijos raiškios. Kaip ir kurdamas baldus, ieškojo papuošalų tautiškumo bruožų. Kai kuriuos dailininko sukombonuotus papuošalus „Dailės“ kombinatas panaudojo kaip etalonus serijinei gamybai.

Turint omeny baldų meninį bei struktūrinį pobūdį, konstrukcijos, formos ypatybes bei santykį su lietuvių liaudies menu, J. Prapuolenio kūryba skirstytina į tris tarpsnius: 1928–1939 m., 1940–1955 m., 1956–1980 m.

Pirmuoju kūrybos tarpsniu būdingesni tradicinių formų baldai. Mégta gausi puošyba saulutémis, žvaigždėmis, lelijélémis, dažnas šešiakampės žvaigždės iš kaulo motyvas, širdutės kiaurapjūvio ornamentas. Baldai masyvūs, gausiai išpuošti, nevengiama intarsijų (alyvos, obels, šaltekšnio, beržo atplaišos, šakos), inkrustacijų (kaulo, metalo, rago, vietinio perlmutro). Jaučiama ir Vakarų Europos meno tradicijos, siekusių derinti konstruktyvumą ir modernumą su secesiniu puoševiškumu, įtaka. Baldai buvo gerai suprojektuoti funkciniu požiūriu, nors dekoras ne visada siejosi su bendra kompozicija. Meninio mąstymo gija dar neturėjo aiškaus loginio kryptingumo. Darbo patirtis ir gilesnis lietuvių liaudies meno pažinimas plėtė dailininko erudiciją. Kai kuriuose darbuose į darnią jungtį susilieja modernumas ir liaudiškumas. Palaipsniui forma, siluetas, struktūra estetiniu požiūriu tampa svarbesni už intarsijas ar inkrustacijas. Pagrindinis siekis išlieka tas pats – tautinio stiliaus paieškos. Šiuo metu pažymétini J. Prapuolenio pagaminti baldų komplektai: B. Sruogai (minétasis), bibliografui V. Steponaičiui, dailininkui A. Galdeikui, kraštotoyrininkei M. Glemžaitai, advokatui J. Gužui (darbo kambario baldai), Užsienio reikalų ministerijos Spaudos departamento direktorei Magdalenei Avieténaitei (svetainės, miegamojo baldai), gotikinės menės interjeras karininkų „Ramovės“ svetainėje, baldų komplektas A. Smetonos dukrai...

Nuo 1940 m. dailininkas ypač daug démesio ima skirti medžiagų natūralioms savybėms – medienos diržingu-mui, rašto virpesiams, kolorito atspalviams. Medžiagos parenkamos atsižvelgiant į baldų paskirtį: posėdžių salėms, darbo kabinetams – ažuolas, teikiąs rimtį ir orumą, valgomiesiems ir svetainėms – uosis, guoba, skirpstas, teikiąs malonią, šventiškai pakilią nuotaiką. Miegamiesiems ir jaunimo kambariams – klevas, beržas, teikiantys džiaugsmo, žaismingumo, vasarvietėms – liepa, eglė, pušis, paprastos, lengvos. Tokia funkcinė medienos gradacija turėjo įtakos ir baldų meninei išraiškai. Pažymétini šio meto darbai: tapytojai M. Cvirkienei, rašytojui A. Venclovai, profesoriu baldu komplektas Dailės institutui, baldų komplektas „Plastika“ (A. Puškino dailės muziejui Maskvoje), baldai Trakų pilies menei, Dailininkų sajungai, LTSR vyriausybės atstovybei prie TSRS ministrų tarybos... Šiuo, antruoj, kūrybos tarpsniu daug energijos atėmė pedagoginis darbas, taip pat fizinio sunaikinimo baimė. Tremtyje žuvo brolis Antanas, sesuo Eugenija. Kitas brolis karo audrose dingę be žinios. J.

Prapuolenis taip pat nemiegojo namuose: sodo gilumoje turėjo žeminę, o dirbtuvėje – slėptuvę.

Nuo 1956 m. prasideda trečiasis, vaisingiausias kūrybos tarpsnis: atsisakoma monumentalumo, baldai įgau-na naujas formas, jų siluetai grakštūs, lengvi, dar labiau išryškinamos natūralios medienos savybės, dailininkas lieka ištikimas tautinio stiliaus pajautai, formų grakštumo, meniškumo ir funkcionalumo paieškai. Baldai atrodo labai saikingi, paprasti. Patrauklumo, grožio išgaunama vien linijomis, darnia plokštumų architektonika. II-oje šio laikotarpio pusėje pagaminti baldai visapusiskai pritaikyti praktinėms ir estetinėms reikmėms. Susiformavusį meninį bražą diktuoja griežta logika, aiškus grožio dėsniių suvokimas. Natūralus medienos grožis, rievių piešinys, atspalviai ir virpesiai balduose įgauna nuostabų žaismingumą, yra subtiliai dekoratyvūs.

Vėlyvuoj laikotarpiu iš kitų darbų išsiskiria baldų komplektai vaikų darželiams, „Pasimatymo“ kavinei, poilsio baldų komplektas S. Nėries vidurinės mokyklos mokytojų kambariui, karčiamos baldų komplektas, lauko suolai Lietuvos liaudies buities muziejui, baldų komplektai M. K. Čiurlionio muziejui, sodo, verandos, gėlių darželio baldai, skeltiniai, tąsytiniai baldai, Lietuvos kultūros ministerijos reprezentacinės menės baldai, svečių baldų ciklas „Šviesuliai“, skobnių komplektas „Po savo žvaigžde“. J. Prapuolenis sukūrė per 150 baldų komplektų, šimtus suvenyrų, papuošalų, dešimtis stogastulpiai.

1960 m. Jono Prapuolenio šešiasdešimtmečiui skirta paroda vyko net trylikoje Vilniaus dailės muziejaus saliu: eksponuota 18 baldų komplektų, pavieniai baldai, gausi papuošalų kolekcija. 70-čiui paminėti buvo surengta paroda Vilniaus parodų rūmuose.

Jono Prapuolenio gimimo šimtmečio proga 2000 m. kovo 4 d. – balandžio 2 d. paroda surengta Kaune, Žilinsko dailės galerijoje: eksponuota 19 baldų komplektų, daug pavieniai baldai, 10 apvalių stalviršių, kur išryškinti skirtinės medienos ypatumai, baldų maketai, dailininko dirbtuvės kampelis.

About Jonas Prapuolenis,
the well-known carpenter and the seeker
and creator of the Lithuanian style for
designing sets of furniture

Vingaudas BALTRUŠAITIS

Juozas Prapuolenis, who was born a century ago, is one of the most outstanding figures in the field of Lithuanian applied art. The sets of furniture designed by him are the ones not only characteristic of the national character but those that are modern, too. The artist has created over 150 sets of furniture. The beauty of natural Lithuanian wood is revealed by them in particular.

*Šią vasarą mus paliko nepamainoma folkloro judėjimo aktyvistė, Lietuvos liaudies kultūros centro Choreografinio folkloro sektorius vadovė Eugenija VENSKAUSKAITĖ.
Artimiausiai jos bičiuliai – bendradarbiai, bendražygiai – iki šiol negali susitaikyti su šia netektimi,
vis dar atrodo, kad Ji dalyvauja jų gyvenime, kad daro įtaką jų sprendimams, darbams.
Bet metai baigiasi, laikas mums ištarti sunkų paskutinį atsisveikinimo žodį...*

Atsisveikinimas vieversiams čiulbant

Sunkų išbandymą mums skyrei, Eugenija, – sužinoti apie klastingą Tavo ligą (nors ir numanyta, bet... pribloškusių žmonų nesuvokiamą galia). Matyt, kaip kasdien ji sekina Tavo jėgas (nors net ir ji nepajégė įveikti spindinčios Tavo šypsenos). Imlis atsakomybės atskleisti Tau tiesą, kai Tu, rodos, iš paskutiniųjų kabinaisi į gyvenimą (kaip gražiai, kaip labai Tu ją mylėjai). Būti tylaus, ramaus paskutiniojo Tavo atodūsio (tikėjimo ir vidinės darnos kupino) liudininkais. Lydėti Tave, vos keturiasdešimties sulaukusią, į gimtuosius Gudžiūnus – visiems laikams...

Toks ankstyvas troškus pavasaris, birželį sužydusios liepos ar buvo mums ženkli? Klausinėjom savęs ir vieni kitų – kodėl? Ir nesupratom. Mums tarsi atrodė, kad dar galėjai čia būti – pildyti, gražinti, skaistinti ši pasaulį, kad jis vis artėtų prie tobulo. Argi perdaug tokį žmonių žemėje? Bet gal ir ten tokios šviesios, skaidrios sielos reikalingos...

Anksti išėjai, bet daug spėjai nuveikti. Be Tavęs neapsieita nuo pat pirmųjų folkloro sajūdžio užuomazgų, augimo reiškinių, įvykių – folkloro ansamblių veiklos, Rasos švenčių, stovyklų, vakaronių. Nepraejo né vieneri „Skamba skamba kankliai“, kuriuose, tarybiškai ar ne, nebūtų Tavo indėlio: surengto koncerto, vakaronės, parengtos šokių knygėlės ar detalaus įvertinimo spaudoje (ko vertas vien kruopštus šio vieno svarbiausių Lietuvos folkloro festivalių dokumentų sukaupimas). Visa, kas déjosi atgimstančios tradicinės kultūros lauke, buvo Tau svarbu, ir visur buvo Tavęs pilna.

Mes buvome liudininkai, kaip Tu, nuo 1987 metų dirbdama Lietuvos liaudies kultūros centre, išaugai į puikiausią, tiesiog niekuo nepamainomą lietuvių liaudies šokio žinovę ir mokytoją. Perėmusi tvarkyt iš pildyti didžiausią mūsų krašte choreografinio folkloro kartoteką (čia pravertė Tavo universitetinis išsilavinimas ir darbo VU mokslinėje bibliotekoje patirtis), sudarinėdama iki šiol išsamiausius lietuviškų tradicinių šokių rinkinius, kurie tapo parankinėmis priemonėmis daugybei folkloro ansamblių vadovų, mokytoju, užrašinėdama liaudies šokius, pa-silinksminimo vakarėlių papročius ekspedicijose, konsultuodama, patardama kiekvienam, kuriam parūpo ši mūsų tautos kūrybos sritis, viską darei ne tik taikydama sau aukščiausius reikalavimus, iki smulkiausios detalės kruopščiai, su didžiule atsakomybe, bet ir su ypatingu pasišventimu bei meile. Jos škleidė apsčiai – viskam, ką darei, visiems, su kuriais dirbai. Šokis tapo Tavo stichija, įsukęs į Tavo gyvenimą, nupiešęs jo figūras, parinkęs partnerius, bendražygius.

Neatsitiktinai (matyt, tai išplaukė iš Tavo esybės) labiausiai mėgai, ryškiausiai atsiškleidei mokydamo šokio, jo subtilybę daugybę žmonių – folkloro ansambliuose, ir tuose, kuriuose pati dalyvavai („Intake“, Dainos klube, Ryšininkų kultūros namų ir Paminklų konservavimo instituto ansambliuose), ir į kuriuos Tave kviesdavosi kaip specialistę, taip pat seminaruose, kursuose, šokių mokyklose, festivaliuose, visur, kur galėjo pa-

sitarnauti Tavo patirtis bei žinios. Daug žmonių, kurių sielose pasėjai tą „užkratą“ – meilę šokiui, folklorui, savajai kultūrai. Ir pastarojo meto didžiausias Tavo darbas – regioninių choreografinio folkloro seminarų ciklas – pläciai skleidė liaudies šokio paveldą, jo atlikimo ypatybes visos Lietuvos žmonėms.

Žmonės, palinkę į folklorą, tradicinę kultūrą, tapo tavo rūpesčio indais, nes Tau magėjo duoti. Ne tik profesine, darbine pareiga, bet kur kas daugiau – egzistenciniu, bendražmogiškuoju įsipareigojimu. Tai juto Tavo globojami Dzūkijos, Suvalkijos regionai, Vilniaus ir Kauno miestų kultūros vadovai, etnininkai, studentai, lietuvių istorijos ar pačio gyvenimo nublokštį už savo tévynės sienų Lenkijoje, Baltarusijoje, Latvijoje, Rusijoje (jų rūpesčiais užsikrėtei per ekspedicijas, Pasaulio lietuvių dainų šventes).

Bet, matyt, labiausiai Tavo dosnumu buvome pamaloninti mes, Tavo bendradarbiai, o tikriau – bičiuliai. Dar né patys ne-spėdavom pajusti, kad ko reikės, o tu jau žinojai, pagalvoda-

vai, ateidavai ir siūlydavai savo pagalba, žinias, įvairialypius mokėjimus, ryšius, viską, kuo tik galėjai dalintis. Kaip dabar atrodo, kiekvieną iš mūsų savaičių globojai, kiekvieno darbais ir gyvenimais buvai persiėmusi.

„Man buvo gera su jumis” – kaip jaukią, sielas glostančią paguodą pali-kai mums šiuos vienus iš paskutiniųjų savo žodžius.

Išeidama davei mums slėpiningu ženkli – kam per sapną, kam per nuo-jautą, ką pažadindama tą ankstyvą valandą... Gal ir toliau saugosi, globosi, tyliai nejučia versdama būti atidesnais, kruopštesnais, užbaigtį visus pradėtus darbus. Ir tuos, kurių pati nespėjai.

Neprabēga né diena, kad nepamīnētume Tavēs (kažin ar tuo lengvina-
me, ar slegiāme nežemišķajā Tavo bū-
tī?). Kiekvienas mūsu žingsnis, veiki-
mas tebéra ir, matyt, ilgai dar bus sais-
tomas Tavo darbū, dosnumo ir meilēs.
Kai užgesai, visai kitaip ir mums su-
skambo ta tarsi pati save ištarti vis ve-
ti vakaru ūvaigždē...” (žinom, Tau pati-
vom). Gal ten toli, vakariniame dangā
ūvaigždē, besišypsancią nenusakoma,
simbolizuojančia Tave visiem, su kuri

Sudie, Eugenija, Tu visados su mumis. Bendradarbių ir draugu vardu –

Vida ŠATKAUSKIENĖ

Kokie mes tada buvome? Sunku apibūdinti. Tik po daugelio metų supratau, kad buvome, švelniai tarant, savotiški. Tokie tautiški „bitnikai“. gal kiek ir svarbi buvo rūstoka tarybinė tikrovė, bet gyvenom nuo jos tarsi atsiriboje, gana autonomišką, kupiną nieko bendra su supančia aplinka neturinčių idėjų gyvenimą. Dabar, kai žodis *tauta* taip nuvertintas, kažkaip nelengva pasakyti – ir skamba netgi fariziejiskai, – kad visos mūsų pripažįstamos idėjos buvo susijusios su tautos kultūros palaiikymu ir per tai – su savo pačių gyvenimo įprasminimu. Tačiau taip buvo. Prisimenu, kad, berods, 1981 m. pavasarį renģėme didžiulę Rasos šventę netoli Svėdasų. Dar tebeturiu nuotrauką, kurioje matyti, kaip vidurnaktį su deglais einame ieškoti paparčio žiedo. Eugenija eina greta Albino Vaškevičiaus, vieno iš geriausių to meto muzikantų visose vakaronėse ir šventėse ne tik Kaune ar Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje. Iš tų pirmujų švenčių, vakaronių, žygį keleto žmonių, kurie daugiausia atiduodavo jėgų bendram darbui, prisiminimas liko labai ryškus: Albino Vaškevičiaus, Stasio Bagdonavičiaus ir, žinoma, Eugenijos. Jie tiesiog pamiršdavo save: Albinas grodamas, Stasys tvarkydamas Rasos šventės vietas – ruošdamas deglus, varčius, kupoles, Eugenija – viskuo rūpindamas, organizuodama, ragindama, šokdindama.

Sunku būt to meto mūsų veiklą suskirstyti į dalis, kažkokiai dalį priskiriant vienam ar kitam. Mes buvome draugai, bendrija, viską darėme kartu, nors polinkiai vienai ar kitai veiklai kiek ir skyrėsi. Prisimenu, toks Alfonsas Vinclovas, dabar garbus verslininkas, jau tada „specializavosi“ daugindamas ir platindamas draudžiamą literatūrą. Tačiau tą literatūrą palaikydavo ir kambario, kuriame gyveno Eugenija, Margarita ir Loreta, sofoje. Kartais ten draudžiamų knygų būdavo laikoma ne ką mažiau egzempliorių nequ lietuvišku knygų, išleistu Amerikoje.

Gal 1981 m. rudenį visa mūsų kompanija, ir Eugenija taip pat, susibūréme į Paminklų konservavimo instituto folkloro ansamblį. Dirbau ten kroviku. Tebestudijuodamas Universitete ir atsižvelgdamas į Kazimiero Garšvos rekomendacijas, šiam ansamblui pakviečiau vadovauti Kazimierą Kalibatą. Dirbome rimtai, medžiagos rinkti vykdavome, pavyzdžiu, i Adutiški.

Man su šeima persikrausčius gyventi į Rumšiškes, 1983 m. vasarą Liaudies buities muziejuje surengė pirmąją folkloro stovyklą. Joje, kaip ir antrojoje 1984 m., dalyvavo daug kūrybingo jaunimo iš įvairių Lietuvos vietų. Buvo klojami pagrindai tolesniams bendradarbiavimui tarp daugelio įvairose Lietuvos vietose išsibarsčiusių, savo kultūrai neabejingu jaunu žmonių. Tai daryti to meto sėlygomis nebuvo lengva, todėl visa mūsų

Kai buvome tautiški „bitnikai”

Žvelgdami į tą patį žmogų matome jį skirtingai. Net patys save dažnai suvokiamė visai ne taip, kaip mus mato kiti. Todėl ir mano žodžiai apie a.a. Eugeniją VENSKAUSKAITĘ ar apie mūsų bendravimą – téra tik mano žodžiai. Ji buvo daug kartų įdomesnė ir vertesnė už tuos žodžius. Ir visada liks daug daugiau nepasakytu dalykų negu pasakytu. Tiksliau tariant, tai, kas pasakoma, visada téra tik blausus tikrovės atspindys...

Noriu prisiminti mūsų bendravimo pradžią.

1979–1980-ieji buvo ypatingi metai: Lenkijoje stipréjo „Solidarumo“ judėjimas, Baltijos valstybėse aktyvėjo jaunimo, daugiausia studentų, patriotinė veikla. Vilniuje vyravo tam tikras dvasinis pakilimas: Vilniaus universitetas šventė 400 m. jubiliejų, augo pasididžiavimas savo istorija ir kultūra, stipréjo pojūtis, kad šiai kartai lemta nuveikti kažką reikšmingo. Nors ir prislopinta, Universiteto „Romuva“ tebedainavo ir tebešoko, gal kiek išsklaidyti žygeivai tebežygiavo, o žinojimas, kad Lietuvoje daugiau nei 800 tinkamų šventėms piliakalnių, leido jaustis laisvais ir nesugaunamais.

Migruodavome per klubus, ansamblius, tačiau atrodydavo, kad veiklos vis per maža. Tiesa, jei darydavomės per daug aktyvūs, iš kai kur ir išsprāydavo. Taigi keliami iš mūsų nepriapus Universiteto „Romuvoje“, o vėliau ir Ryšininkų kultūros namų folkloro ansambluje, pradėjome dainuoti Laimos Purlienės bendrabučio kambaryste. Ten atėjo ir Eugenija. Berods, tai buvo 1981 m.

Eugenijos VENSKAUSKAITĖS bibliografija

Metodiniai leidiniai, garsos kasetės

- Šokiai ir rateliai / sudarytoja Eugenija Venskauskaitė. – Vilnius: MMKC, 1989. – 216 p.
- Lietuvių liaudies rateliai ir šokiai / sudarytoja Alina Kirvaitienė; spec. redaktorė Eugenija Venskauskaitė. – Vilnius: LLKC, 1991. – 143 p.
- Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai, šokiai: metodinė priemonė pradinių klasių mokytojams / sudarė Alina Kirvaitienė; spec. redaktorė Eugenija Venskauskaitė. – Kaunas: Šviesa, 1992. – 120 p.
- Šokiai: „Skamba skamba kankliai“ 94 / sudarytoja Eugenija Venskauskaitė. – Vilnius: LLKC, Vilniaus m. valdybos kultūros skyrius, 1994. – 30 p.
- Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai, šokiai: metodinė priemonė pradinių klasių mokytojams / sudarė Alina Kirvaitienė; spec. redaktorė Eugenija Venskauskaitė. – Radviliškis: Aviacijos technologijos labor. leidykla, 1997. – 120 p.
- Vaikai vaikai vanagai: Švenčionių krašto vaikų ir piemenų folkloras pagal Antano Bielinio ir kitų surinktą medžiagą / parengė Eugenija Venskauskaitė, Jūratė Šemetaitė. – Vilnius: LLKC, 1997. – 108 p.
- Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai, šokiai: metodinė priemonė pradinių klasių mokytojams / sudarė Alina Kirvaitienė; spec. redaktorė Eugenija Venskauskaitė / 3-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius: LLKC, 1998. – 108 p.
- Vilniaus miesto folkloro ansambliai / sudarė Eugenija Venskauskaitė, Giedrius Papiniogis. – Vilnius: Vilniaus etninės veiklos centras, „Vyturys“, 1999. – 80 p.
- Šokinėkit, berniukai: lietuvių liaudies šokiai (akompanimentas) / LLKC; sudarė Eugenija Venskauskaitė [atlieka folkloro grupė „Duja“]

- Vilnius: Vilniaus plokštelių studija, 1999.
- Medžiaga folkloro ansamblų vadovų, kultūros darbuotojų, mokytojų ir kt. seminarams, kursams [kompiuteriu surinktų šokių aprašų, schemų ir natū sąsiuviniai] / parengė Eugenija Venskauskaitė. – Vilkaviškis, 1997; Druskininkai, 1997; Šiauliai, 1997; Biržai, 1997; Skuodas, 1997; Zarasai, 1997; Ignalina, 1998; Šiauliai, 1998; Jonava, 1998; Šilutė, 1998; Klaipėda, 1998; Tauragė, 1999; Anykščiai, 1999; Lazdijai, 1999; Ukmergė, 2000; Platelai, 2000; Vilnius [užsienio lietuviams], 2000.

Straipsniai

- Venskauskaitė E. „Baltica – 88“ // Kultūrinis šventimas. Metodika ir praktika. – 1988, [3], p. 33.
- Venskauskaitė E. Du festivaliai per vienerius metus: „Baltica – 88“ // Liaudies kultūra. – 1989, sausis-varas, p. 8–11.
- Venskauskaitė E. Lietuvių etninės kultūros draugija // Liaudies kultūra. – 1989, liepa–rugpjūtis, p. 33.
- Po Talino „Baltikos“: [Apie tarptautinį folkloro festivalį „Baltica-89“]. Pasisakymai] / Parengė Eugenija Venskauskaitė // Liaudies kultūra. – 1989, lapkritis–gruodis, p. 12–14: iliustr. – Aut.: Alė Počiūlpaitė, Terėzė Jurkuvienė, Arūnas Lunys, Rytis Ambrazevičius, Eugenija Venskauskaitė, Zita Kelmickaitė, Vytautas Musteikis.
- Šoks tévelis: ratelis / apraše Eugenija Venskauskaitė // Liaudies kultūra. – 1989, gegužė–birželis, p. 32.
- Venskauskaitė E. Rūpestis [Lietuvos kultūros kongresas. Sekcija „Etninės kultūros vieta dabarties kultūroje“] // Liaudies kultūra. – 1990, Nr. 4, p. 4–6.
- Venskauskaitė E. Švediško šokio sūpuoklėse:

[Apie Šiaurės šalių šokių savaitgalį Stokholme] // Šiaurės Atėnai. – 1994, gruodžio 10, p. 13: iliustr.

- Venskauskaitė E. Kadriliai ir jonkeliai: tikras smagumas – šokėjams, žiūrovams – pavydas: [Apie šokius] // Vakarinės naujienos. – 1995, sausio 26, p. 6: iliustr.
- Venskauskaitė E. Tautinių šokių ansambliai: nuo vientisumo iki beskonybės // Diena. – 1995, Nr. 44.
- Venskauskaitė E. Nuskambėjo nuaidėjo Vilniaus kankliai...: [Apie folkloro festivalį „Skamba skamba kankliai“] // Šiaurės Atėnai. – 1995, birželio 10, p. 5.
- Jo pasiutybė žemaičių jonkelis: [Pokalbis apie Jonelių šventę, Vilnius] / parengė Juozas Šorys. – Iliustr. – Aut.: Algirdas Klovai, Jonas Srbėlius, Evaldas Vyčinas, Eugenija Venskauskaitė // Šiaurės Atėnai. – 1996, rugpjūčio 24, p. 9.
- Venskauskaitė E. Apie „Balticą“ ir kitus folkloro festivalius // Šiaurės Atėnai. – 1997, liepos 19, p. 7.: iliustr.
- Karsukaitė–Sakavičienė, Marytė. Marytės „Pasakélės“: [Panočių kaimo gyventojos M. Karsukaitės–Sakavičienės pasakojimai] / parengė Eugenija Venskauskaitė. – Iliustr. – Santr. angl. // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 2, p. 68–71.
- Lietuvių folkloro ansambliai ir Dainų šventė: [apie Dainų šventės Folkloro dieną Vilniuje: pasisakymai] / pertekė Liudvikas Giedraitis. – Aut.: Vida Šatkauskienė, Rytis Ambrazevičius, Arūnas Lunys, Eugenija Venskauskaitė, Laisvė Ašmonaitienė, Jūratė Šemetaitė. – Santr. angl. // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 1, p. 51–56.
- Venskauskaitė E. Kauno rajono folkloro kolektyvų apžiūra Rokuose // Liaudies kultūra. – 2000, Nr. 3, p. 72–74.

draugija dirbome daug. Dalyvavo keliausdešimt žmonių, nors muziejus buvo nepritaikytas žmonių apgyvendinimui, maitinimui, amatų mokymui. Reikėjo daug organizacinio darbo, mokėti patiem susirasti mokytojus, kurie parodytų, kaip pinti juostas, daryti muzikos instrumentus ar sodus. Net sriubą reikėjo virti mūsų namuose, o paskui vežti į muziejų. Aidas Bernatonių su savo motociklu nemažai pasitarnavo šiam kilniams tikslui.

Dar ir dabar turiu nemažai Eugenijos ranka prirašytų popieriaus lapelių, kur pedantiškai pažymėtos visos reikmės, viskas, ką reikia padaryti, ko neužmiršti. Eugenija su savo kruopštumu buvo nepakeičiamā mūsų romantiškoje aplinkoje...

Folkloro stovyklose pradėjo dar labiau išskristalizuoti ir brėsti mūsų sampratos ir interesai: kai kurie iš mūsų vis labiau „professionalėjo“ folklore, tapo vėlesnių švenčių, stovyklų ar renginių organizatoriais, kiti linko į religiją ar politiką. Eugenija buvo iš folkloro žmonių. Ji tikrai visada buvo šventai darbštai, dažnai daugiau atsidavusi idėjai negu koks nors artimo meilė skelbiančios pirmaeliu dalyku. Ji buvo tikinti, tačiau niekada per daug nelinko į gryna religinius dalykus. Religija nebuvvo jai svarbiausia sritis, jos širdis buvo panirusi savo tautos kultūroje, ji visada buvo stipri atsidavimu tautinės kultūros reikalams. Cia buvo jos svarbiausia religija.

Lietuvių kultūros tyrimo bendrijoje, kurią subūrėme 1987 m. rudenį Rumšiškėse, siekėme apibendrinti ir pratęsti tai, ką dažnė mūsų folklorinis judėjimas kaip pagrindinis devintojo dešimtmecio platus ir gilius tautinės gyvybės reiškėjas. Eugenija iš pradžių joje nedalyvavo. Gal dėl to, kad bendrija, ieškodama tautinės kultūros prasmų, vis daugiau rūpinosi ir religiniuose dalykais. Valstybės atkūrimo reikalai taip pat jau buvo traukiami į dienotvarkę. Tačiau vėliau Eugenija vis dažniau atsirasdavo

Rumšiškėse. Išliko labai įdomūs užrašai apie tai, kokioje veikloje dalyvauja bendrijos nariai. Prie Eugenijos pavardės parašyta: dalyvavo Lietuvių etninės kultūros draugijos veikloje (choreografija, ekspedicijos, leidyba, straipsniai), „Vilnius“ draugijoje (neformalai), ateitininkų veikloje (neformalai), folkloro studioje, rūpinasi Punsko krašto kultūros reikalais... Ispūdingas sąrašas. Beje, prie kitų pavardžių prirašyta ne mažiau: tada atrodė, kad privalom rūpintis viskuo, kad tai labai svarbu. Jautėmės labai atsakingi už viską, labai tarpusavyje susiję. Atrodė, kad nėra daug besirūpinančių mums svarbiais dalykais ir mūsų pareiga – neišduoti savo idealų. Kiek ilgai mums tokias nuostatas pavyko išlaikyti, kiekvienas gali spręsti pats. Eugenijai pavyko. Ir net jei papasakotume dar dešimtis epizodų apie ją, apie jos veiklą, tai tik patvirtintų ši mano svarbiausią teiginį.

Vytautas UMBRASAS

In memoriam

In the summer of this year Eugenija Venskauskaitė, an active member of the Lithuanian folklore movement, Head of the Division of the choreography folklore of Lithuanian Folk Culture Centre had died from a severe disease. A farewell speech is delivered in this article by Vida Šatkauskienė, assistant director of Lithuanian Folk Culture Centre and by the former associate Vytautas Umbrasas. Eugenija Venskauskaitė's, eternal peace for her, ultimate devotion to her work and her ideas on the matters of the development of national culture are emphasized by both authors.

Senųjų meksikiečių „gėlės ir giesmės”

Miguel LEON-PORTILLA

Nahua¹ išminčiaus įvaizdis

Kai kuriuose šaltiniuose užtikus užuominų apie tuos rūpesčius bei dvejones, kurie kamavo Tekskoko (*Texcoco*), Ueksotinko (*Huexotzinco*), Čalko (*Chalco*) ir Meksiko–Tenočtitlano (*Mexico–Tenochtitlan*) miestų išminčius, smalsumas paskatina ieškoti vietinių, nahuatliskų tekstu, tiesioginių šio pobūdžio minčių liudijimų.

Būtent senajame Madrido Kodekso foliante,² kuriame sau-gomi Saagūniečio³ informatorių tekstai, susiduriame su nahua išminčiaus paveikslu pavyzdžiais. Brolis Bernardinas iš Saagūno lankšto paraštėse ispaniškai pasižymėjo: *sabios o philosophos* – išminčiai arba filosofai. Jo nuomone, tai žmonės, savo veikla tam tikru mastu lygintini su senaisiais klasikinio pasaulio filosofais:

Išminčius – šviesa, deglas,
Ryškus nerūkstantis deglas.
Akytas veidrodis,
Akytas iš abiejų pusių.
Jo yra juodas ir raudonas rašalas,
Rankraščiai – jo, rankraščiai – jo.

Jis pats – raštai bei išmintis.
Ir takas, ir patikimas vedlys.
Jis nukreipia žmones ir daiktus,
visuose reikaluoze vedlys.

Tikrasis išminčius yra rūpestingas [kaip gydytojas]
ir saugo tradiciją.
Jo yra išmintis, kurią perduoda,
jis yra tas, kurs jos moko,
pats seka tiesa,
nepalieka neperspėjės.

Žadina išmintį kitų veiduose,
kitame tiesiog pažadina veidą [asmenybę],
ragina jį auginti.
Atveria ausis ir apšviečia.
Jis ir vedlį pamoko,
atverdamas kelią.
Nuo jo tu priklausai.

Priešais pastato veidrodį,
skatina rūpestingumą, atsargumą,
padeda veidui [asmenybei] atsiskleisti.

Nukreipia dėmesį į esmę,
taiso kelią,
tvarko ir nurodinėja.
Skleidžia pasauliui savo švesą.
Žino tai [, kas] virš mūsų,
[ir] mirusiuju sritį.

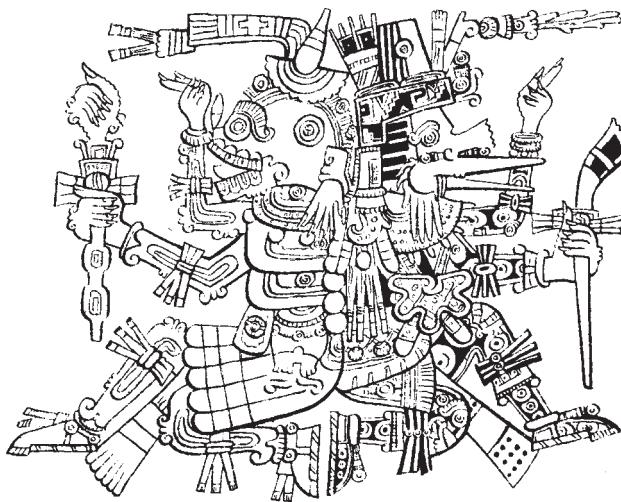
[Tai rimtas vyras].

Kiekvieną paguodžia,
pataiso, pamoko.
Jo dėka tauta sužmogina savo troškimus
ir priima griežtą mokymą.
Jis paguodžia širdį,
paguodžia tautą,
padeda, numaldo,
ir gydo.⁴

Taip apibūdinamas nahua išminčius, *tlamatini*, pažodžiu ‘kūris kažką žino’. Tekstas pagal savo paskirtį ir požymius leidžia šiuose „juodo ir raudono rašalo” kodeksų savininkuose atpažinti žmones, atsidėjusius senovės toltekų⁵ mokymo pažinimui. Būtent šie *tlamatinime*, kuriems buvo svetima karinė Tlakaélelio (*Tlacaélel*)⁶ mistika, sukūrė giliai poetišką pasaulio, Dievybės ir žmogaus koncepciją. Kadangi čia neįmanoma išnagrinėti visų įvairialypį jų doktriną, pirmenybę teiksime dviem ypatingos svarbos dalykams: pastangoms suformuluoti adekvacią doktriną apie Dievą ir susirūpinimui, kurį galima vertinti kaip pirmesnį, ar čia, žemėje, išvis įmanomi *teisingi žodžiai*. Tautai, kuri ši taip gerbė išminčius, tai turėjo lemiamos svarbos, nes *tlamatinime* buvo patys iškiliausi vedliai po ikiispaniškajį nahua pasaulį:

Kas regi,
Kas atsidėjė stebi
dangaus judėjimą ir raidą darnią,
kai atsitolina naktis;

Kas žvelgia [skaito],
Ir kas pasakoja [persako tai, ką skaito],
Kas garsiai varto rankraščių lakštus;
Kam pavaldus
juodas, raudonas rašalas [išmintis]
ir tai, kas nutapta, –
jie veda mus, mums vadovauja,
nurodo mums kelią.⁷

Išminčiai *tlamatinime* nesuskaičiuojamus nahua religijos ritualus bei aukojimus iš dalies buvo palikę populiariam dievų kultui. Pagrindinis jų rūpestis buvo įdiegti žmogui tikrają „šanknį” [suteikti pagrindą] šiame pasaulyje, kuriame visa yra tarsi sapnas, tarisi ketcalio⁸ pliumažas, kuris vienądien suplysta. Jiems kilo daugybė klausimų: „Kodėl Gyvasties Davėjas né vieno nepadarė atsparaus išnykimui? Kodėl būtent tada Dievas pasle-pia savo šlovę ir garbę?” Jiems atrodė, kad čia, žemėje, regis, „Gyvasties Davėjas tik šaiposi”. Juos graužė neišvengiamas žmogaus likimas: „turime išeiti, ne amžinai žemėje gyvenam, tik trumpam čia tesame”. Stebėdami būties trumpalaikiškumą, jie priėjo išvadą žmogaus gyvenimą prilygstant sapnui: „Tik sapnuojame, tik bundame iš sapno, ir niekas čia nepasako tiesos”.

Pav. 1: Dieviškoji dvejybė. Códice Borgia: Il manoscrito messicano borgiano del Museo Etnografico della S. Congr. di Prop. Fide. – Bibl. Vaticana, Roma, 1898. Iš: León-Portilla M. Min. veik. – P. 142.

Pagaliau, vedami troškimo rasti pagrindą, arba „šaknį”, jie klaušė savęs apie žmonių *tiesą*, apie pačią *teisingą žodžių* čia, žemėje, galimybę.

Daugelyje tekstu kartoja tik klausimai, bet nemažai atveju, kai nušvinta viltis rasti atsakymą. Senosios Meksikos išminčiai nesitikėjo racionaliai prieiti aiškaus ir tikslaus, nepriestaringo žinojimo. Kaip tvirtina viena jų poema, „gali būti, kad niekas žemėje nepasako tiesos”.⁹

Vis dėlto užuominomis buvo suformuluota savotiška konцепcija, kurią jau galéture pavadinti tam tikra pažinimo teorijos atmaina. Sulig viena iš metaforų, kuriomis turtinga nahuatl kalba, be galo daug kartų jie įsitikino, kad vienintelis įmanomas būdas išsakyti tiesą žemėje – tai „gélė ir giesmė”, kitaip sakant, menas ir poezija. Pažodžiu i *xóchitl*, *in cuicatl* kaip tik reiškia „gélė ir giesmė”, tačiau kartu tai poemos, poezijos, meno, apskritai simbolizmo metafora. „Gélės ir giesmės”, t. y. menas ir poezija išminčiams *tlamatíniame* turėjo okultinę reikšmę, nes simbolio ir metaforos sparnais jie kilsteli šiaip jau nerūšliai vos pralemenantį žmogų virš jo paties ir paslaptingu būdu nunešą jį prie „šaknies” [esmės]. Atrodo, jie buvo įsitikinę, kad poezija slepia tam tikrą ypatingą pažinimo būdą, kad ja reiškiasi autentiškas vidinis patyrimas arba, norint, intuičija.

Būtų gana vien išvardinti gausius klausimus apie šito „gélės ir giesmės” pagrindo – intuicijos šaltinių, vertę ir giliausią prasmę, kad taptų aišku, jog ši tema rūpėjo tolį gražu ne vienam nahuatlškajoje pasaulio išminčiui. Būtent apie tai 1490 metais Ueksotsinko karaliaus Tekajeuatsino (*Tecayehuatzin*) dvare iš įvairių vietovių susirinkę kalbėjosi išminčiai. Laimei, išliko anuomet nahuatlškai pasakyti žodžiai. Pagrindinis kalbėjusiųjų tikslas tąsyk ir buvo išsiaiškinti giliausią menų ir poezijos, t. y. „gélės ir giesmės” prasme.

Pokalbiai tarp „gélės ir giesmių”

Veikiausiai, viename iš sodų aplink Ueksotsinko valdovo Tekajeuatsino rūmus susirinkę, šio pokalbio dalyviai vienas po kito siūlo savo „gélės ir giesmės”, t. y. menų ir poezijos interpretaciją. Pokalbis prasideda Tekajeuatsinui kreipusis į poetus, toliau liaupsinamas „gélės ir giesmės” simbolizmas. Tekajeuatsinas iš pat pradžių klausia savęs, ar „gélė ir giesmė” savaime yra pakankamai *tikros*, kad suteiktų žmogui šioje žemėje „šaknį” [pagrindą].

Ajokuanas iš Tekamačalko (*Ayocuan de Tecamachalco*) atsiliepia, savo ruožtu teiraudamas apie „gélės ir giesmė” kilmę. Gal tai bendravimo su Gyvasties Davėju kalba? Ar mena tik žmogų žemėje? Ar jos išliks ir anapus?

Akiautsinas (*Aquiauhtzin*), Ajapanko (*Ayapanco*) valdovas, nedelsdamas įsiterpia ir primygintai tvirtina, kad „gélės ir giesmės” – tai malda, kuria kreipiama į Gyvasties Davėją. Šis iš tikrujų būtinai prisimenamas, patyrus meninį ar poetinį įkvėpimą. Kuautenkostlis (*Cuauhtencoztli*), poetas iš Ueksotsinko, išsako savo dvejones dėl tiesos – kažin ar ji išvis prieinama žmogui su visomis jo giesmėmis. Jam atkerta Moteneuatsinas (*Motenehuatzin*), teupilių (*teupil*) princas, stengdamasis išsklaidyti slogą Kuautenkostlio kalbos nuotaiką. Juk iš tikrujų vien „gélės ir giesmės” tegali išsklaidyti liūdesį.

Savotiška interliudija: vėl taria žodį valdovas Tékajeuatsinas, paskatindamas susirinkusius poetus džiaugtis. Moteneuatsinas pritaria jam, kad „gélė ir giesmė” – tai karališki turtai ir tikras džiaugmas.

Tačiau ginčas dėl poezijos – kaip galbūt vienintelio *tikro* dalyko žemėje, dievų dovanos, paminklo žmogui žemėje ir kelio į Dievą, kaip tikrojo karališko džiaugsmo bei turto – jau išspręstas. Dabar Ksajakamačas (*Xayacámach*) ją įvertina kaip iš esmės vienintelį dalyką, kuris svaigina širdį ir padeda užmiršti liūdesį. Ksajakamačui porinant apie svaigstančią nuo „gélės ir giesmės” širdį, jি pertaria Tlapalteuksitsinas (*Tlapalteuccitzin*), irgi nekantraudamas pasisakyti apie „gélės”. Šis jų pagalba kalba apie save patį. Jis tvirtina, kad gimė tiesiog tarp gélės ir giesmių. Jei šis gyvenimas – viskas, kas žmogui duota patirti, tai Jame juolab svarbu puoselėti savo „gélės ir giesmės šaknį”, nesiliaujant džiaugtis šiais pavasario namais, pilnais paveikslų.

Ajokuanas iš Tekamačalko susidomėjęs seka pokalbio vienus. Matydamas, jog šis artėja pabaigos link, įsiterpia vėl ir „iš gélės ir giesmės” sudeda aukščiausią gyrių Tekajeuatsino miestui Ueksotsinkui. Ten, kur namai dailūs ir pilni paveikslų, nebéra vietos karui. Tai litaurų, fleitų ir vėžlio kiautų miestas. Jame, litaurų ir cimbolų aido surištos, amžinai pasiliko giesmės.

Tekajeuatsinas, šio sambūrio garbės dalyvis, pradėjęs ji, pats ji ir užbaigia, atskleisdamas paskutinę mintį apie tai, kas gi yra poezija, „gélė ir giesmė”. Galbūt ne su viskuo sutiks, kas savo nuomonę jau išsakė. Tačiau jis tikrai turės pripažinti, kad būtent „gélė” dėka tampa įmanomas bičiulių susibūrimas. Štai pakylėtoji išvada – tik per „gélės ir giesmes” sužinome, kad ištikimos mūsų bičiulių širdys.

Tokia trumpai yra pokalbio tarp „gélės ir giesmių” tema. Toliau pateikiame jį ištisai ir pažodžiu.

Pokalbis apie poeziją: „gélė ir giesmė”

Tekajeuatsinas sukviečia poetus:

Kur vaikštinėji, poete?
Ruoškis jau, būgne, pražydęs
ketcilio plunksnomis
ir apipintas aukso gélémis.
Tu teiki džiaugsmą kilniesiems
dvaro ereliams bei jaguarams.

Poetai susirenka į muziką:

Nedvejodamas leidžiasi poetas
į litaurų gausmą ir štai atžingsniuoja
išreikštį dailiausią giesmę
ir vieną po kitos sudėti Gyvasties Davėjui.

„Gélė ir giesmė” – paukščio žvangučio (*coyoltótl*) dovana:

KITOS KULTŪROS

Jam atliepia paukštis žvangutis.
Žengia giedodamas, dalina gėles,
Mūsų gėles dalina.
Klausausi balsų –
iš tiesų, Gyvasties Davėjas atsiliepia,
atsiliepia paukštis žvangutis.
Žengia giedodamas, dalina gėles,
Mūsų gėles dalina.

Princo Ajokuano eilės:

Lyg smaragdai, lyg taurios plunksnos
lyja tavo žodžiai.
Sitaip šneka Ajokuanas Kuetspaltsinas (*Cuetzpaltzin*),
kurs tikrai pažista Gyvasties Davėją.
Ir jis, žymusis didikas,
atėjo to paties,
ketcalio apyrankėmis ir kvepalais
pamaloninės vienatinė Dievą.

Ar vien „gélė ir giesmė” yra tikra?

Jei palankiai tai priima Gyvasties Davėjas,
gal vien tik tai pasauly tikra?

Poetų karalaičių kvietimas ir palaiminimas:

Trumpam, tik laikinai
aš iš karalių pasiskolinau
apyrankes ir brangakmenius.
Vien gélémis apsupsiu kilminguosius.
Vien giesmémis subūriau juos,
litaurų skambesi.
Čia, Ueksotsinke aš,
valdovas Tekajeuatsinas,
karalius sukvičiau
kaip brangakmenius ir ketcalio pliumažus.
Vien gélémis apsupsiu kilminguosius.

Ajokuano atsakymas apie „gélį ir giesmį” kilmę. Gyrius
Tekajeuatsiniui ir draugystei:

Iš dangaus atkeliauja
puikiosios gélés, puikiosios giesmés,
o mūsų troškimas jas tik iškraipo;
per savo igeidžius jas tik prarastume,
jei jos nepriklausytų čičimekų karalaičiui Tekajeuatsinui.
Džiaukitės jomis!

Draugystė – tai dailių gélių lietus.
Baltos garnio plunksnos tarp šakų
susipina su raudonais žiedais,
po kuriais vaikštinėja, ragaudami gérimus,
valdovai ir kilmingieji.

Gal karalaičių „gélės ir giesmės” šneka Gyvasties Davėjui?

Jūsų žavi giesmė – išaukštintasis
auksinis paukštis žvangutis.
Jūs apsupti gélį
ant žydinčios šakos pragydotė.
Gal kartais tu – dailis Gyvasties Davėjo paukštis?
Gal kartais Dievui tu kalbėjai?
Išvydė aušrą pirm,
pradėjote giedoti.

Troškimas rasti „gélę ir giesmę”:

Tik stenkis, tik norėk gélių nuo skydo,
nuo skydo Gyvasties Davėjo.

Tačiau ką gi gali mano širdis?
Veltui atvykome,
veltui išleidome pumpurus žemėj.

„Gélė ir giesmė” – tai paminklas žmogui žemėje:

Ar tik išeiti beliko
kaip nuvytusiai géléi?
Ir neliks ką vadinti mano vardu?
Nieko iš mano šlovés čia, žemėje?
Bent gélés, bent giesmés!
Ką galii mano širdis?
Veltui atvykome,
veltui išleidome pumpurus žemėj.

„Gélės ir giesmės” išlieka kartu su Gyvasties Davėju:

Džiaukimės, bičiuliai,
glėbesčiuokimės,
Kol vaikštom žydinčia žeme.
Niekas negali sunaikinti
gelių ir giesmių –
jos išlieka Gyvasties Davėjo namuose.

Dvejonė: jei čia – tik „akimirksnio sritis”, tai kaipgi yra anapus?

Čia, šis pasaulis – tik akimirksnio sritis.
Ar vis dėlto ir ten
kažkaip toliau gyvenama?
Ar ten įmanoma džiaugtis?
Ar galima draugysté?
Gal vien tik to čia, žemén, ir atėjom,
kad pažintume savo veidus?

Akiautsino atsakymas:

Iš ten girdėjau giesmę.
Klausau: gélių girlianda
karalius Ajokuanas
groja fleita.
Jau tau atitaria,
jau tau atsako
iš pačių gelių
Akiautsinas, Ajapanko valdovas.

Gyvasties Davėjo ieškojimas:

Kur gyveni, mano Dieve,
Gyvasties Davėjau?
Aš ieškau Tavęs.
Kartais liūdesys mane,
poetą, apima,
apie Tave galvojant,
nors pats tik stengiuos džiuginti Tave.

Gyvasties Davėjo ieškoti pradedama tarp gelių ir paveikslų:

Čia, kur lyja
baltomis gélémis,
baltomis dailiomis gélémis,
pavasario vidury,
paveikslų namuose,
bandau pradžiuginti Tave.

Visi laukia Gyvasties Davėjo žodžio:

O jūs, kurie iš ten, iš Tlakskalos (*Tlaxcala*)
atvykote prie tamburinų giedoti
i taktą spindintiems litaurams!
Kvapniausi žiedai – valdovai
Ksikoténkatlis iš Tisatlano (*Xicoténcatl de Tizatlán*) ir

Kamasočitsinas (*Camazochitzin*), džiaugdamiesi gélémis ir giesmėmis, laukia Dievo žodžio.

Atkakli malda į Gyvasties Davėją:

Visur aplinkui Tavo namai,
Gyvasties Davėjau.
Patielas, mano nuaustas iš gélių, –
ant jo esi karalių šaukiamas.

Pasirodo giedodamas paukštis žvangutis, Gyvasties Davėjo simbolis, ir ima lyti gélémis:

Margi pražydę medžiai
puikuoja prie tamburinų.
Tu čia –
drauge su tauriomis plunksnomis
dailiosios gélés žyra.
Ant puošnaus patiesalo gyvatės
vaikštinėja paukštis žvangutis,
žingsniuoja giedodamas,
karaliui teatsiliepdamas,
ir džiugina erelius, jaguarus.
Jau išlijo gélés,
šokime tad, bičiuliai,
aplink tamburinus!

Naujas klausimas:

Ko dar laukiame?
Kodėl kremtamės širdyje?

Tarp gélių ir giesmių apsireiškia Gyvasties Davėjas:

Tik Dievas dar klausosi.
Nužengė jis iš dangaus
ir ateina giedodamas.
Jau atsiliepia karaliai,
susirinkę pagroti fleitomis.

Kuautenkostlis:

Aš, Kuautenkostlis,
čia kankinuos.
Liūdesiu papuošiau
savo žydingą būgną.

Klausimai apie žmonių ir giesmių tiesą:

Gal žmonės vis dėlto teisingi?
Ar tebebus rytoj teisinga mūsų giesmė?
Ar kas dar laikosi ant kojų?
Ar kažkas dar žada laimingą pabaigą?
Nors ir gyvename čia,
bet esame vargšai, bičiuli.
Tik ten atsidūrės
tikrai atsistosi ant kojų.

Žodij taria Moteneuatsinas:

Aš atėjau tik giedoti.
Ką sakote, bičiuliai?
Apie ką čia šnekatės?
Štai žydintis kiemas,
i kurį atžengia, o karaliai,
žvangučių gamintojas –
raudodamas ateina giedoti
pavasario vidury.
Gélés gélémis nelygu,

giesmės giesmėms,
ir mano namuos – vien kančia.

Gélés ir giesmės, išvaikančios liūdesi:

Iš tiesų, vos begyvename,
apkartę nuo liūdesio.
Savo giesmėmis lyg ketcalio plunksnomis
tik apaudžiu kilniuosius –
valdovus, kurie įsakinėja, –
aš, Moteneuatsinas.
O Telpolouatl (*Telpolohuatl*), karaliau Telpolouatl,
visi gyvename pavasarį,
visi žengiame per pavasarį.
Bet gélés gélémis nelygu, giesmės giesmėms,
ir mano namuos – vien kančia.

Ir Moteneuatsinas išgirsta įkvėptą dainą:

Bet išgirdau vieną dainą
ir gélémis pražydusiuose vandenye
išvydu tą, kuris klajoja po pavasarį,
kalbėdamasis su aušra, –
ugninį paukštį, kukurūzų laukų sparnuotį,
raudoną sparnuotį: princą Monenkautsiną
(*Monencauhtzin*).

Tekajeuatsinas vėl kviečia visus pralinksmėti:

Bičiuliai mano, kurie susirinkote
čia, žydičiuose namuose
ugninio paukščio, Dievo pašauktojo.
Eikšekit, imkit ketcalio plunksnų vainiką,
kad pamatyčiau,
kas prajuokins dailiasias fleitas,
kas prašnekins gélétuosius būgnus –
karalius, valdovus,
kurie prabildins būgnelius, pritars jiems,
turkiu inkrustuotiems,
gélių namuose.
Aure, kaip gieda, čiauška
su gélémis tarp šakų,
kaip supasi pražydės žvangutis laimingas,
margasis skambalėlių paukštis –
princas Monenkautsinas.
Su savo aukso vėduokle žengia,
skleisdamas sparnus,
skrajoja štai tarp žydingių litaurų.

„Gélė ir giesmė“ – karalių turtas ir linksmybė (Monenkautsinas):

Sprogsta, sprogsta pumpurai,
skleidžia žiedus gélés
pries Gyvasties Davėjo veidą.
Jis atsiliepia,
margasis Dievo paukštis,
kurio ieškojai.
Kiek tavo giesmėmis praturtintų,
kuriuos pradžiuginai!
Linguoja gélés!

Keliauju po pasaulį, visa kalbindamas,
aš, poetas.
Nulijo kvepiantis puikių gélių lietus
i pražydusį kiemą,
i peteliškių namus.

„Gélė ir giesmė“ – širdžiai svaiginti (Ksajakamačas):

Visi atkeliavo iš ten,
iš kur ir nemariosios gėlės.
Gėlės, kurios sutrikdo žmogų,
kurios apsuka širdį.
Atkeliavo, kad pasklistų,
kad išlytų gėlių girlandomis,
svaiginančiomis gėlėmis.
Kas gi ant gėlių patiesalo?
Turbūt tai tavo namai
tarp šių paveikslų, –
kalba Ksajakamačas,
apsvaigės kakavos žiedo syvais.
Atskamba žavi daina –
Tlapalteukscininas giesmę kelia.
Nuostabios jo gėlės,
virpa jų žiedai,
kakavos žiedai.

Naujo atvykusiojo pasisveikinimas (Tlapalteukscininas):

Ieškojau jūsų, bičiuliai,
žvalgiaus po žydinčius laukus
ir pagaliau – jūs čia.
Džiaukitės,
pasakokite savo istorijas!
Jūsų bičiulis atvyko.

Jis irgi nori kalbėti apie gėles:

Gal galima ir man tarp gėlių
įterpti savo varnalėšos, muiklės (*muicle*)
kuklų žiedelį?
Argi nesu ir aš, įjudusis,
čia pakviestas, bičiuliai?

Savęs apibūdinimas – „gėlių dainius”:

Kas aš?
Aš gyvenu skrajodamas,
himnus dedu,
gėles dainuoju.
Giesmių peteliškės
veržiasi iš mano krūtinės –
mégaukis jomis, širdie.
Kartu su kitais nusileidau aš,
pavasario paukštis,
virš žemės dabar tiesiu sparnus
prie žydinčių litaurų.
I dangų kyla, pumpurus leidžia mano giesmė.

Jo kilmė ir gyvenimas – „gėlės ir giesmės”:

Vėl giedu, bičiuliai, savo giesmes.
Tarp giesmių išleidau savo pumpurą.
Lyg pačios randasi dainos.
Auksos stygomis surišu
savo dailiąją amforą.
Man, jūsų vargsui bičiuliui,
vien gėlės berūpi,
man, jūsų bičiuliui,
vien gėlės švelniaspalvės.
Margaspalvių žedų mano trobelės stogas.
Džiaugiuosi tuo –
daugel dirvų, Dievo užsėtų.

Kvietimas džiaugtis:

Džiaukis!
Bet ar tikrai tu džiaugies tarp gėlių,

vériniai pasipuošęs, valdove Tekajeuatsinai.

Gyvenimas – vienintelė įmanoma patirtis:

O gal iš naujo grįšime gyventi?
Betgi žino tavo širdis –
tik vienąsyk gyvename.

Atsakymas: „gėlės ir giesmės” smagina žmogų ir priartina
prie Gyvasties Davėjo:

Puolu į žydinčio medžio glėbi
aš – kolibris tarp žiedų,
gėlių kvapus skanauju,
gėlėmis pasaldinu lūpas.
O Gyvasties Davėjau,
kurio šaukiamės gėlėmis!
Mes taip nusilenkiame Tau,
taip smaginam Tave
prie žydinčių litaurų,
valdove Atekpanékatli (*Atecpanécatl*)!
Čia jis saugo savo būgnelį,
pavasario namuose,
čia laukia tavęs draugai –
Jaomanatsinas (*Yaomanatzin*), Mikouatsinas
(*Micohuatzin*), Ajokuatsinas (*Ayocuatzin*).
Su gėlėmis jau dūsauja karaliai.

Ajokuanas laimina Ueksotsinko miestą – tenebus čia karo:

Patys nekėstume savojo Ueksotsinko,
jei apsuptų jį iečių,
spygliuotų strėlių tvora.

Ueksotsinkas, litaurų ir giesmių namai, – tai Gyvasties Da-
vėjo namai:

Litaurai, vėžlio kiautas
Aidi Tavo namuos
ir pasilieka Ueksotsinke.
Čia nuolat budi Tekajeuatsinas,
valdovas Keséuatlis (*Quecéhuatl*)
groja fleita, gieda Ueksotsinke,
Tavo namuose.
Aure – čia nužengia pats mūsų tévas Dievas.
Čia jo namai,
čia visad laukia jaguaro būgnelis,
čia pasilieka giesmės,
surištos litaurų skambesių.

Paveikslų namai – kur Gyvasties Davėjo buveinė:

Tarsi gėlės
prasiskleidžia ketcalio apsiaustai čia,
paveikslų namuose.
Šitaip nusilenkiam žemėje ir kalnuose,
šitaip nusilenkiam vieninteliam Dievui.
Tarsi žydinčios ugninės ietys
sminga aukštyn Tavo namai.
Šie mano auksiniai paveikslų namai –
tai ir tavo namai, vienintelis Dieve!

Pavasaris ateina ir praeina, bet „žodžio svajonė apšviečia –
tikri yra mūsų bičiuliai”, sako Tekajeuatsinas:

Štai, bičiuliai,
žodžio svajonė:
kiekvienas pavasaris kelia gyventi –
mus atgaivina [kukurūzų] burbuolė auksinė,
burbuolė paraudusi, ir vėl sugrižta virtine visa.
Žinome – tikros mūsų bičiulių širdys!¹⁰

Pav. 2: Poetas ir filosofas Netsaualkojotzin (Netzaualcoyotzin), Tekskoko karalius. Iš: Portilla M. L. Dawni meksykanie. – Kraków, 1976. – Nr. 11.

Pav. 3: Ksočipilis (Xochipilli) „Gelių valdovas”, dygstančiu kukurūžu, poezijos ir dainų dievas. Iš: Sztuka meksykańska IV: toltekowie – aztekowie / Opracował Bernard Noel. – Warszawa, 1976. – Nr.

Toks tatai pokalbis „gelių ir giesmių” – simbolii ir poezijos – kalba įvyko tarp nahua išminčių, trokštančių žemėje rastiteisingsus žodžius apie tai, kas mus pranoksta, apie slėpinį. Toliau pamatysime, kaip būtent poezijos kalba *tlamatinime* (išminčiai) suformulavo dievybės koncepciją, iš esmės skirtingą nuo actekams primesitos Tlakaélio.⁶ Dievybės samprata, kurios priėjo šie Tekskoko, Ueksotsinko, Čalko ir kitų *náhuatl* pasaulio miestų išminčiai, kaip jau buvo minėta, savo šaknimis siekia senuosius toltekus.⁵

Dievybės samprata sulig „gélémis ir giesmémis”

Tiek Nesaualkojotas, Tekskoko valdovas (*Nezahualcōyotl de Texcoco*), tiek Tekajeuatsinas iš Ueksotsinko bei keletas kitų mastytojų, remdamiesi savo simboline poetine mintimi, vylesi kaip nors suvokti aukščiausią Dievybės paslaptį. Néra abejonių – jų negalejo tenkinti actekų įdiegtas žmonių aukojimo kultas. Visiškai aiškiai ši požiūrį savo „Cičimekų istorijoje” išsako Ikstlilksočitlis (*Ixtlilxóchitl*):

„Nesaualkojotlis laikė netikrais visus dievus, kuriuos anie šioj žemėj garbino, sakydamas, jog tai tik priešiškų demonų žmogiško pavidalo statulos. Būdamas itin išmingtingas dorovės dalykuose, jis labiausiai syravo, ieškodamas, kas apšiestų ir suteiktų įsitikinimą dėl tikrojo Dievo, visa ko sutvérėjo, kaip tai matyti jo samprotavimuose apie istoriją bei giesmėse, kurias jis sukūrė šia dingstim: kad esas tik vienas (Dievas), dangaus bei žemės kūrėjas, laikas visa, kas padaryta ir sukurta, ir kad jis esas ten, kur nebėra kito, aukštesnio dangaus viršum devynerių, ir kad niekad nebuvu jis regimas žmogišku nei jokiu kitu pavidalu...”¹¹

Iš tikrujų Nesaualkojotlio, o vėliau ir jo sūnaus Nesaualpilio (*Nezahualpilli*), abiejų Tekskoko valdovų, veikla – tai būtent sugrįžimas prie senosios toltekų doktrinos. Žemiau pamatysime, kaip titulai, kuriais Nesaualkojotlis apibūdina aukščiausią jį „Gyvasties Davėją”, iš esmės sutampa su senosiomis toltekų invokacijomis.

Tačiau nei Nesaualkojotlis, nei kiti XV bei XVI amžių *tlamatinime* nemėgdžiojo senųjų pažiūrų aklai. Be to, jie irgi mąstė „gélémis ir giesmémis”, kaip rodo tolesnis tekstas, galimas daiktas, priklausęs Tekajeuatsinui, Ueksotsinko valdovui. Turima omeny gili meditacija apie žmogaus vertę Dievybės akivaizdoje. Nahua mastytojas samprotauja apie aukščiausią slépinį, vadina Dievą senuoju „Gyvasties Davejō” vardu, kurį Tlakaélelis sumanai bandė paversti tiesiog Saulės – Uitsilopočtlio (*Huitzilopochtli*) sinonimu.

Tekajeuatsino meditacija savo gelmeje telkiasi į žmogaus būties žemėje paradoksą. Pradeda ji Dievą pavadinama „betarpiškos artybės šeimininku”, arba „šeimininku to, kas visad arti ir drauge”, Tloké–Nauaké (*Tloque–Nahuaque*). Tai senasis toltekų kreipinys į Dievą. Šalia Jo žmogui nieko netrūksta, ir galu gale visa, kas gražu, turėtų būti Jo apraiškos. Tačiau svarbiausią meditacijos dalį sudaro vis pasikartojanti ir gilejanti baisi abejonė: kas Dievybei esame mes, žmonės, ir kas Dievybė yra žmogui. Pažvelkime į patį tekstą:

Betarpiškos artybės šeimininke,
stengiamės tik pamaloninti Tau.
Šalia Tavęs niekas nejaučia ilgesio,
o Gyvasties Davėjau!
Tik tarsi gélés mes Tau,
vystančios Tavo draugėje.
Lyg kokį smaragdą
Tu mus į šukes sudaužai.
Lyg kokį piešinį
mus ištrini.
Visi išeina į mirusiuju šalį,
i mūsų visų pražūties vietą.
Kas mes Tau, Dieve?
Štai gyvename
ir toje pat savo pražūties vietoje
štai mirštame.
Kurgi dar mums,
žmonėms, dėtis?
Todėl ir verkiu,
kad Tau nusibostame,
ak, Gyvasties Davėjau!
Sudūžta nefritis,
nusišeria ketcalis.
Tu tik šaipaisi sau.
Mūsų jau nėr –
Gal mes Tau ir tebuvom niekas?
Tu mus sugriauni,
priverti išnykti.
Tačiau ir dovanas mums –
maistą, prieglobstį teiki,
o Gyvasties Davėjau!
Nieks nebesako, būdamas Tau prie šalies,
kad dar kažko stokotų.
Štai dygsta brangakmeniai,

Pav. 4: Kecalkoatlio piramidės statulos, Tula, toltekų kultūra. Iš: Sztuka meksykańska IV: toltekowie – aztekowie / Opracował Bernard Noel. – Warszawa, 1976. – Nr. 6.

ketalio plunksnos žydi –
gal Tavo tai širdis, o Gyvasties Davėjau?
Neks nebesako, būdamas Tau prie šalies,
kad dar kažko stokotų.¹²

Žmogus, būdamas trapus lyg nefritis arba tarsi lengvai plyšantis ketalio pliumažas, iš visų jėgų ieško „šaknies”, kurios galėtų nusiverti. Nahuatliskai „tiesa” (*neltliztlí*) pažodžiu reiškia šaknį. Kaip jau žinome, išminčiams *tlamatinime* vienintelis būdas ištarti *tiesos žodžius*, pajėgius įdiegti žmogui „šaknį”, yra „gėlės ir giesmės”, kitaip sakant, įvaizdžių ir poezijos menas. Taigi nėra ko stebėtis, kad cituotame tekste nahua išminčiai šios tokštamos „šaknies”, t. y. tiesos, ir ieško.

Tekajeuatsinas klausia savęs: gal Dievo akivaizdoje žmonės išvis neesti, gal jie – tik Dievo pramogos objektas? Ir atsakymas, ryškėjantis pro šiuos nerimastingus klausimus, turi tad geroką skepticizmo prieskonį:

Štai dygsta brangakmeniai,
ketalio plunksnos žydi –
gal Tavo tai širdis, o Gyvasties Davėjau?¹³

Esama ir kito teksto, nemažiau persmelkto abejonėmis, kuri priklauso mastytojui anonimu iš Čalko, srities netoli Ksočimilko (*Xochimilco*). Cia kitu atžvilgiu vėl susitelkiama į Dievybės klausimą. Toltekų sampratos Dievas dvilytis, dviveidis – vienas vyro, o kitas moters, tačiau kartu tai vienas Dievas, vienas Dvilytis Dievas, *Ometéotl*. Jį toltekai garbindami vadino „mano kūno viešpats“ ir „mano kūno viešpati“, t. y. „Tonakatekutli“ (*Tonacatecuhtli*) ir „Tonakasiuatli“ (*Tonacacihuatl*). Ar Dievas iš tikrujų yra? Ir jeigu yra, tai kur jo buveinė? Štai klausimai, kurie nedavė ramybės mastytojui iš Čalko:

Kur eisiu,
Kur eisiu,
Dvilyčio Dievo keliu?
Gal Tavo namai – danguje,
gal su praradusiais kūnų?
O gal čia pat žemėje
praradusių kūnų vieta?¹⁴

Čalko mastytojas užduoda trigubą klausimą. Tėra trys galimybės, kur gali būti Ometéotlio buveinė. Arba jis gyvena ku-

riame nors iš dangaus aukštų virš žemės, arba čia, siame pasaulyje, arba mirusiuju šalyje, kur keliauja „praradusieji kūnai“. *Tlamatinime* ieškota išėitis nurodoma, be to, dar ir tekste iš Tekskoko, irgi saugomame Nacionalinėje bibliotekoje kaip „Meksikiečių giesmių rinkinys“ (*Colección de cantares mexicanos*). Ometéotlis, Dvilytis Dievas, čia apibūdinamas kaip „dievų Motina ir Tėvas“, senasis, senųjų kultūrų dievas:

Dievų motina, dievų tėvas – senasis dievas,
žemės bamboje ištisės,
išitaisės turkių garde.
Jis – žydrajame paukščių vandenyne,
jis – pasislėpęs debesyse,
senasis dievas – tarp šešelių
mirusiuju šalies,
ugnies ir metų viešpats.¹⁵

Toks tat atsakymas: tas, kuris yra dievų Tėvas ir Motina, „ištisės žemės bamboje“, duoda žemei „šaknį“, arba tiesą. Kita vertus, jis yra anapus, aukštai, „žydrajame paukščių vandenyne“, supančiame pasaulį; jis kartu virš debesų ir „mirusiuju šalyje“. Tai, vienu žodžiu, *Tloque Nahuaque*, „betarpiškos artybės šeimininkas“, erdvės ir laiko valdovas.

Ir lyg savotišką patvirtinimą, jog „betarpiškos artybės šeimininkas“ iš tikrujų esti visur – tiek erdvėje, tiek pačioje actekiškai, arba nahuatliskai, kalbančių tautų mąstysenoje, aptinkame daugybę ritualinio pobūdžio tekstų, kartotų gimus kūdikiui, vestuvėse, auklėjant vaikus, kam nors mirus bei kitų apeigų metu, kuriuose išvardijami aukščiausiosios dievybės titulai. Pavyzdžiu, atėjus į šį pasaulį naujai žmogiškai būtybei, po to, kai naujagimiui nupjauta bambagyslė ir jis išmaudytas, nahua pribuvėja pakeldavo jį ir tardavo tokius žodžius – malda Dvilyčiam Dievui, „betarpiškos artybės šeimininkui“:

Viešpatie, mūsų šeimininke –
kurios sijonas iš nefrito,
kurs spindi it nefritas ar pati saulė.
Atėjo žmogus,
jį pakvietė čion mūsų motina ir tėvas,
Dvilytis Viešpas, Dvilytė Viešpati
iš devynių dalų valdos,
iš dvilypumo vietas.¹⁶

Be to, yra neabejotinai įrodyta, jog tiksliai tokią pačią malda kartojo ne tik Tekskoko, Ueksotsinko bei Čalko miestuose, kur su didele persvara vyravo išminčią *tlamatinime* įtaka, bet ir pačiame Meksike–Tenočtitlane, kur viešpatavo kariški Tlakaélelio papročiai ir karo dievas Uitsilopočtlis. Tam, kad geriau suvokume nahua Dievybės samprata, pagrįstą „gėlémis ir giesmėmis“, transkribuojame pirmuosius žodžius, randamus keletoje panasių į cituotąjų maldu ar kreipimuisi. Galima manyti, kad čia turimi omeny aukštieji titulai, kuriais buvo pagerbiama aukščiausioji Dievybė ir kuriais į ja buvo kreipiamasi. Minėtų titulų kartojimasis tokioje daugybėje maldu verčia visiškai atmesti tvirtinimus, neretai itin atkaklius, esą aukščiausiasis Dievas nahuams buvo tarsi „karalius tinginys“, išitaisės aukštai padangėse ir išvis pamiršęs pasaulį, o žmonės savo ruožtu buvo pamiršę jį.

Žodžiai, kuriais jis apibūdinamas ir kurie atspindi lyg ir jo pagrindinius atributus, yra šie: *Tlacatle* (Tlakatle), *Tloque-Nahuaque* (Tloké–Nauaké), *Ipalnemohuani* (Ipalnemouani), *Yohualli-ehecatl* (Jouali–Eekatl), *Moyocoyatsin* (Mojokojatsin). Jų kiek įmanoma artimesnis vertimas būtų: Viešpatie; Betarpiškos artybės šeimininke (pažodžiu, artumo ir buvimo drauge

šeimininke); Gyvasties Davėjau; Naktie ir Véjau; Pone, pats save kuriantis. Pirmasis titulas *Tlacatle* ‘Viešpatie’ yra labai aiškus valdžios ir galios pripažinimas tam, kuris yra „mano kūno Viešpats ir Viešpati”, Dvilytis Dievas, *Ometéotl*.

Tloque-Nahuaque, „Betarpiškos artybės šeimininkas”, – tai nedviprasmiškas patvirtinimas, jog aukščiausioji Dievybė yra visur esanti. Kalbama apie naują simbolį, naują „gėlę ir giesmę”, kuriame Dvilytis Dievas pasireiškia kaip artybės (*tloc*) ir begalinio pasaulį juosiančio žiedo (*náhuac*) šeimininkas. Kitaip sakant, jis yra ir čia pat, drauge su visa kuo (o visa kas – drauge su juo), ir kartu šeimininkauja toljuose bei erdvėse.

Ipalnemouani (*Ipalnemohuani*) – kitas įdomus terminas, kuris, mūsų, indoeuropiečių kalbų gramatikų terminais apibūdinant, primena beasmenį veiksmažodį: *nemohua* (*o nemoa*) reiškia ‘yra gyvenama, gyvena’. Pradžioje pridurtas pagrindo, ar priežasties, prielinksnis *ipal-* ‘per jį, jo déka’. Pagaliau prie veiksmažodžio *nemohua* ‘gyvenama’ prikabinama dalyvinė priesaga *-ni*, taigi visas žodis *Ipal-nemohuani* reiškia ‘Tas, kuriuo gyvenama’. Šiuo titulu Dvilyčiam Dievui prisikilama gyvasties davėjo visakam, kas gyva, – augalam, gyvūnam ir žmonėms – funkcija.

Yohualli-Ehecatl – tai ‘Naktis ir Véjas’. Kaip kad jau aptartas titulas *Tloque-Nahuaque* žymi aukščiausią Dievą esant viame kame, šis ne mažiau metaforiškas titulas išreiškia tikėjimą jį esant nematomą lyg naktis ir neapčiuopiamą lyg vėjas. Šiuo grakščiu simboliu – šia „gėlė ir giesme” – nahua išminčiai siekė metaforiškai išreikšti dieviškojo prado transcendentiskumą.

Pagaliau paskutinių iš paminėtų titulų *Moyocoatzin* sudaro veiksmažodis *yocoya* ‘išgalvoti, sukurti mintimi’ su pagarbą žymincia galūne *-tzin*, reikšme artima mūsiškiams kreipiniui ‘mano pone’, ir sangrąžiniu prieždėliu *mo-*. Sujungus visus šiuos elementus, žodis *Mo-yocoya-tzin* reiškia ‘Ponas, kuris pats save išsigalvoja, arba susikuria’. Tokie Dvilyčiam Dievui suteikiti titulai iš esmės pabrėžia jo metafizinę kilmę: jo niekas nesukūrė, jis egzistuoja anapus erdvės ir laiko, jis – „Naktis ir Véjas”, tačiau tuo pat metu – „Betarpiškos artybės šeimininkas”. Paslaptingu būdu, kurį gali bent kiek nušvesti tik „gėlės ir giesmės”, ši aukščiausioji Dievybė be paliovos tebekuria save pačią. Jo vyriškoji pusė veikia ir vaisina, o moteriškoji – vaizduotės galia pagimdo.

Tokia, regis, būtų giliausia termino *Moyocoyatzin* prasmė, turint galvoje viską, kas nahua tekstuose pasakyta apie Ometeotlį, Dvilytį Dievą. Ji liudija, reikia manyti, pakankamą minties aukštį, kad jis savo spekuliacijomis apie Dievybę pasiekusius galima būtų vadinti filosofais.

Trumpai apžvelgus kai kurias pagrindines šių poezijos, „gėlės ir giesmės”, gerbėjų idėjas, kuriomis jie sugebėjo pasipriehinti Tlakaélio militarizmui, tiks prisiminti ir tikrajį tų idėjų šaltinių. Tlakaélio pasinaudojo toltekų tekstais savo tikslams, po liūdnai pagarsėjusio kodeksų sudeginimo interpretuodamas juos savo nuožiūra. Senaja tradicija jis pasinaudojo karinei mistikai sukurti, kad jos déka įkvėptų savo tautą žygiams ir įsiviešpatautų dabartinės Meksikos Respublikos viduryje ir pietuose.

Nahuatlų tauta, visų pirma actekų valdomuose miestuose, buvo indoktrinuota, taip sakant, Tlakaélio religiniu sinkretizmu. Jie irgi turėjo šiokį tokį, gal kiek miglotą supratimą apie aukščiausią Dvilytį Dievą. Panašiai kone visagaliu laikė Uitsilopočči, tapatindami jį su Saule ir garbindami didžiojoje Meksiko-Tenočtitlano šventykloje kartu su lietaus dievu Tlaloku. Dėl įvairių jo funkcijų bei požymių Dvilyčiam Dievui žynių bei išminčių nuo seno teikti gausūs titulai tautos sąmonėje faktiškai pavirto į kita tiek savarankiškų, nepasiduodančių klasifikacijoms ir tam tikra prasme išvis nesuskaičiuojamų dievybių. Taip atsirado daugybė dievų porų, iš kurių galima paminėti *Tlaloc* ir *Chalchiuhltique* (Tlalokas ir Čalčiutlikė), vandenų dievas ir deivė; *Mitlantecuhtli* ir *Mictlancíhuatl* (Mitlantekutli ir Miktlan-

situatlis), mirusiuų srities Valdovas ir Valdovė; *Tezcatlipoca* ir *Tezcatlanextia* (Teskatalipoka ir Teskalanekstija), Veidrodis, kuris dieną viską atspindi, o naktį apsisblausia; *Ouetzalcóatl* ir *Ouilažtli* (Ketsalkoatlis ir Kilastli); *Coatlique* (Koatliké), *Uitsilopočči*’io motina, *Xipe Totec* (Ksipe Totekas), mūsų aršusis valdovas; *Xochipilli* (Ksociplili), iš dalių androginiška dievybė, gėlių ir švenčių valdovas bei valdovė, ir t. t. Tai vos keletas pagrindinių populiaus nahuatliskojo panteono dievų titulų. Norint išvardinti visą jų sąrašą, dargi aptariant įvairius jų atributus, prireiktu ištisos knygos.

Kita vertus, *tlamatiniime*, rūpindamiesi amžinaisiais, visais laikais žmogų jaudinuisiai slėpiniais, savo širdies gelmėse ieškojo kito kelio. Galbūt istoriškai jiems kartais ir tek davė taikystis prie kruvinojo Uitsilopoččio kulto, tačiau jų mintis, kaip kad nedviprasmiškai liudija mums jau pažįstamą Nesaualkojotlis iš Tekskoko ir Tekajeutsinas iš Ueksotsinko, visuomet siekė kur kas toliau nei reikalavo militaristinis actekų kultas. Ieškodami prieglobščio senųjų toltekų doktrinose, jas tyrinėdami ir patys rutuliodami naujas, originalias konceptijas – kaip antai „gėlės ir giesmės”, – jie galų gale sukélė tikrą didžiosios toltekų dvasios atgimimą.

[...]

Tokia istorijos ironija, jog šios idėjos gali susilaukti atitinkamo atbalsio ir mūsų dienų žmogaus širdyje, pasirodyti didžiai savalaikės ir dabar, o kartu paskatinti giliau tyrinėti ikiispaniškąją Meksiką.

Versta iš: Miguel León-Portilla.
Los Antiguos Mexicanos. – México, 1985.
Iš ispanų kalbos vertė Birutė PETRAUSKAITĖ

NUORODOS:

1. [Náhuatl, *náhuia* – actekų ir kai kurių aplinkinių tautų kalba. (Čia ir toliau vertėjo pastabos laužiniuose skliaustuose.)]
2. „Madrido kodeksai“: Códice Maitritense de la Real Academia de la Historia (textos en náhuatl de los indígenas informantes de Sahagún). – Madrid, 1907. – T. VIII. – Fol. 118 r.
3. [Fray Bernardino de Sahagún – Brolis Bernardinas iš Saagūno, arba Saagūnietis, vienuoli, atvykęs iš Ispanijos, Leono provincijos, rūpinėsis actekų ir kitų Meksikos tautų reikalais, pelnės jų pasitikėjimą ir rinkęs medžiagą apie jų kultūrą bei religiją (XVI a.).]
4. Saagūnietio informatorų žodžiai iš „Madrido kodeksu“.
5. [Toltekai, kaip manoma, atskirausė iš Tlauanako, kur savo ruožtu labai staiga buvo suklesėjusi ir taip pat staiga užgeso aukšta kultūra. Per Šiaurės lygumas ir Kuluakaną jis atvyko į Tuluks. Ksikokotitlana ir ten apsistojė. Atsinešė savo religiją ir žinias. Civilizavuo nahua grupės medžiotojų tautas. Aukščiausią kultūrą nahua pasauliui žymis žodis *toltecáyotl*, toltekišumas.]
6. [Tlakaélis – XV–XVI a. actekų valdovų patarėjas, iš tikrujų iš už sosto valdės pats. Gyveno prik. karalius Itskoatlis (*Itzcóatl*), vėliau – prik. Motekusomas Iluikamitos (*Moteuhosma Ilhuicamina*), dar vėliau – prik. Aksajakatlis (*Axayacatl*), Itskoatlis anūko. Iškiepijo valstybėje karinę misinį Uitsilopoččio, Saulės dievo doktriną, pasižymėjusia gausiu karo belaisvių aukojimu šiam dievui. Tai actekų valstybės sustiprėjimo ir plėtros laikmetis. Tlakaélis įsakė sudenginti senousius toltekų rankraščius su jų dvasinių doktrinų paslaptimis.]
7. Coloquios y doctrina cristiana... – paňneskiasi tarp vietinių išminčių ir dylikos pirmųjų pranciškonų, atvykusiu iš Naujaą Ispaniją, užrašyti Bernardino Saagūnietio. Originalas Vatikano bibliotekoje. Vokiškas W. Lehmano vertimas: Sterbende Götter und christliche Heilsbotschaft. – Stuttgart, 1949. – P. 97.
8. [Ketcalis – labai vertinamas Centrinėje Amerikoje trogonidų šeimos (*Pharomachrus mocinno*) paukštis, patekęs net į Gvatemalos herbą. Patinėliai – su smaragdo žalumo plunksnomis ant nugaros, raudonomis ant krūtinės ir baltonis uodegoje – atrodo labai prašmatnai.]
9. Ms. Cantares Mexicanos. – Biblioteca National de México, fol. 13 r.
10. Ms. Cantares Mexicanos, fol. 9 v. – 11 v.
11. Ixtlilxochitl: Fernando de Alva. Obras Completas. – México, 1891–1892. – T. II. – P. 243.
12. Ms. Cantares Mexicanos, fol. 12 v.
13. Žr. aukščiau.
14. Tén pat, fol. 35 v.
15. Saagūnietio informatorai: Códice Florentino (ilustraciones). – Madrid, 1905. – T. VI, fol. 54 v.
16. Tén pat, fol. 148 v.
17. [Ouetzalcóatl (Ketsalkoatlis) – barzdotas dievas su plunksnuota gyvatės galva, nahuatlų išminties simbolis, kaip toks vadinamas „juoduoju ir raudonuoju rašalu“. Visi duomenys byloja jį buvus senuoju dievu geradariu, senovės Meksikos dvasingumo šaltiniu.]

Psichologijos re-vizija

James HILLMAN

James'as Hillmanas yra vienas iš ryškiausių Karlo Gustavo Jungo „sekėjų”, buvęs Jungo studijų instituto Ciuriche direktorių, toliau dirbęs praktinių psichoterapijos darbą bei rašęs JAV, Konektikuto valstijoje. Žodį „sekėjas” jo atveju išties tegalima rasti kabutėse, nes J. Hillmanas sukūrė savo mokyklą, savitą psichoterapijos teoriją bei metodą. Kaip kad Jungas, atsiribojęs nuo Freudo psichoanalizės, savo sričių pavadino analitine psichologija, taip Hillmanas žengė dar vieną žingsnį ta pačia kryptimi ir sukūrė archetipinę psichologiją. Su archetipinės psichologijos esme bei toli siekiančia, Lietuvai savaip itin aktualia jos kūrėjo mąstysena skaitytojų supažindins keletas ištraukų iš žymaus J. Hillmano veikalo „Psichologijos re-vizija” (Re-Visioning Psychology, leidinio metrikas žr. gale).

Jungo archetipiniai asmenys: „mažieji žmonės”

Jungiškoje tradicijoje žodžiai Šešelis, Patis [Self], Ego, Anima ir pan. žymi struktūrinius psichikos komponentus. Šios pamatinės struktūros visuomet *įsivaizduojamos kaip dalinės asmenybės*, o jų tarpusavio santykiai – veikia kaip dramos personažų santykiai, o ne kaip kūnų ir jėgų sąveika fizioje. Kiekvienas iš mūsų esame ne jėgų laukas, o veikiau vidinių tarpasmeninių santykių laukas, vidinė bendruomenė, vidinė valstybė. Taip psichodinamika virsta psichodrama: mūsų gyvenimą lemia ne tiek įvairių jėgų spaudimas, kiek atitinkamas mitinis scenarijus. Dar daugiau, šie asmenybės komponentai, atlirkdami savo archetipinius vaidmenis, kuriuos mes vadiname *mūsų gyvenimo problemomis*, gauna asmeninius įvardžius. Mes familiariai kalbame apie juos: „Ji (motinos kompleksas) mane paralyžiuoja”; „Jis (tėvo kompleksas) nesiliauja mane varęs pirmyn – nori, kad siekčiau tobulybės”. Dar mes grumiamės su savo slapta antismenybe, kurią Jungas pavadino Šešeliu, nes slepiame ją tamsoje, – savo paslūniškais ketinimais jis niaukia mūsų gyvenimą. Visus šiuos personažus Jungas vadino „mažaisiais žmonėmis”, tačiau, nepaisant tokio ironiško apibūdinimo, pripažino, jog žmogaus likimą jie vairuoja kur kas labiau nei mūsų iprastasis „as”¹.

Aštrindamas savo ižvalgą į šiuos nepaprastus asmenis, atstovaujančius mūsų kompleksams, Jungas aptiko, kad jų autonominėskumas bei intencionalumas kyla iš dar gilesnių, nepalyginti svarbesnių figūrų. Tai archetipai, asmenys, kuriems galu gale ir esame skolungi už savo asmenybę. Kalbėdamas apie juos Jungas sako, jog „esame prispieti apversti savo racionalistinę minčių eiga ir, užuot aiškinus šias figūras kaip savo psichinių būsenų personifikacijas, turime savo psichines būsenas aiškinti kaip jų pasireiskimus... Tatai ne mes juos jasmeninam – jie yra asmenys iš prigimties ir nuo pat pradžių”.² Grindžiant psichiką asmenybė-komis struktūromis, o ne iš kitų mokslų ar filosofijos pasiskolintomis sąvokomis, netgi Jungo metapsichologija lieka psichologiška. Jis niekuomet neišniekina sielos mėginimais rasti principus jai paaškinti už jos pačios vaizduotės pasaulio. *Mes visada kalbame apie asmenis*, net kalbėdami abstrakcijų lygmenje, nes psichikos pagrindai yra archetipiniai asmenys.

Jungo nuostata yra ta, kad būties atraminiai taškai yra sielos „vaizduotės vaizdiniai” [fantasy-images]. Kiekviena sąmonė remiasi šiais vaizdiniais. Visa kita – proto idėjos, kūno jutimai, mus supančio pasaulio suvokimas, išitikinimai, jausmai, troškimai, kad išvis būtų mūsų patiriami, turi pasireikšti kaip vaizdiniai. „Pats paprasčiausias ‘patyrimas’ – tai nepaprastai sudėtinga psichinių vaizdinių struktūra”.³ Galėtume paklausti: kas apskritai yra psichika? Ką turite galvoje, sakydamas „psichinis patyrimas” bei „psichinė tikrovė”? Atsakymas – „vaizduotės vaizdiniai”. „Vaizdinus yra psichika”, – sako Jungas.⁴ „Psichiką iš esmės sudaro vaizdiniai..., gyvybinės veiklos ‘paivikslėliai’ ”.⁵

Pradžioje buvo vaizdinus. Pirma – vaizduotė [imagination], paskui – patyrimas. Pirma – fantazija, paskui – tikrovė. Kaip kad sako Jungas, „psichika kasdien kuria tikrovę. O vienintelis žodis, kuriuo galiu šią veiklą įvardinti, yra vaizduotė [fantasy]”.⁶ Žmogus visų pirma yra vaizdakurus [imagemaker],⁷ ir mūsų psichinę substanciją sudaro vaizdiniai. Mūsiškė būtybė yra *įsivaizduojama* būtybė, ir pati būtis – tai vaizduotė. Iš tikrujų mes esame padaryti iš tos pačios medžiagos kaip sapnai.

Kadangi tiesiogiai ir betarpiskai mes teptariame vaizdinius ir iš šių vaizdinių kuriame savo pasaulius, vadindami juos tikrove, tai iš tikrujų gyvename pasaulyje, kuris néra nei „vidinis”, nei „išorinis”. Psichinis pasaulis veikiau yra būtent vaizduotės pasaulis, kaip kad pati psichika – vaizdinus. Paradoksalu, tačiau tuo pat metu ir šie vaizdiniai yra mumyse, ir mes gyvename tarp jų. Psichinis pasaulis empiriškai patiriamas kaip esas mūsų viduje, ir vis dėlto jis supa mus savo vaizdiniais. Aš sapnuoju ir sapnus patiriu savo viduje, ir vis dėlto tuo pat metu vaikštinėju po savo sapnus ir pats esu viduje jų.

Kadangi mūsų psichikos medžiagą sudaro vaizdiniai, vaizdinių kūrimas yra *via regia*, karališkasis kelias į sielą. Sielos medžiagos gamyba – tai sapnavimas, fantazavimas, vaizdijimas. Psiichiškai gyventi reiškia vaizdinti;⁸ gyventi su siela reiškia turėti gyvą ryšį su vaizduote. Būti sieloe – tai patirti vaizduotę tikrovėje ir kartu pamatinę vaizduotės tikrovę.

Vaizdinių, kurie sudaro sielos medžiagą ir jos vertėbes, struktūrą lemia archetipai. Jie „nuolat kreipia bet kokią vaizduotęs veiklą nubrėžtais takais”, – sako Jungas.⁹ Šie takai yra mitologiski: kitaip sakant, vaizduotė teka į tam tikrus motyvus (mitologemas) bei atitinkamus veikėjų sąstatus¹⁰ (mitemas). Tokios schemas išryškėja viso pasaulio mituose, taip pat literatūroje, mene, mokslinėse teorijose, teologinėse doktrinose, taip pat sapnuose, netgi vaikų sapnuose, ir bepročių kliedesiuose – visuose žmogaus veiklos padariniuose, kur tik pasireiškė vaizduotė. Mūsų vaizdiniuose slypi archetipiniai mitų asmenys. Jų tarpusavio santykiai ir nustato psichinio gyvenimo struktūrinius principus. [...]

Jungo atvertos durys į vaizduotės teritoriją kartu atskleidė prieš akis nebe vieno centro, bet policentrišką asmenybės paivikslą. Freudo ir Jungo psichologijų gelmės dėka mes susidareme kur kas pilnesnį savęs pačių modelį. Mes suvokėme savo psi-

chiką iš prigimties esant padalintą į atskiras dalis bei fazes, sudėtą iš ankstyvesnių bei velyvesnių istorinių kločių, įvairaus išsi-vystymo lygmenų bei zonų, daugybės kompleksų bei archetipinių asmenų. Mes nebesame vientisos būtybės pagal vieno Dievo paveikslą, mus visuomet sudaro daugelis dėmenų: padykės vai-kas, herojus arba herojė, prižiūrintis autoritetas, asocialus psi-chopatas ir t. t. O kad jau suvokėme, jog kiekvienas iš prigimties esame nepaliaujama veikėjų kaita, tai ir skilusios asmenybės sam-prata nebekelia mums jokios grėsmės. Nuo šiol man galima re-gėti vizijas bei girdėti balsus, galima kalbėtis su jais, kaip ir jiems patiemis tarpusavyje, anaiptol netampant bepročiu.

Romos Ego imperija: žlugimas bei pakrikimas

Šio [XX-o] amžiaus pradžioje skilusios asmenybės atvejai tapo sensacija. Bet visai ne todėl, kad jie būtu buvę naujiena. Velnių apsėdimas, kalbėjimas kalbomis, automatinis rašymas, *Doppelgänger bei déjà vu patyrimai*¹¹ ir kitos „asmenybės skili-mo“ apraiškos jau seniai buvo gerai žinomas. Skilusios sielos idėja, kaip ir sukopojo į gabalus motyvas, yra senesni dar už graikiškuosius mitus, tačiau tik šio amžiaus pradžioje atsirado „šizofrenijos“ terminas,¹² ir ji buvo kruopščiai aprašyta. Tik to-kio kraštinio psichinio negalavimo dėka į mūsų monocentriš-ką sąmonę tegalėjo vėl prasiveržti suasmeninančioji vaizduotė.

Skilusi asmenybė – tai galas racionalaus proto valdžiai, todėl šis fenomenas, žinoma, atsidūrė racionalaus proto gynėjų – psychiatrių taikinyje. Jems dažnai tekdavo susidurti su kultūros rūpesčiais *in extremis*, simptomatiškai. Ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje mes išgyvenome tai, kas tapo pavadinta „Su-sirūpinimo amžiumi“. Pastaraisiais dešimtmeciais „hallucinacijos“ (LSD) apskritai pakirto mūsų materialistine suvokimo teoriją ir ja paremtą pasaulėvaizdį, o „depresija“ privertė atsi-zvelgti į be paliovos augantį tiesiog maniakinį mūsų kultūros paviršutiniškumą. Pagaliau „autizmas“ primena mums, jog sie-la gali išvis atsisakyti įžengti į šį pasaulį ir visiškai užsidaryti savo vidinėje pilyje.

Officialus „šizofrenijos“ terminas buvo nukaltas kaip tik prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kai atitinkama fragmentacija pasireiškė tapyboje, muzikoje, literatūroje, o atitinkama ego pozicijos reliatyvizacija – gamtos moksluose.¹³ Skilusios asmenybės atvejai buvo reikšmingi tuo, kad patvirtino individuо nevienalytišku-mą tada, kai tas pats nevienalytišumas pradėjo reikštis kultū-roje. Iš šios susiskaidžiusio šizoido perspektyvos mūsų regimas pasaulis nebéra suimtas daiktan racionalaus proto, jis iš vis nebéra suimtas ir nebetur centru. Jo vietoje – tvarką griaunantis spontaniškumas, reliatyvumas, nenuoseklumas, ne-harmonija, dviasių bei gyvų sielos vaizdinių antplūdis, taigi – archetipinių asmenų sugrįžimas.

Skaidymosi – atskilimo, atsidalinimo, personifikacijų, įvai-rejimo, nevienareikšmiškumo – reiškinius ego visuomet laikys liga, kaip jie ir tapo pavadinti. Tačiau psichinio lauko visumos kontekste ši pakrikimą galima suprasti kaip centrinei valdžiai pareikštas dalinių asmenybų teises. Mes susiduriame su atkaklia „valia“¹⁴ daryti ir kalbėti savajam ego visiškai svetimus dalykus, pirkti tai, ko visai nenorime, valgyti daugiau nei ketinome, persiūmti motinos ar tévo, ar tiesiog naujo draugo įpročias. Naujas dalinis asmuo iškyla su kiekvienu jausmu, nuomone, poreikiu. Sociologas kalbėtų apie subkultūras, politologas – apie sri-čių automomiją bei vietinę savivaldą. Kad ir kaip žiūrési, cen-trinis valdymas praranda galią.

Šiandien iprasta mūsų kultūrą lyginti su romėniškaja, ir iš dalies todėl, kad mūsų siela išgyveno ilgalaikę *pax romana*. Ne-paliaujamas plėtimasis bei tolimu barbariškų žemų civilizavi-

mas yra ne kas kita kaip ego plėtra. Klasikinis šio sielos romanizavimo aprašymas priklauso Freudui: „Sustiprinti ego, padaryti jį labiau nepriklausomą nuo *super ego*, praplėsti jo suvokimo lauką bei visą jo organizaciją taip, kad jis galėtų įsisavinti naujas *id* porcijas; kur buvo *id*, turi būti *ego*. Štai kas yra kultūra“.¹⁵

Pastraičiai jis baigia palyginimą apie jūros užlietu plotų nu-sausinimą, t. y. melioraciją – irgi romenišką užsiemimą. Puikus Freud sekejas Otto Fenichelis, kurio autoritetinges vadovėlis į kompendiumą sutraukė visą psichoanalitinę neurozės teoriją, patvirtina ši imperialistinį vaizdijimą: „Visų neurotinų reiški-nių bendras vardiklis yra normalaus valdymo aparato nepakan-kamumas“.¹⁶ Silpnas ego – neurotiškas ego, neurozė – tai ego kaltė, o gydymas – tai valdymas iš centro. Romos bastionui kitų mano sielos asmenų reakcijos („tai, ko aš neliepiau“) yra visiš-kai svetimos, ir ligos istorikas jas aprašys kaip tam tikras perso-nifikuotas keistenybes iš mano „laukinių provincijų“, kur ne-iprastai elgiamasi ir garbinami neiprasti svetimi dievai.

O „Romos žlugimo“ vaizdinys, talpinantis visuomenės dez-integraciją bei pagonizaciją, nusako tai, kas atsitinka psichikai, kai jos senasis ego nusilpsta, ir sąmonė liaujasi vergavusi centru. Sąmonė išsivaduoja iš romeniškos identifikacijos, iš centri-nės valios bei racionalaus proto valdžios. Ši identifikacija šiaip jau padarė psichikai meškos paslaugą: ji kartu įvedė savo priešybę – pasąmonę (*unconscious*) kaip susiskaldymą bei dezintegraciją. Abi šios pozicijos téra stereotipai ir turi būti perprastos kaip paprasciausiai *skirtingi sąmonės būdai*. Centras ir periferija, Ro-ma ir provincijos, reiškia skirtinges vertybų sistemas, skirtingus kelius vaizduotei, skirtingą galios laipsnį. Tačiau centrinis Romos ego né kiek ne „sąmoningesnis“ už kitokio būdo svetimšalius kompleksus. Sąmonė gali būti išskaidyta ir dėl to né kiek nesumenkti, ji gali gržti į laukus ir miškus, prie savo policentriš-ku šaknų daugybėje kompleksų su jų asmenybiškomis šerdimis, t. y. atsimainyti į politeistinę psichologiją paremtą sąmonę.

Politeistinė psichologija reiškia vidinę psichikos įvairovę ir są-monės lokalizaciją iškart daugelyje figūrų bei centrų.¹⁷ Psicholo-ginis politeizmas suteikia archetipines talpas išskaidžiusioms mūsų dalims sudėti ir, visų svarbiausia, atveria visiškai kitą pa-tologijos perspektivą. Ryši tarp mūsų vidinių asmenybų „są-monės šukijų“ ir politeizmo dievų bei deivų nusako Jungas: „Jeigu tendencija į susiskaidymą nebūtų žmogaus psichikai būdinga iš prigimties, tai dalinės psichinės sistemos išvis niekuomet neatskiltų; kitaip sakant, išvis niekuomet nebūtų atsiradę nei dvasios, nei dievai. Tai kaip tik ir yra priežastis, kodėl mūsų laikmetis pasidarė toks bedieviškas ir profaniškas: mes praradeome bet kokį pasamoningesios sielos žinojimą ir išpažištame vien sąmonės kultą visa ko kito saskaita. *Mūsų tikroji religija – tai sąmonės monoteizmas*, apsėdimas, pasižymintis fanatišku da-linių autonominių sistemų neigimu“.¹⁸

Kai sąmonės monoteizmas nebegali paneigtį dalinių auto-nomininių sistemų egzistavimo ir tiesiog nebesusidorojā su realia psichine būsena, iškyla vaizdiniai apie sugrįžimą prie graikiškojo politeizmo. Nes „sugrįžimas Graikijon“ leidžia tvarkytis tada, kai mūsiškiai centrali nebeatlaiko, ir viskas pakrinka. Politeizmo alternatyva neteigia žūtbūtinės opozicijos tarp žvėries ir Betlie-jaus, tarp chaoso ir vienybės – ji laiduoja visų psichikos dalių sambūvį, o vaizdijimui siūlo graikų mitologiją „*Sugrįžimą Graikijon*“ išgyveno ir pati senovės Roma, ir italių Renesansas, ir Ro-mantizmas revoliucijos laikais. Pastaraisiais metais jis yra neat-skiriamas gyvenimo dalis tokiu menininkų bei mastytojų kaip Stra-vinskis, Picasso, Heideggeris, Joyce'as ir Freudas. „*Sugrįžimas Graikijon*“ – tai tiesiog psichologinė reakcija į žlugimo grėsmę; jis suteikia modelį dezintegruotai integracijai.

„Sugrižimo Graikijon” ekskursas

Pakankamai prirašyta apie „sugrižimą Graikijon” estetikos, filosofijos, kultūros požiūriais. Mes visi linkę ieškoti Graikijoje praėjusios šlovės, tobulybės, grakštumo bei proto skaidrumo ir, žinoma, „ištakų”, nes būtent Graikijoje prasidėjo mūsų kultūra. Tačiau dabar mes gręziamės Graikijon psychologinės ižvalgos. Mes paméginsime suvokti, ir kas gi yra pati ši „Graikija”, taip traukianti sielą, ir ką gi mūsų siela joje randa.

Kai dominuojanti vizija, tam tikrą laiką laikiusi savyje kultūrą vieningą, suežėja, sąmonė regresuoja prie ankstesnės, kurioje ieško sau išgyvenimo bei atgimimo šaltinių. Kritikai yra teisūs, „sugrižime Graikijon” atpažindami regresyvų mirties troškimą, bandymą pasprukti nuo dabarties konfliktų į mitologiją bei spekuliacijas apie vaizduotės pasaulį. Tačiau atsigréžimas atgal tik ir igalina žengti pirmyn, nes atgaivina vaiko archetipą, šį žmogaus psichikos *fons et origo*, kuris yra tarsi bejėgiškumo akimirką prasiskleidžiant ateities pumpurui. „Renesansas” (atgimimas) būtų beprasmis žodis, jeigu kartu nereikštų suirimo, mirties, iš kurios tasai atgimimas ateina. Kritikai išleidžia iš akių regresijos reikšmę ir būtinybę. Išleidžia iš akių kritikai ir būtent regresijos „Graikijon” būtinybę.

Mūsų kultūroje regresijai atsiveria du keliai – tai helenizmas ir hebrajizmas, atstovaujantys psychologinei alternatyvai tarp daugio ir vienio. Šią alternatyvą matome kiekviename kritiškame Vakarų istorijos taške, pavyzdžiu, kad ir Romos žlugimo laikais, kai Konstantinas pasuko į krikščionybę (kaip kad tuomet tapo pervadintas hebrajizmas). Tą pačią alternatyvą vėl atpažįstame tarp Renesanso ir Reformacijos, kai Pietų Europa pasuko į helenizmą, o Šiaurės Europa – į hebrajizmą.

Hebrajizmas įtvirtina ego sąmonės monoteizmą. Šis kelias tinka, kai epochos ar individuo sąmonė pajunta jos išlikimui geriau pasitarnauti heroizmu bei vienybės archetipinė modeļi. Ankstyvasis Kristaus vaizdinys buvo sumišęs su kareivių Mithra¹⁹ bei raumeninguoju Herakliu, o Konstantino atsivertimą, galiausiai sustabdžiusi klasikinio politeizmo bangą, irgi lémė kariškas regėjimas, aplankęs jį prieš pat mūšį.²⁰ Panašiai Reformacijos hebrajizma, nepaisant jo tolerancijos protestui, įvairovei bei atskaloms, archetipiškai įkvėpė suvienytyos herojiškos galios vaizdiniai. Asmuo čia suvokiamas kaip nedalamas vienetas karinėje tarnyboje, pašauktas lemiamam susidūrimui, vienas prieš vieną, su Dievu. Šiandien monoteistiniu keliu einame kaskart, kai tik sielos krizę stengiamės išspręsti ego psychologijos priemonėmis, kai tik stengiamės „padaryti reformą”.

Krizės ištikta psichika, žinoma, turi ir kitų vaizdijimo galimybių. Helenizmo daugis ir hebrajizmo vienis nėra vienintelės išeitys iš sielos patologinės dilemos. Dar galima pabėgti į futurizmą su jo technologijomis, atsigréžti į Rytus bei vidun, į laukinę gamtą, pagaliau veržtis aukštyn į visišką transcendenciją. Tačiau šios alternatyvos mažiau autentiškos. Jos pernelyg prastos, jos neigia mūsų istoriją ir istorijos vaizdinių reikalavimus. Jos ragina išsisukti iš padėties, užuot ją pagilinus, aptikus jos kultūrinį pamatą bei išskyrus sudedamasių dalis.

Mokslinė fantastika ir paties mokslo fantastika, indénų ar patarėjų iš Rytų pamokymai – kad ir kokie išties puiķus bei išmintingi jie būtų – negali prižadinti mumyse mūsiškės, vakarietiškos vaizduotės istorijos, atskleisti tų vaizdinių, kurie iki šiol nejučia tebeveikia mūsų sielas. Apeidami mūsiškę vaizduotės tradiciją, jie tik juolab mus nuo jos atskiria. Vadinas, hebrajizmui bei helenizmui alternatyvūs keliai pasireiškia kaip represija, iš tikrujų tik paūmindami mūsų besiškumą, nuo kurio turėjo atgaivinti. Hebrajizmas netinka šiuolaikinėje dilemoje paprasčiausiai todėl, kad ir taip pernelyg ištvirtinės mūsų pa-

saulėvaizdyje: kiekviename viešbučio kambaryje yra po Bibliją, kur verčiau galėtų būti po Odisejā. Savo ego sąmonės tradicijoje mes nebegalime rasti atgaivos, o vėl tik pastiprinimą troškiems monocentriško proto įpročiams, kuriais jis laiko sugniaužęs pasaulį kartu su kaltę tik diegiančiais savo pamokslais. Tuo tarpu helenizmas neša pasąmoninio vaizdijimo tradiciją, o pailnus graikų politeizmas kaip tik atliepia nesuprantamose psichinėse situacijose susipainiojusiai mūsų sielai.²¹ Helenizmas gaivina suteikdamas platesnes erdves bei palaiminimą visai tai gausai vaizdinių, jausmų bei atitinkamų moralinių principų, kuriie sudaro tikrosios mūsų psichinės prigimties įvairovę. Ir jų visai nereikia vaduoti iš „blogio”, jei tik nuo pat pradžių jie nėra įsivaizduojami esą blogi.

Jeigu susiskaidę į dalis mes nebegalime jų sudėti į vieną monoisteinę ego psychologiją ir nebegalime apsigauti futuristiniu progresu arba pirmokyšiu natūralumu, kurie andai mus gelbėjo, ir jeigu mums reikia iš tikrujų mūsų sielų painiau atitinkančio sudėtingumo, tai mes anksčiau ar vėliau atsigréšime Graikijon. „Jokia kita mums žinoma mitologija – išsvyssčiusi ar pirmokyštė, senovinė ar šiuolaikinė – nepasižymi tokiu sudėtingumu bei sistemiškumu kaip graikų”.²² Graikų politeizmas – tai pats turtinėjusias, geriausiai išdirbtas politeizmas iš visų,²³ todėl tikrai pagėjus išlaikyti antrinių asmenybų ir autonomiškų impulsų chaosą tiek individualioje psichikoje, tiek platesniame laike bei erdvėje. Ši fantastiška įvairovė suteikia sielai tikrą gausybę vaizdinių savo nesuskaiciuojamoms galimybėms atspindėti.

Visa graikų kultūra – menas, mintis, veiksmas – remiasi politcentrišku mitiniu pagrindu. Tai kaip tik tas psichinis vaizduotės pasaulis, iš kurio radosi Graikijos šlovė. Su ritualais bei religiniais kultais šis mitinis pagrindas buvo, ko gero, mažiau susijęs nei kitų išsvyssčiusių kultūrų mitologijos. Kitaip sakant, graikų mitas vaidina ne tiek būtent religijos, kiek apskritai psichologijos vaidmenį, veikdamas sieloje kartu kaip nepaprastų senovės Graikijos psichinių turtų nešėjas ir juos sužadinantis stimulas.

Tačiau „Graikijos”, i kurią gręziamės, nereikia suprasti pažodžiui. Ji apima visus periodus nuo Minojinio iki Helenizmo, visas vietas nuo Mažosios Azijos iki Sicilijos. Ši „Graikija” mena tam tikrą istorinę bei geografinę *psichikos* sritį, mitinę, arba vaizduotės Graikiją, vidinę sielos Graikiją, kuri tik netiesiogiai yra susijusi su realia geografija bei realia istorija, šitaip kartu jas nuvertindama. „Iki pat Romantizmo Graikija tebuvo tarsi muziejus su net paniekos nevertais gyventojais”.²⁴

Petrarka, daugiau už bet ką kitą keturioliktame amžiuje prisidėjės prie antikinės literatūros atgaivinimo, neskaitė graikiškai. Aštuonioliktame amžiuje Winckelmann’as, daugiau už bet ką kitą prisidėjės prie klasicizmo atgaivinimo ir kaip tik išradęs šiuolaikinį Graikijos garbinimą, niekad nėra joje buvęs ir, ko gero, niekad nėra matęs nė vienos originalios didesnės graikų skulptūros. Nevyko Jon nei Racine’as, nei Goethe, nei Hölderlinas, nei Hegelis, nei Heine, nei Keatsas, nei netgi Nietzsche. Ir vis dėlto jie visi savo darbuose atstatinėjo „Graikiją”. Absurdiška – ir fatališka – išimtis téra Byronas. Kas be ko, graikų kalba tais amžiais buvo žinoma, garbintas Sokratas, mėgdžiota skulptūra, architektūra bei poetinė metrika, bet nedaugelis téra buvę empiriškoje Graikijoje, ir tik retas yra kreipėsis į originalius graikų tekstus. Vyravo „emocionaliai įkrautas Graikijos vaizdinių”.²⁵ O savo emocinį krūvį šis vaizdiniys išlaikė būtent pastovaus *mitų* korpuso déka („graikų mitologija” – „Graikijos” metafora), išliukusio sąmonėje nuo posthelenizmo iki dabar.

„Graikija” išliko veikiau kaip sielovaizdis, o ne kraštovaizdis, vaizduotės karalystės metafora, kurioje dievų pavidaus buvo apgyvendinti archetipai. Todėl visus nuo Antikos išlikusių

mitų paliudijimus bei fragmentus galima kartu skaityti kaip duomenis bei paliudijimus apie vaizduotę. Archeologija tampa archetipologija, kreipdamas dėmesį ne tiek į realią istoriją, kiek į amžinas vaizduotės reikmes, ir pasakodama mums apie tai, kas psychinėje tikrovėje vyksta dabar.²⁶

„Sugrįžimas Graikijon“ néra nei sugrįžimas į istorinę praeitį, nei persikelimas į utopinę ateitį, utopinį kitados buvusių ir galintį vėl sugrįžti Aukso Amžių. Ši „Graikija“ suteikia mums progą išvysti savo sielas bei savo psychologiją veikiau per įsivaizduojamas vietas bei asmenis nei istorinės datas bei žmones, veikiau erdvės, o ne laiko veidrodyje. Mes išvis išeinate iš laikisko mastymo bei istoriškumo ir pereinamate į vaizduotės sritį, išplėtotą „vietų“ archipelagą, ten, kur dievai yra, o ne kada jie buvo ar dar bus.

Tarp Graikijos kaip faktu ir Graikijos kaip fantazijos gali kilti nesutarimai, nes istorijos bei literatūros mokslo tradicijoje ji suvokiamai pažodžiu, kiekvienai naujai mokslininkų kartai megaujantis ankstesnės kartos prikurtų fantastiškų interpretacijų demaskavimu. Iš tikrujų tad galima pasakyti, jog vidinė vaizduotės Graikija neišvengiamai paveikia ir klasikinio mokslo perspektyvą, juoba kad ši sritis taip pertekusi palaidotų, pakirstų, užmirštų bei nežinomu šaknų ir ištakų, mitų ir dievų, kad yra ypač palanki archetipų poveikiui vienaip ar kitaip sustantant bei interpretuojant jos „faktus“. Dievai kovoja, regis, kaip tik šioje srityje, ir kaip tik dėl tos pačios archetipinės aistros mirusios kaibos, kurioms būtų sunku racionaliai įrodyti savo reikalingumą šiandien, savaime išlieka gyvos sieloje savo svarbos vaizduotei déka.²⁷

Mes grįžtame Graikijon iš naujo atrasti savo mastymo ir kultūros archetipą.²⁸ Vaizduotė sugrįžta čia, kadaptu archetipine. Grįždama į mitą, į tai, kas nefaktiška ir neistoriška, savo faktiškus, istoriškus keblumus psichika pervaizduoja iš kito žiūros taško. Graikija tampa daugalyčiu didinamuoju veidrodžiu, kuriame psichika gali atpažinti savo asmenis bei procesus tokiose konfigūracijose, kurios pranoksta mūsų gyvenimą, tačiau yra tikroji mūsų antrinių asmenybių gyvenimo erdvė.

*Versta iš: Hillman J. Re-Visioning Psychology.
– New York: Harper Perennial, (1976) 1992. – P. 22–30.
Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS*

NUORODOS BEI PASTABOS:

- Jung C. G. Collected Works (CW). – Vol. 8, §209.
- Ten pat. – Vol. 13, §§299, 62.
- Ten pat. – Vol. 8, §623.
- Ten pat. – Vol. 13, §75; Vol. 11, §§889, 769.
- Ten pat. – Vol. 8, §618.
- Ten pat. – Vol. 6, §78, plg. §743.
- [Lietuvoje plg. E. Ališankos apyvarton įvestą terminą „vaizdijimas“, jo knygos pavadinimą „Vaizdijantis žmogus“ (Vilnius: Lietuvos raštojų sąjungos leidykla, 1998). – Pastabos laužtiniose skliaustuose vertėjo.]
- [Originale *imagine*. Lietvių veiksmažodžio *vaizdinti* pagrindinės reikšmės yra ‘1. kurti, rodyti vaizdą’, ‘2. suvokti vaizduote, mintyse susidaryti vaizdą’, ‘3. vaizdžiai rodyti, vaidinti’, ‘4. daryti vaizdą, vaizdingą, gyvinti’ ir pan. (žr. LKŽ XVII 975, 977). Išties išsidėstėtina, jog „daryti vaizdą“ lietuvių kalboje savaime reiškia ir „gyvinti“ – kaip tik tai, ką tvirtina autorius.]
- Ten pat. – Vol. 9, 1, §136.
- [Originale *constellation*, pažodžiu ‘žvaigždynas’, čia – išsidėstymas tam tikra tvarka, pagal tam tikrą sistemą. Lietvių *sästatas* kaip tik ir reiškia ‘1. tam tikra eile, tvarka sudėstyta daiktų visuma’ bei ‘2. sistema’ (LKŽ XII 174).]
- [Vok. *Doppelgänger*, pažodžiu ‘antrininkas’, čia žymi dviejų niekaip tarpusavy nesusijusių žmonių stulbinančio panašumo atvejus. Franc. *déjà vu*, pažodžiu ‘jau mačiau’, vadinama tokia būsena, kai atrodo, jog taip jau buvo, jog visiškai tas pats vyksta jau nebe pirmą kartą.]
- [Senaja graikų kalba *schizō* reiškia ‘skelius, skaidau, skiedžiu’, o *phren*, kilm. *phrenos*, šiuo atveju – ‘siela, protas’. Taigi *schizo-phrenia* pažodžiu kaip tik ir reiškia skilusią sielą ar skilusį protą.]
- [Matyt čia visų pirmą turimas galvoje fizikos „papildomumo principas“, kurio esmė ta, kad bet koks tyrinėtojas tyrinėdamas visuomet būtinai paveikia savo tyrinėjimo objektą, taigi iš tikrujų tyrinėja ji ne tokį, koks jis būtų pats savaimė, nepriklasomai nuo tyrinėtojo, o būtent tokį, kokiui pats jis pavertė. Šis principas suformuluotas elementariųjų dalelių fizikoje, kur jis yra itin akivaizdus, nes pats elementariosios dalelės, tiksliau, jos pėdsako stebėjimas tėra įmanomas ją atitinkamai paveikus kita elementariajai dalele ar elektromagnetiniu lauku. Tačiau galioja šis principas iš esmės visose pažinimo srityse. Trumpai lietuviškai jį galima būtų išsakyti priežodžiu „kaip pašauksi, taip atsišauks“. Pasaulėžiūrinė jo išvada ta, kad mes apskritai nežinome, koks yra „objektyvus“ pasaulis, nes visad gauname tik tokius atsakymus, kokius užduodame klausimus. Kitaip sakant, tikrovė yra reliatyvus, santykinis dalykas, jis iš esmės gimsta pažiūstančiojo ir pažiūstojo, stebėtojo ir stebimojo santykyje. Juoba dar turint galvoje panašiu laiku kitoje fizikos šakoje suformuluotą „reliatyvumo teoriją“.]
- Tai „valia“ tų pačių įasmenintų galui, kurias ypač pabrėžė van der Leejas. „Ko gi jūs, galios, pageidaujate? Ir kodėl gi jūs to pageidaujate?“ – klausimai, kuriais į jas kreipiamasi (Religion in Essence. – I, §19, 4). Plg. jungiškajį kompleksą apibūdinimą, CW. – Vol. 13, §48; Vol. 8, §580.
- Freud S. New Introductory Lectures on Psycho-Analysis. – London: Hogarth, 1933. – P. 106. [Super ego ir id (lot. pažodžiu ‘taip’) – vėlyvojo Freudo savokos, atstovaujančios žmogaus psichikoje atitinkamai autoritetui ir nesąmoningumui plačiausia prasme, nesąmoningai gyvybei, prigimčiai, gamtai.]
- Fenichel O. The Psychoanalytic Theory of Neurosis. – New York: Norton, 1945. – P. 19.
- Dėl politeizmo ir įasmeninimo žr. Hillman J. Psychology: Monotheistic and Polytheistic // Spring. – 1971, p. 193–208; plg. Berlich A. Der Polymtheismus // Numen. – Leiden: Brill, 1960, Nr. 7, p. 129; van der Leeuw. Religion in Essence, I, §19, 1.
- CW 13, §51 (kursyvas J. H.).
- [Romos karioomenės išpažinta sinkretiška persiškos kilmės dievybė.]
- [Prieš mūšį su Maksencijumi (312 m.) imperatorius Konstantinas Didysis išvyrės vėliavą su kryžiaus pavidalu ženklu ir užrašu *in hoc (signo) vinces*, pažodžiu ‘su šiuo (ženklu, ar šiai vėliavai) laimėsi’.]
- [Autorius išleido iš akių dar vieną galimybę – būtent savo vietinės senosios tradicijos atveriamą vaizdijimą erdvę: užmirštas, tačiau savo archetipais pasąmoningai gyvas senovės keltų, germanų, slavų, baltų bei kt. mitologines dvasinės tradicijas. Nors turi bendras indoeuropietiškas šaknis ir yra savo kilme tiesiogiai susijusios su atitinkamomis indų bei iranėnų tradicijomis Rytuose, jos vis dėlto yra nemažiau europietiškos už graikišką, irgi joms gimininga. Taigi gal kaip tik savosios senosios tradicijos tyrinėjimai bei apmąstymai, podraug lyginant ją su kitomis indoeuropietiškomis, tarp jų ir indiškaja bei iranėniskaja, gali suteikti sielai tikrai išganingą atgaivą.]
- Kirk G. S. Myth, its Meaning and Function in Ancient and Other Cultures. – Cambridge and Berkeley, 1970. – P. 205.
- Van der Leeuw. Religion in Essence, I, §19, 4. [Gana bent paviršutiniškos pažinties, pavyzdžiu, su indų mitologija, kad labai suabejotum tokiu graikiškosios išskirtinumu.]
- Weiss R. The Renaissance Discovery of the Classical Antiquity. – Oxford: Blackwell, 1969. – 140.
- Osborn J. M. Travel Literature and the Rise of Neo-Hellenism in England // Bull. N. Y. Publ. Libr. 67 (1963): 300. Kartu Osbornas apžvelgia su „grįžimui Graikijon“ susijusių literatūrą bei kelialtojų pranešimus, ypač pradedant Renesansu.
- [Šitaip atgyja bei sugrįžta ne tik „Graikija“, bet ir „keltai“, ir, kas itin svarbu mums, – baltai. Kaip tik šia prasme galima kalbėti apie sugrįžimą į „vaizduotės Lietuvą“, į savo sielą „Lietuvą“, kurioje palengva atgimsta, iš nesąmoningumo sapno prisikelia mūsų senieji dievai, maiatinami jiems aukojamu dėmesiu šiuolaikiniuose mitologijos tyrinėjimose.]
- [Kaip tik čia, regis, slypi ir lietuvių kalbos tikrosios viltys, o kartu, vadinas, būtent čia nūn vyksta lemiamą kova už Lietuvos išlikimą.]
- Snell B. The Discovery of Mind. – New York: Harper Torchbook, 1960. – P. 258–261; plg. Ortega y Gasset J. Meditations on Quixote. – New York: Norton, 1963. – P. 76. Plačiau apie santykio su Graikija istoriją žr. Pfeifer R. Von der Liebe zu den Griechen // München Universitätsreden, n. f. 20. – München; Huber, 1957.

Senio Kalėdos sutiktuvės sostinėje

Apie kalėdinio laikotarpio situaciją mieste su Vilniaus etninės veiklos centro vedėja Egle PLIOPLIENE kalbasi Juozas ŠORYS

Jūsų vadovaujamas centras Vilniuje rengia nemažą kalendorinių ir kitokių švenčių, renginių. Šikart sustokime ties kalėdinio laikotarpio masiniais renginiais viešose vietose (nekalbésime apie kamerinius suéjimus salėse). Du didžiausi „banginiai“ – Senio Kalėdos sutiktuvės ir Bluko šventė. Primininkite, kokia buvo lietuviškos kilmės Kalėdų senelio atžengimo į sostinę priešistorė?

Veiklos pradžioje daugiau rengėme bendro pobūdžio kalėdinius renginius. Iš inercijos – pagal tą medžiagą, kurią turėjome, – stengėmės kalėdoti. Taip darydami manėme tēsiantys senasias etnokultūrines tradicijas. Vėlesni metai parodė, kad, atsivérus informacinei bei prekybinei erdvei į visą pasaulį, išsiplėtė ir Kalėdų šventimo periodas. Buvom įpratę švesti tarpukalėdį (nuo Kalėdu iki Trių karalių), o dabar faktiškai pradedame švesti nuo Advento pradžios. Tai prasidėjo, matyt, nuo Gedimino prospekto ir suomių. Prieš trejus metus jie gruodžio pradžioje pabandė atidaryti sostinėje „Kalėdų gatvę“. Tam jie iš Laplandijos atskraidino bendarinį Kalėdų senį – Santa Klausą. Jo atskridimas turėjo duoti pradžią minėtai prekybinei fiestai sostinėje: įsižiebia girliandos, statomas egles, pardavinėjama visa, kas reikalinga Kalėdoms švesti.

I tą procesą ir mes pabandėme įsijungti, žinoma, su nemaža dalimi pasipriešinimo. Tiek raudonas Diedas Morozas, tiek raudonas Santa Klausas su mūsų etnokultūra, kaip žinoma, neturi nieko bendra, tad sunku buvo taikstytis su šia gyvenimo primesta situacija. Antra vertus, miesto valdžia prašė ir netgi liepė, kad mes padėtume suomiams, remiamiems ambasados, suorganizuoti Kalėdų senelio sutiktuvės. Pirmaisiais, 1997 ir 1998 metais, talkinome: atsirado karnavalinės mokyklinukų ir darželinukų eitynės, šventėje gausiai dalyvavo miestiečių šeimynos, vaikeliai, seneliai... Tapo aišku, kad ši šventės figūra mūsų sąmonei ir pasąmonėi dabar yra labai svarbi; ji – vienė iš pakankamai gyvų mūsų etnikos personažų.

Kuo istoriškai ir semantiškai paremtos jo paieškos?

Sugalvojome siužetą, kad svečią iš kitos šalies pasitinka lietuviškas Kalėdų senis. Jau 1997 m. taip ir įvyko, nors suomai tam įnirtingai priešinosi. Senis Kalėda savivaldybės rūmuose kartu su Vilniaus meru, beveik kaip diplomatijos subjektai, sutiko Santa Klausą, kuris prisistatė kartu su Suomijos ambasadoriumi! I tai galėjai žvelgti kaip į žaidimą, bet, kita vertus, tai buvo didelio ir rimto veiksmo pradžia. Pasauliu įrodėme, kad mūsų Kalėdų senis turi teisę kultūriškai

Ši dangaus nusileidęs Senis Kalėda taria:
„Sveiki, vaikučiai mano, mažieji mano žmogučiai!“

funkcionuoti, neužstelbias jokių importuotų atėjūnų. Antraisiais suomų Kalėdų senio atskridimo metais ji jau pasitiko ne vienas, bet devyni mūsiškiai Kalėdų seniai, kuriems vadovavo dzūkų Čepkeliai raisto Senis Kalėda.

Ar pirmųjų metų sutiktuvės personažas nebuvo konkretizuotas?

Pirmasis buvo tiesiog Lietuvos Senis Kalėda. Tada tiek teistengėme – tačiau ir jis buvo drūtas vyras su tikra vešlia barzda, šviesiom mėlynom akim, pagal „metrikus“ gyvenęs jau ne pirmą tūkstantmetį. 1998 m. turėjom Senių iš visų regionų. Jie, beje, gavo statusą įrodančius sertifikatus, kuriuose liudijama, jog yra tikrai „atsibudę Lietuvos Kalėdų seneliai“. Tas raštas juos „igalino“ vykdyti pareigas – dalinti vaikams dovanėles, viso kuo geriausio linkėti... Beje, lietuviškoji vaikų koncerto programa buvo žymiai ilgesnė ir įvairė nei suomių.

Kodel tada pasirinkote būtent devynis personažus?

Devynetas – gražus magiškas skaičius, reiškiasi sékmę ir išbaigtumą. O vienas irgi svarbus, nes iš vieneto, iš vienio viskas pareina ir prasideda...

Ar regionams buvo proporcingai atstovaujama?

Gal atsitiktinai maždaug kiekvienas regionas turėjo po du personažus, Kaunas – atskirą Kalėdų senį, o Vilnius – patį vyriausiajį.

O kuo, tarkim, Šiauliai ar Panevėžys prastesni už Kauną?

Iš pradžių kreipėmės į visas savivaldybes, jų kultūros sky-

rius su pasiūlymu prisdėti. Kas atsišaukė, tie ir dalyvavo. Manau, ir per žiniasklaidą pasėjome neblogą sekla, legendą, kad visoje Lietuvoje yra gyvų Kalėdų senelių, tik juos reikia pasižadinti ir į sostinę pasikvesti.

Ar 1999 metų Kalėdų senių sutiktuvės gruodžio 11 d. Vingio parke idėjine prasme buvo anų švenčių tasa? Kokie kitimai pajairino šventės programą?

Didžiausias pakitimas – 1999 m. jau nebeturėjome suomiškojo Kalėdų senio. Neatskrido... Suomiams émè labai nebepatikti vietiné konkurencija. Jie, matyt, suvoké, kad mes patys turime pakankamai gilias kalédines tradicijas ir kad nedaug čia komerciškai tenuveiksi su atvežtiniu Santa Klaušu. Antra vertus, tai buvo iššūkis ir mums, nes, kad ir kaip būtų, pats Kalėdų senio atskridimo faktas yra įpareigojantis. Jei jis atskrenda, mums tai yra žinia.

Kuo 1999 metais idéjiskai praturtėjo Kalėdų senių būrys?

Kalėdų seniai mainosi kaip ir gamta, gyvenimas... Mūsų pagrindinis Lietuvos Senis Kalėda atskrido sraigtasparniu iš tolimosios Šiaurės – ji, mūsų vaikišku suvokimu, yra kraštasis, esantis labai toli ir kur labai šalta. Tai mums gali būti Biržai, Akmenė, Joniškis, Nemunėlio Radviliškis... Šalia Senio Kalédos matémē dar dyvlika jo palydovų. Mintis buvo ta, kad nesvarbu pats skaičius, o tai, kiek jų realiai susirinks. Kiekvienas iš atvykusiuju turėjo savo nedidelę programą – prisistatymą. Tarkim, buvo Kalėdų senis iš Juodkrantės Raganų kalno, iš Šalčio arba Ledo šalies... Vienas buvo net iš paties Sibiro, kitas iš Tauro kalno Vilniuje. Žodžiu, Kalėdų seniai gali būti atsibudę bet kur. Kalėdų senis kaip anglų Merilinas miega, bet gali būti pažadintas ir ateiti pas žmones. Žinoma, vél matémē ir Čepkeliai raisto Kalėdų senelį, kuris beveik vienintelis iš visų turėjo prie šono ir Kalédienę. Tiesa, Ledas turėjo savo Sniego karalienę, bet ta pora gal buvo tik tam kartui susitikusi, o čepkeliniai, regis, jau ne vie-ną šimtą metų kartu gyvena.

Čepkeliai Senis Kalėda su Kalédienė.
Algirdo TARVYDO nuotrauka.

Speigų Senis su Ledų Boba.

Po lietuviškų Kalėdų senių sutiktuviių 1999 m. teko apsilankyti ir pas Laplandijos „kolegą“?

Apsilankém Rovaniemi – Laplandijos Kalėdų senio gyvenamojoje vietoje per Naujuosius metus. Pasirodo, jų Kalėdų senelis yra visai ne raudonu apsiaustu apsigobęs, kaip esam įpratinti manyti, bet dévi gražais elnio kailiniai. Kaip ir mūsiškis, lapių Kalėdų senelis turi žmoną Kalédienę, jি daugiau būna namuose, o Kalėdų senelis „dirba“ specialiai įrengtoje rezidencijoje, ofise. Ten jis priima vaikučius, gau-na jų laiškus, fotografuoja... Rovaniemi platinami autentiški suvenyrų – minėtoji pora su elnenų kailinukais. Vienas variantas – dovanų maišelį laiko ne Kalėdų senelis, bet Kalédienė. Ir dar vienas įdomus atradimas: fantazujantiems, ką reiškia kepuraitė ant Kalėdų senelio galvos, pamačius lapių Kalédienės kepuraitę, akivaizdžiai – naktinę kepuraitę, abejonių nebeliko. Tai personažai iš mūsų sapnų karalijos, iš nakties, miego, iš viso to, ką galime susapnuoti.

Kaip ir mes, suomiai kalédiniu laikotarpiu egles ir visą šventinę aplinką megsta puošti šiaudeliai dirbiniais. Avižos su visu stiebeliu parduodamos įvairose prekyvietėse – iš jų galima daug ką šventėms pasidaryti. Be to, Kalėdų senelio rezidencijoje matémē gražų didžiulį sodą, panašų į tuos, kokie pinami ir Lietuvoje. Juokavome, kad ten Julija Daniliauskienė su dukra buvo nuvykusios... Suomiai kalédinį stalą megsta papuošti šiaudiniai ožiukais. Kai lapių paklausėme, koks gi yra senovinis jų Kalėdų senelio – dabartinio Santa Klauso – vardas, išgirdome, kad jis esas Ožys. Tad Kalėdų senelis dar ne visas mīsles yra atskleidęs. Ši žinia ir mums yra paskata dar labiau gilintis į folkloro semantiką, ožio prasmis skliaudos ieškoti įvairose šventėse. Matyt lyginamasis folkloro metodas dar turi neatskleistų galimybų. Įdomu, kad lapių tautelė turi apie 80 beveik visiškai identiškų lietuviškiems žodžių.

Ar, remiantis lapių patirtimi, galėtų keistis ir mūsų Senio Kalédos išvaizda, kartu samprata? Kaip ji formavosi ir ar jau galutinė?

Manau, kad ji nėra ryškiai pakitusi. Tik tiek, kad lietuviškasis Kalėdų senelis išsinérė iš išverstų kaimietiškų kailinių ir 1999 metais vaikščiojo pasipuošęs iš įvairių žvérelių kailiukų pasiūtais kailiniai.

Tarp jų ožio kailio, regis, nebuvo?

Ne, ožio kailio jo kailiniuose dar nebuvo įsiūta, tik rankose buvo ožkenos kailiu įsupta krivulė, o apyaklė ir kailinių atvartai buvo apsiūti vilko kailio apvadais. Manome, kad véliau galbūt Senis Kalėda vilkés ir ožkenų kailiniai. Gal tai ir būtų pats tikrasis jo įvaizdis? Kailis yra tikras dalykas ne tik mūsų mitologijoje. Pasitikrinome, kad ir tas Kalėdų senelis, kuris yra žinomas visame pasau-

lyje, kailiniuotas: pirmenis jo apdaras – elnio kailiniai. Raudonchalačio įsigalėjimas, matyt, susijęs su amerikonizacijos ir globalizacijos plitimui, biznio interesais, „Coca colos“ reklama. Pasauliuui toks Kalėdų senis peršamas kaip vienintelė vertybė, bet jis net su archaiškuoju suomių, tiksliau – lapių, antropologizuotu vaizdiniu mažai ką bendra turi.

Lapių kraštas atsivérė ir netikėtu kampu. Patyréme bendravimo su lapiais tikrumą, atsirado švarios gamtos ir egzistencijos erdvės, nelieštų miškų platybės pojūtis. Namų durys ten iki šiol nerakinamos... Lapių išlikę žymiai tikresni gamtos vaikai nei mes dabar, nors gyvena civilizuotai. Jų santykis su gamta yra mažiau pakitęs, galbūt todėl, kad nenunionotos gamtos jie turi nepalyginti daugiau nei mes.

Galbūt praktinis tikslas buvo iš jų pasimokyti steigti Kalėdų senelio paštą, panašų į Rovaniemio? Užuomazgos Lietuvoje jau yra...

Pirmausia tokas paštas kaip „Kalėdų senelio agentūra“ (sumanytojas – Vytautas Kažukauskas) atsirado Anykščiuose, bet dėl lėšų stygiaus nebeįstengta į vaikų laiškus atsakinėti. Vėliau émė veikti Čepkeliai raisto Kalėdų senelio paštatas Marcinkonyse (iniciatorė – Ona Drobelenė). I ateinančius laiškus ten ir dabar nuoširdžiai atsakoma. Mums kilo mintis, kad į laiškus, kurie adresuojami tiesiog Kalėdų seneliui, irgi reikėtų atsakyti. Mūsų Kalėdų senis turi grupę pašto darbininkų, kurie jam padeda perskaityti ir surušiuoti gaunamus laiškus bei į juos atsakyti. Taip atsirado graži „Lietuvos pašto“ parama – jie sutiko laiškus be adreso surinkti ir nukreipti į mūsų centro būstinę, Pamėnkalnio 34. Pas mus pateko ir per sutiktuvės Vingio parke į Kalėdų senelio pašto kubilių sumestį laiškai.

Laplandijos paštas yra miškų vidury, jo jvaizdis ir veikiomo motyvacija stipri, o ką reikštų tokia įstaiga Vilniaus centre? Ar ne geriau būtų, kad jo idėją toliau tėstų koks kaimelis miškų glūdumoje?

Patikslinčiau, kad tikrojo Kalėdų senelio nėra nei Marcinkonyse, nei Anykščiuose – iš esmės jis visur, o natūraliausiai skleidžiasi mūsų sapnuose. Man rodos, kad visi vairai baigia išsikinti, jog jis gyvena Čepkeliai raiste. Manau, kad ne už kalnų tie laikai, kai ji ten bus galima ir aplankyt. Žinoma, tik su patyrusiu vedliu, nes nedžiažnas sugebės praeiti smengančiais į pragarmes vingriais raisto takeliais.

Bet ar tikrai jis tik ten žmonėms rodosi? Klajojau kartą Plokštinės mišku prie Platelių Žemaitijoje – buvo ir man paširodės, žvérienomis apskarštės. Kodėl dzūkams, o ne, tarkim, žemaičiams duodam kelią? Ar kad liudijimų iš ten apie jį daugiausia?

Pasirinkti negali – jis arba ten yra arba nėra. Tiksliau, jis miega. Kalbam tik apie atsibudusius Kalėdų senelius.

Mano sutiktasis irgi buvo atsibudės. Tai negi jis koks, tarkim, Budos apšviestasis keleivis, Tibetą kaip fotografas Paulius Normantas sumaišęs su žemaičių protėvių žeme?

Gera, bet jis apie save vengia pranešti vaikams, tad jis kaip personalinį Kalėdų senelį gali sutikti tik pavieniai klajotojai. O jo visuotinai prieinama buveinė turėtų būti su patogiu privažiavimo keliuku, rodyklėmis, atributika, suvenyrais... Jis turėtų norėti parodyti vaikams savo etnografinę gyvenimo būtį ir apskritai pašventi likusį gyvenimą tarnavimui vaikams.

Jo gyvenimo „alibi“, matyt, turėtų sudaryti ne tik autentiški dzūkiški Senio Kalėdos tekstai, bet ir lanksčiai pritaikyta visa mūsų tautotyrinė medžiaga?

Čepkeliai raisto Kalėdų senelį pirmiausia mėgstu dėl to, kad jis turi savo Kalėdienę. Kiti verčiasi vieni patys, o dzū-

kiškasis personažas mums parankus tuo, kad per jo drąsą turėti antrają pusę mes savičiau išsiskirtume iš kitų tautų. Jei jie dar drauge realiai gyventų Čepkeliai raiste...

Man regis, Kalėdienės jvaizdis dar nesukurtas, nes per sutiktuvės atrodė, kad Čepkeliai „diedas“ nusitvėrė gražiai kostiumuotą, kiauraraščiu išgražinta skepetą apsigobusią, bet menkai vaidmeniui pritaikytą Marcinkonių folkloro ansamblio dainininkę.

Gal ir ne kiekvienas dar Kalėdienėje galime jžiūrėti tikrąjį Kalėdų senio pačią, bet tai ne jos bėda. Manau, kad Čepkeliai raistas yra būtent ta vieta, kur jiems reikėtų kurdintis. Beje, Kalėdienė netoli nuo jo ir gyvena, raiste renka spanguoles, grybus iš ten džiovinasi, mielai svetelius priima... Jie, manau, visu savo dviasios grožiu dar atsiskleis.

Gerai, jog pasirodo ir moteriškoji Senio Kalėdos pusė – mūsų kultūrai ypač būdingas matrinstinės atminties matmuo. O kur kiti sutiktuvės Kalėdų seniai savo simpatijas nukišo?

Kas juos žino... Kaip ir Laplandijoje – žmona esą namuose triūsianti...

Ar pritrūkote drąsos, ar „komandos“ galvose dar nesidėliojo, kad neišnaudojote galimybės į Kalėdų senių būrijvesdinti genetiškai jiems artimos deivės Lados (ar Ledos)? Aišku, tam reikia nuodugnaus intelektualinio ir praktinio pasiruošimo.

Visų paslapčių neišduosiu, bet...

Kai kurios jau susektos...

Kitais metais žymiajai archeomitologe Marijai Gimbutienei būtų sukakę 80 metų. Metas tarp jos gimties ir mirties (sausio 23 – vasario 2) bus tinkamas daugiau pasakyti apie mūsų matrinstinės kultūros paveldą.

Manau, kol kas užtenka ir mūsų jau apšnekėtų dvieju personažu. Kaip ir su ožiu, kuris atėjo rudens lygiadienio metu ir kurį kultūriškai buvome tarsi primiršę, su kitais galiomais personažais reikėtų gal kiek apdairiau elgtis, išlaukti. Ožys juk atsirado ir save gražiai išreklamavo ne šiaip sau. Atėjo per įvairius kultūros raiškos lygmenis, pavyzdžiui, per postmodernius menininkus, per instaliacijas gatvėse... Ožio simbolij aktualinome ne keli žmonės, jų buvo daug ir įvairių, todėl ožio reikalingumas buvo tiek poliarizuotas, kad nebegalėjo nepasireikšti. Regis, ir kalbant apie mūsų moteriškas dievybes, ir apie minėtą Lada, ir apskritai – moteriškumą, būtina nuosekliai brandinti visuomenę, kad šio sluoksnio iškėlimas taptų gyvybiškai svarbus.

Tai, ką darote, yra tam tikras rekonstravimas, atstatymas, sakyčiai, įvairių kultūros lygmenis sintezuojanti kūryba. Brėžiasi užmirštu įvaizdžiu, simbolių sistema, pavyzdžiui, ožys, Senis Kalėda, įvairių švenčių (ne tik Užgavėnių) persirengėliai, blukvilkiai, mitinės būtybės, pamėklės... Procesas, atrodo, toli gražu nepasibaigęs, juolab kad Seniui Kalėdai žadate siūdinti ožkenas?

Be abejonių, nepasibaigęs. Antra vertus, nesutikčiau, kad tai, ką mes darome, yra noras ką nors atstatyti. Tai tiesiog tolimesnis proceso vyksmas, natūrali eiga. Egzistencijos esmę išreiškiantys simboliai prarandami laikinai, išoriškai. Vidinis simbolis kitomis formomis funkcionuoja žmogaus ir tautos kolektyvinėje pasąmonėje. Ūžtelėjus naujai kultūros bangai, jis atveriamas kiek kitomis išraiškos priemonėmis, pastebimas simbolio tēstinumas. Kai vis labiau tolstaime nuo kaimo gyvensenos, nuo pradinės, tiek amžių įprastos etninės kultūros, nuo švaraus sąlyčio su gamta tarsi su dievybe, pačiu Dievu, tai, be abejijo, dabartinėje mūsų raiškoje galime ižvelgti ir to, kas būdinga globaliam postmo-

Juodkrantės Raganų kalno Kalėdų Senis žvérių ir mitinių būtybių apsupty.

Ožiukai iš Senio Kalėdos palydos.

derno veikimui. Antra vertus, mes stengiamės renginiuose naudoti natūralias medžiagas ir priemones svarbiam simbolui išreikšti. Tarkim, ugnį, rankiniu būdu nupjautus šiaudus. Rengdami Kalėdų senį renkamės ne sintetinius, o tikrus kailinius. Manau, taip susiliečiame su tikra gamta, iš kurios realizuojamas simbolis ir yra atėjės.

Dėl Kalėdų senio įvaizdžio buvusiose sutiktuvėse. Sąmonė nuo vaikystės gyvas įsitikinimas, kad Kalėdų senis yra vienas, jei ne vienatinis... Daug galių svajodami jam sustelkdavome: jis toks vientisas, visagalis, visaregis... Tikrai kaip Dievas. Ar jo statusas nesusilpnėja, kai vienu metu matome daugybę variantų? Kai jų dyvilką plius vieną ir dar prie dviejų šonų rékalojančios neeilinės bobelės, tai sąmonė ne tik dvigubinasi, bet ir... Nesuskaičiuosi. Tad – ar vienas, ar daug?

Viskas priklauso nuo situacijos. Tam, kad parodytume, kaip pasaulyje vyksta Kalėdų senių transformacijos (kodėl rusiškas Diedas Morozas, Santa Klausas tokie?), turime atskleisti savojo Kalėdų senio kitoniškumą. Tokiais būdais, kad visiems be komentarų būtu aišku. Būtent, kad Kalėdų senis nėra vientisas, o gali būti skirtingas, prilausomai nuo kultū-

ros, per kurią jis galbūt ateina, „prasisunkia“ į mus. Norėdami žmonių dėmesį atitraukti nuo vienpusio ir įgrisuoto raudono apdarо, parodėme tuos drabužius, kurie 1999 m. gruodį yra realiai pasiūti Lietuvoje. Jie buvo ne specialiai mūsų sugalvoti ir pasiūti šventei, bet laikinai paimiti iš teatrų, mokyklų ir kt. Iš tikrujų jie buvo violetiniai, rudi, geltoni, Balti... Įvairovė svarbi tam, kad parodytume, jog įvairių vietovių Kalėdų seneliai gali vilkėti skirtingais drabužiais, ir Vingio parke jie susirinko tik sutiktuvėms. Vientisojo įvaizdis – per vyriausiajį Lietuvos Senį Kalėdą, aprenętą senaisiais rūbais iš kailio, kurie semantiškai kryptingai „ikrauti“. Prie jo gali būti ir įvairiausių spalvų medvilnės, šilkas, vilnos, ir dar daug ko, bet kailis yra pirminė jo apranga. (Laukdami 2001 metų, matyt, rodysime ir autentišką Laplandijos Kalėdų senelių porą – kaip minėjau, esame atsivežę jų suvenyrą su elnių kailinukais). Juk kailis mūsų tradicijoje, mitologijoje yra derlingumo, turtingumo simbolis, tai, kas šildo ir saugo, ir globia. Žodžiu, daug dalykų per tai vaikams galime pasakyti.

Kai kurie šios šventės Kalėdų seniai pasirodė perdėm operetiški, „perspaudžiantys“ vaidmenis... Ar pagrindinis Senis išryškina svarbiausią mums žinomo personažo semantiką? Tarkim, koks kailis – svarbu, bet, manding, svarbiau – spalva. Juk baltoji jo spalva kaip sakralinė pirmiausia siejasi su kaulais ir per tai (ir daug ką kitą) – su protėvių kultu. Šių akcentų kiek pasigedau, juolab kad per tai galbūt labiau išryškėtų ir mūšiškio Kalėdų senio originalumas?

Be abejonių, tačiau reikia atsižvelgti į visos tautos ir vaikų sąmonės pokyčių sparą – penkiasdešimties metų krūvį tenka nusimesti žingsnelis po žingsnelio. Esam juk pripratę prie sovietmečiu diegto raudonchakračio. Jei iškart stversim jautį už ragų, rodysim tai, ką žinom ir ką sugebam iš tikrujų, galim padaryti iš esmės gražų ir prasmingą renginį, bet liksim nesuprasti arba atmesti. Akiarčio vienu ypu nepraplēsi. O šis simbolis yra šviesus.

Iš dalies tai juk pagrįsta – protėvių pasiuntinį iš anapus, Senį Kalėdą, galime suvokti kaip mūsų baltiškojo Dievo aspektą. Nežinau, ar sąmoningai darėt, bet jūsų senis Kalėda tartum jo materializacija nusileido iš dangaus sraigtasparniu. Kaip deus ex machina.

Siekėme tokio jo įvaizdžio šiaisiais moderniaisiais laikais. Atskristi kas kita, nei jis ateity, atvažiuotų ar atšliuožtų slidėmis... Matome, kad jis ir ateity turėtų atskristi. Toks simbolis veikia pats savaimė – net vaikams jo nereikia aiškinti. Šiaip esam darbo procese – kur pakryps mūsų renginys, dar matysem, jei iškart padarytume iki galio, tai reikyt vėl pradėti nuo pradžios... Manau, ateity sustiprinsim Kalėdienės simbolį, kad jis įgytų prideramą jėgą. Dėl delvės Lados – gal ji galėtų artėti prie Morės ir apskritai Užgavėnių persirengėlių?

Iškyla abejonių dėl Kalėdų senio sutiktuvėjų laiko – gruodžio pirmosios dekados. Tai juk vieniems Adventas, kitiemis šiaip prieššventiniš susikaupimas, susilaikymas, neišskiriant

né vienos religinės tradicijos. Juk Kalėdų senio laukimas ir pasirodymas vaikams – tikras stebuklas, tarkim, ir tam tikry etnokultūrinių idėjų išprasmintimas. Laukiam Kalėdų stebuko – ir staiga jis įvyksta gerokai anksciau... Matyt, vėlgi komerciniai sumetimais ar lygiuojantiesi šventiškai apšvietus europietiškus miestus, supermarketų vitrinas... Kaip suderinti? Be to, tradiciškai linksmiausias laikas, ypač aukštaičiams, – tarpušventis, nuo Kalėdų iki Trijų Karalių, kai įvairialypę prasmę įgauna persirengėlių vaikštinės, kaimynų lankymas, piršlybos ir kt. Ar ne tinkamesnis tradicijos požiūriu būtų Kalėdų senio pasirodymas, tarkim, Kalėdų antrą ar trečią dieną?

Niekur negalim dėti nuo viso likusiojo pasaulio, jei jau esam jam atviri. Antra vertus, kas yra Advento laikotarpis? Lietuviai kažkodėl sumastė, kad didžiajų metų dalį turime būti didžiai susikaupę, labai nuliūdė, susikrimtę, visokiais būdais išperkantys savo nuodėmes, už jas atgailaujantys. Iš tikrujų įvairaus pobūdžio susikaupimas žmogui yra būdingas kiekvienu dieną, pavyzdžiui, jei nesusikaupume ir tuo pačiu neatsipalaiduotume – neužmigtume... Žmogaus harmonija savyje neturi skirstytis pagal tam tikrus gamtos periodus. Jeigu esame ypač aktyvūs nuo pavasario iki rudens lygiadienio, tai po to mūsų aktyvumas natūraliai blėsta, ir tada esame labiau sutelkti savyje. Adventas, matyt, nuo seniausių laikų yra įvairių dalykų mokymosi metas, nes tada daugiausia esame namuose. Taip nuo senų senovės, nepaisant religinių orientacijų. Tokia tradicija, manau, yra išlikusi – darytina tai, ką vaikams gali perduoti seneliai ar tėvai: rankdarbiai, tauotoskos mokymasis (šokiai, dainos, žaidimai). Nei aš, nei daugelis mokslo žmonių nemanau, kad Advento laikotarpis sietinas vien su susilaikymu, liūdesiu, neveiklumu. Iš tikrujų gyvenimas ir tada teka savo vaga.

Iš pradžių ir mes abejojome dėl tarsi ankstyvo Kalėdų senio atskridimo. Ar tai pateisinama? Juk, jei kažkas turi įvykti, tai paprastai būna ir to įvykio ženklas ar pranešimas. Šiuo atveju tai – Kalėdų laukimo meto paskelbimas. Pasirengimo Kalėdoms pradžia. Kalbėkime vis dėlto nebe apie kaimo, o miesto kultūrą. Atskridus Kalėdų seneliui, kitą dieną įsižiebė pagrindinė Vilniaus kalėdinė eglutė. Beje, ne visiems vaikams dovanėles atneša „gyvas“ Kalėdų senelis (dauguma jas randa iš ryto po egle), tad yra proga ji nors viešoje vietoje išvysti.

Tai néra blogai, bet išpūdis buvo stiprus – tarsi Kalėdų stebuklas jau būtų įvykęs. Vaikui nerūpi išvedžiojimai apie kažkokią pradžią, jam reikalinga nepajudinama motyvacija. O jei Kalėdų senelis jau atvyko, tai gal neturėtų dingti ir iš kitų viešų miesto renginių? Jei tiek „neigalus“, tai gal turėtų išnirti bent jau antrąjį Kalėdų dieną, nors logiškiau atrodytų, kad jis būtent tada ir atskristų. Juk prie Rotušės eglės ne tik kad didesnio, bet apskritai jokio stebuko nevyksta, jei neturėsime omeny fejerverkų ir „Miraklio“ teatro (režisierė – Vega Vaičiūnaitė) Aušrinės mito pritaikymo scenai su ugnimi, stipriu garsu, gražiomis didelėmis lélémis ir neblogu poetiniu tekstu.

Galbūt ir negali įvykti, nes Rotušės aikštės eglę aplimantys Kalėdų seniai – tikri pinigo kalėjai. Beje, taip yra ir

Moderni šventės Laumė. Saulius GUDO nuotraukos.

Laplandijoje bei kitur: už pinigus gali ateiti ir fotograuotis, filmuotis... Štai kur tikra komercija... Beje, išpūdis du kartus nesikartoja, tad vargu ar tikslinga dar kartą Kalėdų senui rodyti. Kita vertus, jei norime žmones kuo labiau priartinti prie etninės kultūros, reikalinga švaresnė erdvė. Galbūt tokiai ir turime kelias savaites prieš Kalėdas Vingio parke. Tik sudėtinga nustatyti, kiek kosmopolitinės, vadinamosios pasaulietinės (miesto), ir kiek etninės kultūros tokiam renginyje turėtų būti. Kaip tai pateikti dešimčiai tūkstančių žmonių, kurių supratimas apie etninę kultūrą neretai gana miglotas?

Tačiau juk mūsų etninė kultūra ne kokia rezervatinė – ji dar pakankamai visuotinė, besireiškianti bendražmogiškais, tiesia, savitai „jkrautais“ ir galbūt dar mitinio laiko „supresuotais“ vaizdiniais?

Tam, kad vyktų labiau (nors santykinių) etnokultūrinis veiksmas, reikia daugiau erdvės ir aplinkos grynumo. Kalėdų periodu kosmopolitinės (masinės) kultūros tiek daug, kad ji visus veikia kaip radijo trikdžiai. Jei ir darytum ką nors specifiškesnio, vis tiek pradingtum bendrame katile. Daugiau galima būtų nuveikti kameriškesnėje aplinkoje. Pavyzdžiui, gal būtų pravartu, jei Vilniuje atsirastų daugiau etnokultūrinės krypties smuklių, kuriose susitiktume per Kalėdas, Naujuosius Metus? Tokiu, kokią yra įsteigęs buvęs krepšininkas Vytenis Urba („Marceliukės klėtis“).

Beje, Laplandijoje turėjau kvailumo paklausti lapių – kokiu burų turite, kaip spėjate ateiti Kūcių vakare, per Naujuosius metus? Lapiai manęs visiškai nesuprato. Iki tokių buitinių burų, kokius mes darom, jie dar néra nusiritę. Jie eina į mišką, į taigą – tai jiems tarsi meditacinis aktas. Kas jiems ten atsitinga, tai ir yra kitos formos būrimai, spėjimai, lėmimai. Natūralus gamtos ir kalendorinės situacijos jausmas. Tad akivaizdu, kad ir mes turime jausti visus atėjusiuosius į mūsų renginius mieste.

Pasižiūrėčiau paprasto „statistikio“ vilniečio akimis. Saku, eiti į taigą... Kai Kalėdų senis jau sutiktas, vilniečiai eina į sau įmanomą taigą – Rotušės aikštę, kur vėlgi per masinį renginį įžiebiamą didžioji miesto Kalėdų eglę. Ji gražiai papuošta – tačiau bent jau šie du renginiai, nekalbant apie kitus, nesudaro vientisos kalėdinio laikotarpio šventimo nuotaikos ir sistemos. Dar vienas stebuklėlis, pranešimas, išgy-

venimas nenuosekliai paliekamas vien pačiam suvokėjui. Būtent Seniu Kalėdai vietas ten neatsiranda...

Manyčiau, kad 1999 m. šie du renginiai greta – šeštadienį ir sekmadienį – pasiteisino, nors tai dėl „Anatolijaus“ išdaigų išėjo atsitiktinai. Renginių taktiką aptarinėjome su miesto kultūros valdžia, ir norėjosi, kad būtų du įsimintini įvykiai, du įspūdžiai vilniečiams.

Bet aš, tarkime, esu nesusidvejinusios sąmonės „žmogus iš gatvės“... Kodėl turio persiplėšinėti pusiau, nematyti, pavyzdžiu, renginio Vingio parke pagrindinio motyvo atskartojimą, tegu ir ne esminį, Rotušės aikštėje? Kodėl atskridęs Senis Kalėda nebeturisi misijos po to? Kur jis pasideda – išskrenda į dausas? Galėtų nors epizodiškai pasirodyti prie didžiosios Kalėdų eglės, dalyvauti televizijos laidose. Netgi LRT laidajo „Paukščių taku“ su Naujaisiais metais sveikino tokis apsiblausęs Senis Kalėda nuo Rambyno kalno. Kažkokia košeliena... Sutikom – ir jo jau néra? Kaip realizuoja jo pradėta „apžaidinėti“ misija toliau?

Jo vaidmuo aiškiai numatytas – eina per Lietuvą ir lanko vaikučius. Žiūri per kiekvieną langelį... Visus mato ir stebi, nes jis mūsų sapnuose. Jis yra ir matomas, ir nematomas – tas ypač išryškėja, kai skaitome paaugusių vaikų jam siunčiamus laiškus. Tiesa, kartais gauname ir suaugusiųjų laiškus, kuriuose tikimasi Kalėdų senio pagalbos... Tai personažas, kurio negali visiškai materializuoti. Kalėdų senis ir yra, ir néra: atskrido ir išskrido.

Lengva nusiplauti rankas. O kas galvos apie vientisą sostinės kalėdinį renginių programą?

Ji formuoja savaimė. Tarkim, kai dėl uragano siautėjimo Senis Kalėda negalėjo atskristi, mes vis tiek su saldainių krepšiais éjome į Vingio parką ir ten radome apie du šimtus vaikų su tévais, kurie nepatikėjo, kad smarkūs vėjai gali sugrąuti jo planus. Tikéjimas juo toks didelis, kad nesinori jo daryti buitiniu, visur vaikštančiu ir nusibostančiu. Jo žavesys tas, kad jis reiškiasi, plevena tartum miražas miesto dykumoje.

Nesutikčiau: ir žavesys, ir nelabai... Kai visur, tai ir niekur, reiškia, didėja grėsmė virsti niekiniu. O kiek viliojančių galimybų jam atsirastų!..

Kas toliau vyksta? Kalėdų senis įvairiais pavidalais pasirodo mokyklose, darželiuose, pas senelius, Prezidentūroje... Šimtai Kalėdų senelių toliau dirba.

O kam tada tie jūsų butaforiniai „dvyliai apaštalai“ supačiu Seniu Kalėda? Negali jie niekur „išlysti“?

Na, nebent kartu su Prezidentu Naujuju metu naktį – palinkėti viso geriausio!

Ir prie Prezidento, ir prie mero, kai pompastiškai įžiebia ma Kalėdų eglę Rotušės aikštėje. Gal tai padėtų dvi kalėdiņių renginių atšakas suvesti į vieną. Ta jungtimi, mano galva, ir galėtų būti Senis Kalėda. Žinoma, darant režisūriškai apgalvotai, nenupiginant...

Kodėl 1999 m. sutiktuves darėm ne Rotušės aikštėje, bet Vingio parke? Pasirodo, kad jo sutikti ateina tokios minios, jog užkemša visas senamiesčio gateves. Kaip į jokią kitą šventę... Matyt todėl, kad Senis Kalėda dovanas dalija (pernai – apie 30 tūkstančių). Jei neturėtume dvylirkos Kalėdų senių su svitomis (eitynėse nuo Gedimino prospektė iki Vingio parko dalyvavo mokyklos, ansambliai ir kt. su „vaivorykštėmis“, „paukščiais“, „žvérinėmis“), tai fiziškai to nepajegtume. Jei jo sutiktuves darytume Kalėdų antrą ar trečią dieną uždaresnėje miesto erdvėje, būtų kamštasis, grūstynės. Vingio parke, nepaisant gigantiškos estrados, tarp pušų ir sniego kaugiu Senis Kalėda šiemet gerai pasijuto.

Pasirodė, kad jūsų Senis Kalėda, nors gana įspūdingas, įtikinančios savo stotu ir vaidmeniu, dar neturi savo „veido“ – nerilišiai naudojasi tekstu ir būtinybe kurti įvaizdį. Kai kurie iš tų kitų dvylirkos sugebėjo labiau prikaustyti démesj. Ar neatrodoto, kad dar ne viskas šia prasme tobula?

Ir atrodo, ir galima, ir reikia padaryti geriau. Mums atrodo, kad šis Senis Kalėda yra neblogai atsibudės. Pripratimi prie situacijos jam dar reiks metų kitų. Kiti gal arčiau teatrų miegojo... Šiaip kaip personažas jis, manau, tikras, darantis nemažą poveikį jo laukantiems, beje, per trejus metus padarės ryškią pažangą.

Ir per praeitas sutiktuves, ir per Bluko valkiojimą, ir per Užgavénées, neretai ir per jūsų rengiamus abu lygiadienius nuolat kartojaesi beveik tos pačios kaukės ir persirengėliai. Tai niveliuoja jūsų renginius. Gal reikėtų griežčiau atsirinkti?

Mūsų kaukininkai veikia nuo rudens iki pavasario – jokiu būdu ne vasaros pusmečiu. Aišku, įvairovės reikėtų, bet kie-no lėšomis ir rankomis tai padaryti? Čia ir išlenda „lietuviškas“ aktyvumas! Žiūrėsim, kiek Liaudies kultūros centro žmonės pasidarys naujų kaukių Užgavénėms!.. Aišku, néra nuostatos, kad per išvardintas šventes bet kas tinka – visoms turi būti pasirengiama ypatingu būdu. Na, bet lietuvių dabar kiek nusivylę gyvenimu, regis, nebetiki savo pačių džiugesiu. Kas, be jų pačių, kalti? Mūsų centras daro viską, kad būtų kitaip – ir dabar pas mus bet kas gali ne tik mokyti, bet ir iš tikrujų pasidaryti kaukę. Beje, ir šiemet, ypač per Bluko šventę, turėjome daug naujai pasidarytų kaukių. Zitos Kelmickaitės manymu, šios šventės metu turėtų būti akcentuojamos kudlotos, gyvulių, žvérių kaukės.

Užgavénėms paliekant labiau sukultūrintas? Bet jų senasis kolas juk irgi iš žvérių ir gyvulių atvaizdų kildintinas? Be to, juk tarpukalėdžio laikotarpis per mésiedą natūraliai susiseja su Užgavénémis.

Manau, kad turi racijos mintis, jog kalėdiniu metu derėtų labiau iškelti „Juodą kudlotą“ ir į jį panašias kaukes. Be abejos, reikėtų apskritai įdėmiau apsvarstyti kaukių sampratą, etimologiją, jų pritaikomumo tikslinguomą.

Kiek suprantu, kalėdiniu laikotarpiu, greta Senio Kalėdos, kaip vieną iš centresnių figūrų bandote iškelti „Juodą kudlotą“?

Tam turime pagrindą dainoje – žinom, kokiu metu laiku „Juodas kudlotas“ atbėga. Kai nei šunys loja, nei gaidžiai gieda ir kai visus darbus reik būt nudirbus. Tik tada jis „aukseliu sidabréliu apipila“. Žodžiu, „Juodo kudloto“ figūra kalėdiniu laikotarpiu svarbesnė nei gali pasiroyti. Jis kaip būsimo derliaus, kuris dar tebéra giliausiose tamsybėse, apibendrintas atstovas. Tik kalėdiniu metu naktimis žvaigždės ryškiausiai ir žiba... Regis, taip pat ir šiuo vaizdiniu Kalėdų laikotarpio villys yra puikiai suvoktos.

The reception of Santa Claus in the capital of Lithuania

The article deals with the Christmas period in the interview by Juozas Šorys with Eglė Plioplienė, head of the Ethnic Activity Centre of Vilnius. Mass and calendar festivals, their interrelation and specific character are discussed with the emphasis being laid on the origin of the personage of Santa Claus (the Christmas little old man) and his escort at Lithuanian Christmas as well as on the genesis of the functions in relation to the Santa Claus of ancient Ugro-Finns including European traditions of this phenomenon as well.

Blaškė Baikalo bangos

Pranas KAZÉNAS

Panėvėžietis Pranas Kazénas (g. 1931 m.), siūsdamas storą atsiminimų sąsiuvinį Lietuvos liaudies kultūros centro ir Kraštotyros draugijos paskelbtai atsiminimų rinkimo ir rašymo apžiūrai, pažymi rašąs „vaikams ir anūkams“. Vis dėlto manome, kad šio autorius rašiniai verti platesnio skaitytojų rato démesio, netgi turint omenyje mūsų žurnalo specifiką.

Tremties liudijimų turime daug. Kančios ir vargai jau aprašyti pateikiant daugybę sukreciančių detalių. Yra to ir šiame rašinyje – rašinyje apie tai, kaip lietuvių ne savo noru tapo Baikalo žvejais. Bet atkreipkime démesj į tokią detalę: mūsų tautos žmonės ir vergijoje nemoka similiuoti, dirbtai prastai. It bitės, kurios neša medų ir blogam šeimininkui. Tuo, žinoma, užkariautojai ne sykį naudojosi. Prano Kazéno rašinys liudija: toks jau mūsų mentalitetas.

Pranas Kazénas rašo be aimanų, be ašarų. Pastabi jaunuolio akis matė ir Baikalo gamtos įdomybes. Detaliai aprašyti žvejybos būdai ir technologija. O jau vietinių gyventojų – buriatų – buitį autorius stebi vos ne etnologo žvilgsniu. Ačiū jam už visa tai.

Noriu aprašyti ir palikti atminimui savo vaikams ir anūkams, koks istorinis laikotarpis teko mūsų kraštui, kai, eidami „ į šviesų rytojų”, tūkstančiai lietuvių buvo palaužti moraliai, nublokšti į nebūtį. Daugelis, neiškentė pažeminimo, melo ir apgavystės, éjo prieš komunistinę propagandą, kovojo ir žuvo. Apie 400 tūkstančių Lietuvos sūnų ir dukrų buvo išrauti iš savo protévių žemės, išvežti į Sibirą, kur daug jų mirė iš bado ir nuo sunkių darbų.

Labai būtų gerai, kad lietuvių tauta karts nuo karto tai prisimintų ir neleistų pasikartoti toms baisybėms, kurios ištiko mus ir nusinešė tiek aukų.

Į Sibirą be jokio teismo buvo vežami nekalti žmonės – mokytojai, kunigai, ūkininkai. Užtek davavo dviems skrebams pasirašyti – ir žmogaus likimas nulemtas. Tie skrebai buvo žmogeliai be jokio išsilavinimo, bet troško valdžios ir buvo lojalūs okupantams. Jie émési juodo darbo samprotaudami: „Dabar mes praturtésime“. Kiekvieną dieną girtuokliau ir atiminejo iš ūkininkų gyvulius, grūdus ir visa kita.

Kai lankiau Pasvalio gimnaziją, vadinas vien skrebų namas buvo prie pat mano nuomojamo buto. Aišku, namas atimtas iš žmonių, kurie gal Sibire jau buvo mirę iš bado. Skrebai neduodavo ramybés per naktis. Atsivežę iš kaimo bekoną, alaus, „samagono“, geria, mušasi ir net šaudosi. Aptyla tik paryčiu. Kitą naktį viskas kartojasi iš naujo.

Prisimenu vieną atsitikimą, berods, 1946 metų pavasarį. Buvo sekmadienis. Staiga į bažnyčią ijojo vienas iš žiauriausių Pasvalio skrebų, vilkintis odine striuke, ginkluotas automatu. Praskyrė žmonių minią, nujojo per visą bažnyčią iki altoriaus, apsisuko ir išjojo...

Kartą į mūsų kaimą, Sindriūnus, atvažiavo penki ar šeši ginkluoti vyrai tikrinti vadinančių prievoilių. Tėtis pasakė: „Grūdų nebeturiu“. Anie šaukė: „Jei neatiduodi prievoilių, vadinaisi, maitini partizanus!“ Pastatė tévą prie sienos, atkišo šautuvą... Pasiautėjė porą valandų, nieko neradę, persiuto ir nušo-

vė mano mylimą šunelį. O tas šunelis buvo geras, žiemą mane vežiodavo rogutémis. Nuéjo į tvartą, nusišovė paršą. Žinojo: jaunesnio mësa gardesnė, matyt, ne pirmą kartą šauna. Susidéjo viską į ratus ir išvažiavo.

1949 metų kovo 27 dieną mūsų sodybą apsupo kareiviai. Užémé be šuvių ir pasipriešinimo. Gal ir nu-

Mano seneliai Ona ir Kazys Kazénai. Buvo ūkininkai. Iš kairės – senelės sesuo.

Tėveliai Kazys ir Elžbieta su mano sese Ana ir broliu Kazimieru. Kanada, 1930 m.

stebo, kad tiek daug žmonių, o nesipriešina. Mūsų, Kazėnų, šeimoje buvo šešetas vaikų, mažiausiam – pusantrų metų. Ruoštis į didžiąjį ir nežinomą kelionę Sibiran buvo duota viena valanda. „Liaudies gynėjai” ragino: „Neimk, tévai, nieko, vis tiek baltos meškos patvarkys tavel!” Nieko gero ir nepasiémėme.

Mačiau vaizdą, kurio ir dabar pamiršti negaliu. Priéjau atsisveikinti su mūsų arkliauku – žiūriu, jis galvą nulenkės iki pat žemės, ir ašaros byra iš akių. Ilgai žiūréti negaléjau, šokau į sunkvežimį ir pirmą kartą gyvenime užsirūkiau.

Savo kailiu patirtus nuotykius pasakosiu be jokių pagražinimų. Čia ne romanas, tai mano išgyvenimų fragmentai.

Tremties traukinys pajudėjo iš Panevėžio geležinkelio stoties. 60 vagonų, kiekviename maždaug po 50 žmonių. Tikras košmaras lietuviško kaimo žmonėms būdavo komanda „Po vagonais!” – atliliki gamtiniių reikalų. Vyrų, moterys, seneliai ir vaikai pagal vieną komandą sutupdomi ten, kur jau ne vieno ešelono „keleiviai” buvo tupėję...

Duodamo maisto negalima buvo padinti maistu – Lietuvoje joks gyvuliukas

to nebūtų édės. Badas pripratino. Kaip toj patarlėj: „Šuo, kariamas dešimtą kartą, pats galvą į kilpą kiša”.

Irkutsko srities Zimos miestelį pasiekėme per 24 dienas. Nuvarė į pirtį. Tremtinius buvo apnikę utélés. Kaip skrudižių skrudižėlyne. Žmonės priversti rankom jas gramdyti iš pažastų ir kitų vietų. Ir dabar, praėjus tiek metų, nepamirštu krintančių utelių garso – lyg kas piltų iš aukštai grūdus.

„Persiuntimo punkte” patyrėme, kas yra vergų prekyba. Išrikuoja visus, „pirklys” eina su kalėjimo viršininku ir rodo pirštu: šitas, tas, du žingsnius į priekį! Mūsų šeima diena po dienos laukėme savo eilės. Bet „pirklys” prieina – ne, tokį jam nereikia: aštuoni žmonės, o iš jų tik pustrečio darbingo. Jiems reikia tik darbo jėgos.

Maistas iš Lietuvos seniai baigtas. Svajonė – bent duodamos juodos košės iki soties pakabinti. Tėtis ir mama pirma sodindavo valgyti vaikus. Kas lieka – valgo jau suauge.

Pagaliau „nupirko” ir mus. Atdidurėme Baikalo ežero Olchono saloje. Atrodė – pasaulio kraštas, toliau jau niekas, net pats velnias nesugebėtų prasiskverbti. Apgyvendino netoli nuo Šamankos – buriatams šventos uolos. Ten vietiniai gyventojai eidavo melstis ir nešdavo aukas.

Daug sovietinės „kultūros” jau buvome matę Zimoje ir Usoleje. Matéme girtuokliaivimus, muštynes ir net žudymus. Atrodo, kas daugiau begali nustebinti? Bet čia susidurėme su visiškai bemoksliais žmonėmis. Vaikščiojo apsililkę kailiniai chalatais. Tie jų kailiniai buvo apaugę purvais ir labai dvoké. Be to, pirmomis savaitėmis visi mūsų bijojo kaip velnijų. Namai aptverti aukštوم tvorom su vartais. Mes matéme, kaip vietiniai gyventojai pro plysius mus stebi. Laikui bégant, jie įsitikino, kad mūsų bijoti nėra ko.

Taip lietuviai ne savo noru tapo Baikalo žvejais. Baikalo žuvis – omulis. Kitur omuliai nesiveisia, tik ten.

Vasarą žvejodavome sietiniiais tinklais. Kateris vakare išveža į jūrą (vietiniai gyventojai Baikalo nevardina ežeru) apie trisdešimt valčių, išmėto jas maždaug kas pusę kilometro.

Mano brigados žmonės pasiruošė žvejybai.

↑ Į jūrą nakties žvejybai. Kaip ji mus pasitiks, ar visi grįsime į krantą?

← Baikalo žvejo specapranga. Galbūt tik man greitai nušaldavo nosis ir ausys. Viena mano brigados narė buriatmongolė Tochantujeva įtaisė man šuns kailio pirštines, jos labai šiltos rankoms, be to, užsidengdavom ir veidą.

↓ Į krantą su laimiku, žuvis vadinas omuliu. Maždaug 1955-ieji.

Valties īgula – penki žmonės. Jiems skirtų tinklų ilgis – nuo pusantro iki dviejų kilometrų. Jeigu jūra rami – gali ir numigti. Bet, būdavo, pabundi naktį – jau vėjas ūžia, draskosi, o bangos virsta į valtį. Man sek davosi išvengti didesnių kataklizmų vien dėl to, kad įspėdavau, koks bus oras. Jeigu saulė leidžiasi nudažydama raudonai visą horizontą – nieko gero ne-lauk, budék.

Dar ir šiandien prognozuoju orus, bet jau tik sąnariais: jeigu juos, kaip liaudis sako, „suka”, tai žinok – oro permaina po paros ar pusantros.

Antras žvejybos būdas – tinklais nuo kranto, vadina muoju nevadu. Didžiulių barkasu (īgula dešimt žmonių), išmesda-mi nuo kranto storą virvę, ir kluojame koki kilometrą į jūrą, pasukame ir metame tinklą (jo ilgis – iki pusės kilometro, aukštis – apie 20 metru), tada – vėl į krantą su kitu virvės galu. Traukti nevadui reikėjo didžiulės jėgos – po 10–15 vyru kiekviename sparne. Vėliau traukė-me arkliais. Prie pat kranto tinklo nepritrauksi, žuvis se-miantys turi bristi į vandenį. O Baikalo vandens temperatūra net ir vasarą nebūna aukštenė kaip 7 laipsniai. Ilgai neiškėsi, padirbėjės 10 minučių, bėgi į „būdą”, išgeri 100 gramų spirito ir po šiltu patalu palindės sušyli. Vien dėl to bijojome, kad nepagautume per daug žuvų. Ne vienas į Lietuvą parsivežėme „poną reumatą”.

↓ Baikalo salą 1948 metais buvo atvežta apie 120 žmo-

nių, daugiausia jaunimo. Tai suimti gimnazistai, studen-tai, klerekai, kunigai. Buvo ir kelios šeimos ūkininkų.

Mes, išlipę į krantą, porą parų nevalgę, sušalę, šlapiai, puolame ieškoti valgio, džioviname drabužius, galų gale išsimės, o kunigas Vincas Pranskietis, pasiėmės savo lagaminėlį, eina prie artimiausių uolų, ieško tinkamos vietas šv. Mišioms laikyti... Taip likimas lémé, kad su juo ne kartą vie-noje valtyje žvejojome, ne kartą teko gelbėtis nuo audrų. Vincelis visada buvo valingas, stiprus, savimi pasitinkintis.

Sala – tai kalėjimas be tvorų, niekas tikrai nepabėgs. Žvejodamas gyveni ten, kur tavo vartis su tinklais. Teko ir po vartimis nakvoti. Kai staiga audrai pakilus valtį nuneša

prie uolų, šansų išlikti mažai. Nežinia, kiek laiko reikės blaškytis bangose – parą ar net tris. Po tokius „žygį“ žvejo galvoje padaugėja žilų plaukų.

Moterims krante darbo irgi netrūko. Labai daug laiko užimdavo tinklų taisymas, ypač po audros.

Žiemą kirdavome eketes ir traukdavome tinklus po ledu. Tokia žvejyba iš esmės saugesnė, nors irgi pavojinga. Žvejai gyvendavo būdose. Gélo Baikalo vandens ypatybė ta, kad 5 cm storio ledas jau išlaiko arklius, roges su tinklais ir penkis žmones rogėse. Ant 10 cm ledo jau galima statyti būdą.

1955 metų žiemą lietuvių nusprendė sudaryti lietuvišką brigadą. Ir šiandien nežinau, kodėl brigadininku išrinko mane. Turėjau darbščių ir sažiningų pagalbininkų – Antaną Švelniką, Vytautą Birkevičių, Algį Miliutį, Vincą Stanaitį, brolius Justiną ir Praną Kundrotus, Stasį Raugą. Treminiai dirbo geriau už vietinius žvejus.

Važiuodami naktį ledų, išgirdome pagalbos šauksmę. Ant Baikalo ledo labai toli girdėti. Pasukome ton pusēn. Klaičius vaizdas: maždaug dvidešimties metrų ledo plyšyje plaukiojo rogės, arklys ir žmonės, kažką šaukė buriatiškai. Traukėme juos, gabename į stovykłą už 15 kilometrų. Ištrauktas arklys tuo pat „ap-augo“ ledų.

Dabar negalim įsivaizduoti, kaip pakeldavome tokį šaltį: 40 laipsnių ir dar šiaurys vėjelis. Plikomis rankomis traukdavome tinklus, išnaršydavome susipybusius, išimdamavome žuvį.

Valgiui kalorijų nepasirinksi – žuvis ryte, žuvis vakare. Vaikščiodavai „peršviečiamas“. Žuvį išmeti ant ledo, ji nedelsiant sušąla, darosi akmens kietumo. Sudaužai su kirviu, ir ji suskyla į pailgus gabalus (tam patiekalui tik omlis).

Dažai į druską ir valgai. Kuo ne karališki pietūs?

Jokių išeiginių. Išeiginė būdavo tada, kai žemė su dangum susimaišydavo.

Nerašiau dienoraščio, neturėjau tam sąlygų. Galiu aprašyti dešimtis atvejų, kai mirtis tykojo ir manės, ir mano brigados vyrų. Čia be Dievo pagalbos neapsieita.

Pavasarį vargas akims. Sniegas ant ledo taip blizga, kad neįmanoma žiūrėti nei į tolį, nei po kojomis. Dažniausiai užsirišdavome ant akių raudoną skepetą.

Tris mėnesius tekėdavo dirbtai krante – vežti jaučiais iš miško rastus, kirsti mišką, dirbtai statybose ar lentpjūvėse. Tas metas kūnų visai nualindavo. Parduotuvėje būdavo

Audros metu galima ir specialiai papozuoti. Horizonte matyti palapinių miestelis. Iš kairės į dešinę aš ir mano būsimoji žmona, centre mano geras draugas, dainų mėgėjas Justinas Kondrotas, Kontrolės komiteto pirmininko 1993–1999 metais tėvas.

Moterys, išlipusios į krantą po naktinės žvejybos, ruošdavo visai brigadai valgį, jų pareiga buvo dar sutaisyti suplėšytus tinklus. Valgis – tai arbata ir žuvis, jeigu jos sugaudavom. Mano būsimoji žmona Justina kepa žuvį.

tik trys prekės. Apatinėje lentynoje – neaiškios kilmės duona, antroje – spiritas, kurio niekada netrūkdavo, viršuje – arbata. Taip truko trejus metus. Vėliau atsirado cukraus ir aliejaus. Kad ir keista, vietinėse parduotuvėse – jokios žuvis. Pasūdo, išrūko ir išsiunčia į Maskvą, Leningradą ar karinius dalinius. Žvejai žuvį į namus gabentis gali tik nelegaliai, tai yra vogti. Ne visi tai įstengė.

Ne vieną kartą ragavau arklienos. Turiu pripažinti, kad jauno arklio mėsa labai skani. Puiki šaltiena. Bet buvo, kad arkliena virė visą dieną, o įkasti neįstengėme. Paaiškėjo, kad tam arkliui buvo 32 metai. Baikalo arkliai daugiausia laukiniai. Visą vasarą ganosi ir dauginasi. Niekas

↑ Mano žmonos draugės Jadzės Bakutytės vestuvės.

Su savo geriausiu draugu a. a. Antanu Švelniku. →

↓ Viena iš pirmųjų netekčių. Klierikas Valerijus Vaitkevičius peršalęs susirgo ir mirė. Atsisveikiname prie kunigo Kosto Černiaus nebaigto statyti namo.

jų negano, iš salos nepabėggs. Į aptvarus suvaro tada, kai reikia pasidaryti darbinių arklių. Įvaro į tam tikras stabdis, pakinko į roges su penkiais maišais smėlio, atidaro ir paleidžia tą, sakyčiau, nelaimingą gyvulėlį. 25 kilometrus su tokiu kroviniu nulékęs arklys ne tik nepaeina, bet ir nebe-pastovi, tampa „darbiniu“.

Nuo Baikalo į vakarus prasideda taiga. Į tuos miškus ir salos gyventojai važiuodavo kedro riešutų daužyti. Taip, daužyti – aš neapsirkau. Daužoma taip: ant karties pri-tvirtinamas atpjautas rasto gabala. Karties ilgis priklau-so nuo to, kiek kas turi jėgos. Atsitraukus du tris metrus, mušama per medžio kamieną, ir nuo šakų ima byrėti ked-ro kankoréžiai. Galite suprasti, kas lieka iš medžio po to-kio daužymo. Žievė nudaužoma, ir medis po kelerių metų nudžiūsta. Kankoréžiai kuliami, riešutai džiovinami. Sun-

kiausias darbas – parsigabenti iš kalnų prikultą derlių.

Vakarinėje Baikalo pakrantėje buvo labai daug uogų – spanguolių, bruknių. Tieki Lietuvoje niekur nesu matęs. Per valandą gali pririnkti kibirą. Uogaudavome tada, kai užklupusi audra neleidžia iš-plaukti į jūrą.

Vilkai čia nekenksmingi, žmonių ne-užpuldinėdavo, nes taigos gyvūnija tokia turtinga, kad ir taip gali pramisti.

Priešpaskutiniais tremties metais iš Užbaikalės atsivežiau bulvių. Norėjau įdoryti, kad dirbant ir čia galima daržovių turėti. Bet veltui darbas – pasodinau du kibirus nemažų bulvių, o nukasiau

tieki pat mažų. Jos nespėja per trumpą vasarą užaugti. Be to, ir vasarą, kai papučia kalnų vėjas, reikia greitai vilktis daugiasiūlę.

Iš naminiių gyvulių saloje buvo arklių ir darbinių jaučių. Kad ir keista, niekas iš vietinių gyventojų neturėjo karvių. Į penktus gyvenimo metus lietuvių pradėjo karves „im-portuoti“. Karvės patiko ir vietiniams kaimelio gyventojams, įsigijo ir jie. Vasarą karves ganydavo bendra banda, jos duodavo šiek tiek pieno. O žiemai pasiruošti šieno rusai nemėgo. Žiemą karves paleisdavo į miško pievas. Prasi-kasa karvė sniegą koja ir taip maitinasi.

Mes, žvejai, salos arba miško gamtos gėrybėmis beveik nesinaudojome, nes visą vasarą ir rudenį mirkome jūroje.

Šiek tiek apie buriatų gyvenimą ir jų tradicijas. Jeigu nori užeti pas vietinių gyventoją, į trobą (jei tai galima pa-

vadinti troba) patekti gali tik jam leidus. Savininkas pasitinka tave prie slenksčio ir pradeda klausinėti: kur eini, vedės ar ne, kiek klasį balgei, kur gyveni ir t.t. Atsakai į gerą dešimtį klausimų. Jei išlaikė tavo nervai, tuomet šeimininkas sako: „Užeil, svečias būsi“. I tą trobą užeiti ne taip jau paprasta. Na, ir be reikalo niekas neina vien dėl to, kad troboje kvapas kaip Panevėžio mėsos kombinate, gal dar blogesnis.

Svaiginančių gérimų senimas neperka ir nevartoja. Jaunimas – kas kita. Iš kumelės pieno daro kumysą, o iš karvės pieno – tarasuną. Tai alkoholiniai gérimai. Gerima gana keistai. Kai šalta – geria troboje, o vasarą – laukė. Ir būtinai ten, kur daugiau gyvulių mėšlo. Jeigu geria dešimt žmonių, tai aštuoniems gali netekti iš viso, nes dve-

se vienas kitą sveikindami užgeria – ir taip visą vakarą.

Reikia pačiam matyti, kaip tas tarasunas daromas. „Aparatūra“ iš visų pusų apklijuojama šviežiu karvės mėšlu – matyt, tai izoliacinė medžiaga. Teko to tarasuno ragauti – reikia stiprios valios tokiai smarvei nuryti. Kai kurie lietuvių, mėgę tą „sporto“ šaką, teigė, kad kitą dieną jokių pagirių nebūna.

Buriatai meldžiasi vadovaujami šamano, gerdami ir šlakstydamai tarasuną. Vėliau visi sustoja į ratą ir eidami bei striksėdami dainuoja savo kūrybos dainas. Čia ne taip, kaip visur – nereikia jiems dainų autorius, nerašo niekas ir muzikos. Ką aplinkui mato, tą jie ir dainuoja – monotoniskai kartodami „dainos“ ritmą. Iš pradžių buvo labai keista stebeti tokį ritualą, vėliau pripratome.

Neteko matyti, kaip buriatai laidoją savo mirusiuosius. Sako, laidoją naktį, kad bloga akis nematyti. Mačiau tik „kapus“. Kapinių čia néra. Suranda tarp uolų atokią, sunkiai prieinamą vietą. Numirėlis, susuktas į audinių, padedamas ant uolos, apkraunamas nemažais akmenimis (krūva maždaug pusės metro aukščio). Šalia padedama visa gyvenime naudotina įranga: pypkė, šaukštė, dar koks nors jų tautinis indas ir kt. Ta vieta svetimų žmonių nelankoma, kad nedrumstų vėlei ramybės. Laidojimo vietos būna taip paslėptos, kad ir ieškodamas jų nerasi. Per aštuonerius metus mačiau tik keletą tokų vietų. Buriatai, pamatę, kad drumsti vėlai ramybę, esti labai nedraugiški.

Tai šitaip buvo man gyvenant Baikalo saloje 1950–1958 metais.

Parengė Vladas MOTIEJŪNAS

Petras Kazėnas su nerimu ir prisiminimais po 40-ies metų prie Šamano olos Chužire.

Lietuvių kapai Baikalo Olokono saloje. Sugrižome parsivežti artimujų palaikų.

PEOPLE NARRATE

The stormy waves of Baikal scattering him about

Pranas KAZĒNAS

These are the reminiscences of Pranas Kazėnas (b. 1931) who now is residing in the town of Panevėžys. During the years of his youth (1949–1958) he and his family were exiled to Siberia where he worked hard as a fisherman on the island of lake Baikal. In describing the exiler's hardships the author emphasizes diligence and honesty characteristic of Lithuanian nation. In the writing a great majority of details of material living is presented by him with particular emphasis being laid upon the natives called buriatai. That is a valuable evidence for ethnologists.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2000 Nr. 6 (75)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ
Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS
– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė,
tel. 61 31 61

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Zita KELMICKAITĖ, Lietuvos muzikos
akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius

Dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuviai
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VÝŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“
Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2000 12 11
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.
Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.
Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
<http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html>
email: lfcc@lfcc.lt

Spausdino AB „Spauda“
Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius

TURINYS:

Grigo bitės. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su paremiologu profesoriumi Kaziu GRIGU	1 •
Joan MARLER. Marijos GIMBUTIENĖS palikimas: archeomitologinis Europos civilizacijos šaknų tyrinėjimas	7 •
<hr/>	
<i>MOKSLO DARBAI</i>	
Laura PIŠKINAITĖ–KAZLAUSKIENĖ. Žvejų vieta Lietuvos kultūroje	18 •
Rūta GUZEVIČIŪTĖ. Drabužių kelionės. Kailiniai	31 •
Loreta POŠKAITĖ. Kūrybingumo suvokimas kinų ir „poklasikinėje“ Vakarų filosofijoje	37 •
<hr/>	
<i>Tarp minčių.</i> Arūnas KYNAS. Krikščionišku ženklų ir simbolių atsiradimo Lietuvoje XIII–XIV a. priešaidos	45 •
<i>Sukaktys.</i> Vingaudas BALTRUŠAITIS. Apie lietuviško baldų stiliaus ieškotoją ir kūrėją – žymuji baldžių Joną PRAPUOLENĮ	49 •
<i>In memoriam.</i> Vida ŠATKAUSKIENĖ.	
Atsisveikinimas vieversiams čiulbant	53 •
Vytautas UMBRASAS.	
Kai buvome tautiški „bitnikai“	54 •
Eugenijos VENSKAUSKAITĖS bibliografija	55 •
<i>Kitos kultūros.</i> Miguel LEON–PORTILLA.	
Senujų meksikiečių „gélès ir giesmės“	56 •
<i>Skaitymai.</i> James HILLMAN. Psichologijos re-vizija	64 •
<i>Etninės veiklos realijos.</i>	
Senio Kalėdos sutiktuvės sostinėje: Juozo ŠORIO pokalbis su Vilniaus etninės veiklos centro vedėja Egle PLIOPLIENE	68 •
<i>Žmonės pasakoja.</i>	
Pranas KAZÉNAS. Blaškė Baikalo bangos	74 •
<hr/>	

VIRŠELIUOSE: Pieta. Ylakiai, Veronikos Žalienės–Skaraitės sodyba.
Kristus. Autorius nežinomas, Sedos bažnyčia.
Al., drobė, 70x50.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos.